

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΘΕΜΑ: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΗΣ ΣΤΟ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΙΟ
ΠΡΑΜΑΝΤΑ, ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ ΣΟΦΙΑ

A. M. 29212

Επιβλέπων: Δέτσης Βασίλειος, Επίκ. Καθηγητής

Μέλη: Αμπελιώτης Κωνσταντίνος, Επίκ. Καθηγητής

Σδράλη Δέσποινα, Λέκτορας

ΑΘΗΝΑ, 2012

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή αποτελεί μια προσπάθεια μελέτης των διαχρονικών μεταβολών στις χρήσεις γης σε ένα ορεινό τοπίο τα τελευταία εκατό χρόνια. Ως περιοχή μελέτης ορίστηκε το ορεινό χωριό Πράμαντα, το οποίο βρίσκεται στη νότια πλευρά της Πίνδου, στο νομό Ιωαννίνων.

Το τοπίο αυτό εξελίχθηκε κάτω από την επίδραση των δραστηριοτήτων των κτηνοτρόφων, που διαβιούν στη περιοχή, προσδίδοντας στο χωριό φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Στα πλαίσια της διατριβής αυτής πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με την αξιοποίηση της γης σε χώρες της Μεσογείου, καταλήγοντας στην Ελλάδα και συνδυάζοντας δημογραφικά, οικονομικά και ιστορικά δεδομένα. Πραγματοποιήθηκαν σε βάθος συνεντεύξεις με κατοίκους και παράγοντες και μοιράστηκαν δομημένα ερωτηματολόγια στους κτηνοτρόφους του χωριού Πράμαντα.

Από την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν, φαίνεται ότι οι αλλαγές που έλαβαν χώρα στη περιοχή μελέτης, όπως η διαδικασία εγκατάλειψης της παραδοσιακής κτηνοτροφίας από μέρος των κτηνοτρόφων που συνεχίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα και η στροφή των κατοίκων σε άλλες ασχολίες, ναι μεν προκάλεσαν μεταβολές στο τοπίο, χωρίς όμως να αλλοιώσουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο χρήσης των πόρων και επομένως τα χαρακτηριστικά του. Παρόλο που παρατηρείται μείωση του πληθυσμού, σχεδόν κατά το ήμισυ τις τελευταίες δεκαετίες, οι εκτάσεις των βοσκοτόπων παραμένουν σταθερές καθώς η κτηνοτροφία προσαρμόζεται και εξακολουθεί να επιβιώνει.

Abstract

The scope of this thesis is to study the diachronic changes in the land use of a mountain landscape over the last hundred years. As study area the Pramanta village was chosen, which is located at the South side of Pindos, in the Prefecture of Ioannina.

The landscape of the study area has evolved under the long and lasting influence of the activities of the farmers, who live in the area, shaping the physical and cultural characteristics of the village. This thesis includes a literature review on the use of the land in the Mediterranean area in general and in Greece in particular and combining demographic, economic and historical data. To conduct the study a number of interviews with residents and key actors were undertaken and questionnaires were distributed to the farmers of the study area.

The analysis of the data shows that changes, which have taken place in the study area, such as the abandonment of traditional livestock farming that is going on for a long period of time by part of the farmers and the turning of residents' interest to other kind of activities, although they have caused changes in landscape, they haven't altered to a considerable degree the use of land resources and therefore the landscape characteristics. Although the population almost halved in the last few decades, the areas under pasture remain largely constant and livestock production adapts and continues to survive.

Αφιερώνεται στον πατέρα μου Θεόφιλο,
στον Νίκο και στη Σοφία.

Πρόλογος- Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Βιώσιμη Ανάπτυξη» , του τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου Αθηνών. Το αντικείμενο μελέτης είναι « Η μελέτη των χρήσεων γης τα τελευταία εκατό χρόνια στο ορεινό χωριό Πράμαντα, του νομού Ιωαννίνων».

Σκοπός της μελέτης είναι να διερευνήσει εκείνους τους παράγοντες, περιβαλλοντικούς και ανθρωπογενείς, που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του τοπίου.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή, κ. Β. Δέτση για τη πολύτιμη βοήθεια του, για τη διακριτικότητα που επέδειξε αλλά και την υπομονή. Επίσης, ευχαριστήρια απευθύνω και προς τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, τον κ. Κ. Αμπελιώτη και την κ. Δ. Σδράλη για τις σημαντικές παρατηρήσεις τους. Θα ήθελα να ευχαριστήσω, επίσης, τους κτηνοτρόφους του χωριού, τους υπαλλήλους του δήμου αλλά και τους κατοίκους συνολικότερα για τις πολύτιμες πληροφορίες και για τη βοήθεια που μου προσέφεραν.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω, περισσότερο από όλους, τη μητέρα μου Βασιλική, την αδερφή μου Ρένια και τον Γιώργο, για την υποστήριξη που μου προσφέρουν απλόχερα όλα αυτά τα χρόνια.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
Α΄ Μέρος: Βιβλιογραφική Προσέγγιση	
Κεφάλαιο 1^ο: Βιώσιμη αξιοποίηση γης και αγροτική πολιτική	4
1.1. Αναγνώριση και διαχείριση κρίσεων ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στη συντήρηση της βιοποικιλότητας στην Ευρώπη.....	5
1.2. Ο ρόλος της αγροτικής πολιτικής στην κυριαρχία ευαίσθητων με σημαντική αξία αγροτικών συστημάτων στην Ευρώπη.....	10
Κεφάλαιο 2^ο: Αλληλεπίδραση πληθυσμού και περιβάλλοντος	11
2.1. Τα βουνά της Μεσογείου.....	12
Κεφάλαιο 3^ο: Χρήσεις γης σε Μεσογειακές χώρες	15
3.1. Ισπανία: η περίπτωση των Πυρηναίων.....	15
3.2. Ιταλία: η περίπτωση του Τρέντο.....	20
Κεφάλαιο 4^ο: Περίπτωση χρήσεων γης στα Ιμαλάια	23
Κεφάλαιο 5^ο: Βαλκάνια- Ορεινοί οικισμοί	27
5.1. Ερημοποίηση στη Μεσογειακή Ευρώπη, ιστορικές αλλαγές και περιβαλλοντικές επιδράσεις.....	27

5.2. Τα κοινωνικό- οικονομικά των συστημάτων εκτροφής στην Ελλάδα και οι πιθανότητες για μελλοντική υπαίθρια ανάπτυξη.....	29
5.3. Οι ορεινοί παραδοσιακοί οικισμοί.....	33
Κεφάλαιο 6^ο: Η ζωή των κτηνοτρόφων στα Βαλκάνια: Παρελθόν- Παρόν- Μέλλον.....	36
6.1. Η κατάσταση στα Τζουμέρκα.....	37
6.2. Το σύστημα εκτροφής προβατοτροφίας στο Πογώνι Ηπείρου.....	43
Κεφάλαιο 7^ο: Κλιματική αλλαγή και βιώσιμη ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές.....	46
Κεφάλαιο 8^ο: Ιστορική διερεύνηση.....	50
8.1. Διαμόρφωση ορεινού όγκου Τζουμέρκων.....	50
8.2. Δήμος Βόρειων Τζουμέρκων.....	52
Κεφάλαιο 9^ο: Οι ημι- νομάδες κτηνοτρόφοι και η κοινωνική ζωή.....	96
9.1. Κοινωνικές και επαγγελματικές τάξεις.....	96
9.2. Παραδοσιακά επαγγέλματα.....	97
9.3. Λαϊκή παράδοση.....	98
9.4. Δομή και λειτουργία του ορεινού χωριού.....	104
9.5. Ο νομαδικός πληθυσμός.....	110
9.6. Τα τσελιγκάτα.....	114
Κεφάλαιο 10^ο: Τα οικοσυστήματα των Τζουμέρκων.....	117
10.1. Η φύση της περιοχής.....	117

10.2. Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και κλίμα.....	118
10.3. Βουνά.....	119
10.4. Ποτάμια.....	120
10.5. Γεφύρια.....	121
10.6. Λίμνες.....	123
10.7. Χλωρίδα και πανίδα.....	130
10.8. Βιοποικιλότητα.....	131

Β΄ Μέρος: Επιτόπια Έρευνα

Κεφάλαιο 11⁰: Αποτελέσματα	139
11.1 Μεθοδολογική προσέγγιση.....	139
11.2. Ποιοτικά στοιχεία.....	141
11.3. Ποσοτικά στοιχεία.....	145
11.3.1 Γενικά στοιχεία πληθυσμού και χρήσεων γης.....	145
11.3.2 Κτηνοτροφικά συστήματα.....	160
11.3.3 Σύνοψη: Μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι.....	168
11.3.4 Σύνοψη: Μόνιμοι κτηνοτρόφοι.....	173
11.4 Σύνθεση.....	180
 Κεφάλαιο 12⁰: Συμπεράσματα.....	183
 Βιβλιογραφία.....	186
Παράρτημα Ι.....	195

Εισαγωγή

Ο όρος χρήση γης σχετίζεται με την ανθρώπινη δραστηριότητα ή την οικονομική λειτουργία (function) που συνδέεται με ένα ειδικό κομμάτι γης και ο όρος κάλυψη γης σχετίζεται με τον τύπο των χαρακτηριστικών που εμφανίζονται πάνω στην επιφάνεια της γης. Πιο αναλυτικά, η χρήση γης περιγράφει τον τρόπο που ένα τμήμα της γης χρησιμοποιείται (όπως για γεωργία, κτηνοτροφία, κατοικία ή για βιομηχανία), ενώ η κάλυψη γης περιγράφει τα στοιχεία (όπως η βλάστηση, οι πέτρες ή τα κτίσματα) που εμφανίζονται πάνω στην επιφάνεια της γης (Κανακάρη, 2004). Για παράδειγμα, η κάλυψη γης μιας περιοχής μπορεί να είναι ένα αειθαλές δάσος, αλλά η χρήση γης μπορεί να είναι η ξύλευση, η αναψυχή, η εξαγωγή πετρελαίου ή ένας ποικίλος συνδυασμός δραστηριοτήτων. Η γη (το έδαφος, υπέδαφος, δάση), τα νερά (θάλασσες, λίμνες, ποτάμια), το κλίμα και γενικά η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία ζει και κινείται ο άνθρωπος αποτελούν το φυσικό περιβάλλον του. Η σπουδαιότητα του είναι πολύ μεγάλη καθώς μέσα από αυτό εξαρτάται η επιβίωση και η ανάπτυξη του ανθρώπου, επιδρώντας στη σωματική, πνευματική και ψυχική του διάπλαση και συντελώντας στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Με την πάροδο των χρόνων συντελούνται πολλές αλλαγές στις χρήσεις / κάλυψη γης ενός τόπου και κατά συνέπεια και στο φυσικό περιβάλλον του. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται σε δύο κύριους παράγοντες, είτε σε φυσικές καταστροφές, π.χ. μία μεγάλη πυρκαγιά, είτε σε ανθρωπογενείς παράγοντες και επεμβάσεις.

Η παρούσα διπλωματική εργασία στοχεύει στην ανίχνευση των αλλαγών των χρήσεων / κάλυψης γης και του φυσικού περιβάλλοντος της Ελλάδας τα τελευταία εκατό χρόνια, με περισσότερη έμφαση στη περίοδο μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός είναι η διερεύνηση των παραγόντων που συνετέλεσαν σε αυτή την αλλαγή, του μεγέθους των αλλαγών καθώς και των συνεπειών που απορρέουν από αυτές.

Η μελέτη αυτή αποτελείται από δύο μέρη. Το Α΄ μέρος αφορά τη βιβλιογραφική επισκόπηση και το Β΄ μέρος είναι η μεθοδολογική προσέγγιση, η παρουσίαση των αποτελεσμάτων και η συζήτηση τους.

Συγκεκριμένα στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια εισαγωγή στην βιώσιμη αξιοποίηση της γης και στο πως οι ανθρώπινες δραστηριότητες την επηρεάζουν καθώς και στην εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής σε ευαίσθητα αγροτικά συστήματα.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην αλληλεπίδραση πληθυσμού και περιβάλλοντος δίνοντας έμφαση στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η χρήση γης σε Μεσογειακές χώρες. Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στα Πυρηναία Όρη της Ισπανίας και στην επαρχία Τρέντο της Ιταλίας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται η χρήση γης στα Ιμαλία. Συγκεκριμένα εξετάζεται πως ο παράγοντας πληθυσμός επηρεάζει τη γεωργία, τα δάση και γενικότερα τη χρήση γης στη περιοχή.

Στο πέμπτο κεφάλαιο της βιβλιογραφικής προσέγγισης πραγματοποιείται μια εισαγωγή για την περιοχή των Βαλκανίων και κυρίως για τους ορεινούς οικισμούς.

Το έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στη ζωή των κτηνοτρόφων στα Βαλκάνια, πως ήταν, πως είναι και με ποιο τρόπο μπορεί να αλλάξει, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη περιοχή των Τζουμέρκων.

Το έβδομο κεφάλαιο αναφέρεται στην κλιματικά αλλαγή και τις επιπτώσεις που αναμένεται να έχει σε γεωργία, κτηνοτροφία, δάση και φαινόμενα κατολίσθησης.

Στο όγδοο κεφάλαιο γίνεται αναφορά για την διαμόρφωση του ορεινού όγκου των Τζουμέρκων και στον δήμο Βορείων Τζουμέρκων στον οποίο ανήκει η περιοχή μελέτης.

Στο ένατο κεφάλαιο, το προτελευταίο της βιβλιογραφικής προσέγγισης, γίνεται αναφορά στους ημι- νομάδες κτηνοτρόφους, στη κοινωνική τους ζωή, στα παραδοσιακά επαγγέλματα και στη λαϊκή παράδοση.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του Α' μέρους καταγράφονται τα οικοσυστήματα των Τζουμέρκων. Συγκεκριμένα η φύση της περιοχής, τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και το κλίμα, τα ποτάμια, τα βουνά και οι λίμνες. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη χλωρίδα, στη πανίδα και στη βιοποικιλότητα της περιοχής.

Στο επόμενο κεφάλαιο, το εντέκατο, είναι τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας. Παρουσιάζεται η μεθοδολογική προσέγγιση και οι στατιστικοί έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν.

Αναφέρονται ποιοτικά στοιχεία της περιοχής μελέτης, μέσω συνδυασμού ιστορικών πηγών και σε βάθος συνεντεύξεων.

Αναλύονται ποσοτικά στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό και τις χρήσεις γης, ενώ η μορφή της κτηνοτροφίας κατά το 2011 προκύπτει από την επεξεργασία των ερωτηματολογίων.

Έπειτα στο δωδέκατο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στα συμπεράσματα της μελέτης και διερευνώνται οι προοπτικές που υπάρχουν.

Στο τέλος, παρατίθεται η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε ενώ στο παράρτημα παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα των ελέγχων που πραγματοποιήθηκαν.

Κεφάλαιο 1^ο. Βιώσιμη αξιοποίηση γης και αγροτική πολιτική.

Η εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής είναι βαρύνουσας σημασίας για τον πρωτογενή τομέα, για την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων των περιοχών και για τη συσχέτιση με τους υπόλοιπους οικονομικούς τομείς.

Η ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλιστεί η οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση των περιοχών, μέσω της αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών και του εκσυγχρονισμού των υφιστάμενων παραγωγικών συστημάτων, της διαφύλαξης των φυσικών πόρων και των στοιχείων που συνθέτουν τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Οφείλεται να λαμβάνονται υπ' όψιν τα γεωγραφικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής στην οποία γίνεται παρέμβαση σε συνδυασμό με τους διαθέσιμους πόρους. (Συμπεράσματα μελέτης Περιφέρειας Ηπείρου για την εφαρμογή της Νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Αύγουστος 2007).

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από υψηλή βιολογική ποικιλότητα σε είδη και οικοσυστήματα, ενώ διακρίνεται για τον υψηλό ενδημισμό των ειδών. Σήμερα, το 4% των ειδών της χλωρίδας και το 22% των ειδών της πανίδας θεωρούνται απειλούμενα. Στις περιοχές που αναπτύσσονται δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, θα πρέπει να αναγνωρισθεί η διαχείριση των τοπίων και των οικοσυστημάτων καθώς και η διατήρηση της βιολογικής ποικιλότητας. (Υπουργείο Περιβάλλοντος: Η Ελληνική Στρατηγική προς τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Αύγουστος 2007).

Η περιοχή της Μεσογείου, θεωρείται ως μια περιοχή που υφίσταται ανθρωπογενή υποβάθμιση εδώ και πολλά χρόνια. Οι μεταβολές στις χρήσεις γης που έχουν παρατηρηθεί, οφείλονται είτε σε φυσικούς, είτε σε τεχνικούς παράγοντες ή σε κοινωνικό- οικονομικές αιτίες. Η βόσκηση και η γεωργική καλλιέργεια των υψιπέδων πιθανόν να άρχισε κοντά στα μέσα της δεύτερης χιλιετίας προ Χριστού, προκαλώντας αρκετή ζημιά στα δάση. Αρκετά χρόνια αγροτικής εκμετάλλευσης έχουν συνεισφέρει στη δραματική μείωση της γεωργικής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα πολλές περιοχές σήμερα να είναι μη παραγωγικές και αραιοκατοικημένες. (Χατζήολου, 1941).

Η εγκατάλειψη των απομακρυσμένων ορεινών περιοχών και η εντατική εκμετάλλευση των πεδινών εκτάσεων αντανακλάται στο είδος των πιέσεων που ασκούνται στο περιβάλλον, έχοντας ως αποτέλεσμα τη γενικότερη υποβάθμιση του λόγω του ανθρώπινου παράγοντα και της εντατικοποίησης της χρήσης γης. Οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας αποτελούν ένα πεδίο παραμελημένο, όμως, τα τελευταία χρόνια επιχειρείται η ανάπτυξη και η αξιοποίηση τους στα πλαίσια της «αειφόρου ή βιώσιμης» ανάπτυξης (Παπαδημάτος & Ρόκος, 2004).

1.1. Αναγνώριση και διαχείριση κρίσεων ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και στη συντήρηση της βιοποικιλότητας στην Ευρώπη.

Οι ανθρώπινες δραστηριότητες μπορούν, σε πολλά οικοσυστήματα, να φανούν ωφέλιμες για τη βιοποικιλότητα σε αντίθεση με καταστάσεις όπου η χαμηλής ποιότητας διαχείριση και δραστηριότητα οδηγούν σε πολύ πυκνή βλάστηση. Στην Ευρώπη, η διατήρηση και η εξέλιξη της βιοποικιλότητας σε πολλά οικοσυστήματα εξαρτώνται απευθείας από τους παραδοσιακούς τρόπους χρήσης της γης. Παρόλα αυτά, υπάρχει μια ολοένα αυξανόμενη απόδειξη συνολικής μείωσης της βιοποικιλότητας. Αν και πολλοί παράγοντες είναι υπεύθυνοι για αυτή τη μείωση, η «ρίζα» του κακού κρύβεται στην ανθρώπινη δραστηριότητα που συνδέεται κυρίως με την αλλαγή στη χρήση της γης. (Baldock, κ.α, 1996).

Διαμέσου γεωγραφικών, ιστορικών και πολιτικών παραγόντων, οι περισσότερες αλλαγές στις χρήσεις γης έχουν οδηγήσει στη δημιουργία ετερογένειας, με μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης (Reidsma, κ.α. 2006).

Στον πίνακα που ακολουθεί, δίνονται τα στοιχεία σχετικά με την εξέλιξη των χρήσεων γης στην Ευρώπη ανά χώρα κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1960- 1990.

Πίνακας 1. Εξέλιξη των χρήσεων γης στην Ευρώπη (επί τοις εκατό ποσοστά της συνολικής έκτασης της κάθε χώρας, γη και ύδατα).

Χρήση γης	Καλλιέργειες	Λιβάδια & Βοσκοτόπια	Δενδρώδεις περιοχές	Άλλες χρήσεις γης
Χώρα/ Έτος	1960- 1990	1960- 1990	1960- 1990	1960- 1990
Κύπρος	17.2 17	0.5 0.5	13.3 13.3	68.9 69.1
Γαλλία	38.8 34.8	23.8 20.6	21.1 26.9	16.1 17.5
Ελλάδα	28.0 29.6	39.5 39.8	18.7 19.8	11.4 8.4
Ιταλία	51.8 39.7	16.8 16.2	19.4 22.4	9.6 19.3
Ισπανία	41.1 40.0	24.8 20.4	25.6 31.3	7.6 7.3

Πηγή: Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Στατιστική Υπηρεσία (1995).

Ο τομέας της γεωργίας που περιλαμβάνει τη καλλιεργήσιμη γη καθώς και τα λιβάδια, είναι από τις πιο σημαντικές μορφές αξιοποίησης της γης , καλύπτοντας σχεδόν το 43% (137 εκατομμύρια εκτάρια) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με 12 εκατομμύρια ή και περισσότερα ανθρώπων , να εξαρτώνται από την αγροτική ζωή. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική, που θεσμοθετήθηκε το 1962, αποτελεί σήμερα τον κύριο οδηγό για τις γεωργικές πρακτικές και τη βιοποικιλότητα. Πρωταρχικά στόχευε στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη παροχή περισσότερης τροφής με χαμηλότερο κόστος για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και για ένα ποιοτικό επίπεδο ζωής για τους αγρότες. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της σταθεροποίησης των αγορών και μιας πιο αυτόνομης προσέγγισης, με λιγότερη υποστήριξη των εισαγωγών και δείχνοντας προτίμηση στις χώρες της Ευρώπης. Μερικά είδη χλωρίδας, η οποία είναι απαραίτητη για τη ζωή συγκεκριμένων ζώων, χρειάζεται τον ανθρώπινο παράγοντα για να επιζήσουν. Όμως, η υπερπαραγωγή τροφίμων, η σταδιακή απώλεια «φυσικών κατοικιών» για ορισμένα ζώα και η κοινωνική δυσαρέσκεια, οδήγησαν στη μείωση του πληθυσμού της υπαίθρου (Young, κ.α. 2005).

Ξεκινώντας, στα μισά της δεκαετίας του 1980, ασκήθηκε πίεση να επενδυθούν χρήματα στη περιβαλλοντική προστασία και στην ανάπτυξη της υπαίθρου, κάτι που όπως φαίνεται, θα συνεχιστεί και στο άμεσο μέλλον. Εφαρμόστηκε ένας συνδυασμός περιβαλλοντικών και εισοδηματικών πολιτικών, περιλαμβάνοντας αγρό- περιβαλλοντικά μέτρα, για τη προστασία και

τη βελτίωση περιοχών πολύτιμων για τη βιοποικιλότητα, παρέχοντας οικονομικά κίνητρα στους αγρότες (Wagner, 1999).

Στον παρακάτω πίνακα, φαίνεται η επίδραση της αγροτικής πολιτικής και κάποιες προβλέψεις για το μέλλον .

Πίνακας 2. Επίδραση της αγροτικής πολιτικής και προβολές στο μέλλον.

	Εντατικοποίηση	Επέκταση- Ανάπτυξη	Ερημοποίηση
	Παρελθόν Μέλλον	Παρελθόν Μέλλον	Παρελθόν Μέλλον
Αγροτικές περιοχές	Π. Αρνητικό Αρνητικό	Ουδέτερο Ουδέτερο	Ουδέτερο Ουδέτερο
Λιβάδια	Π. Αρνητικό Αρνητικό	Θετικό Θετικό	Π. Αρνητικό Αρνητικό
Περιοχές σε κάποιο υψόμετρο	Αρνητικό Π. Αρνητικό	Αρνητικό Π. Αρνητικό	Π. Αρνητικό Π. Αρνητικό
Ύδατα	Π. Αρνητικό Π. Αρνητικό	Θετικό Π. Θετικό	Θετικό Θετικό
Δάση		Ουδέτερο	Θετικό

Πηγή: Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Στατιστική Υπηρεσία (1995).

Ο ορεινός αγροτικός χώρος αντιμετωπίζει προβλήματα τα οποία είναι απόρροια των ιδιομορφιών του φυσικού περιβάλλοντος όσο και των συγκυριών που καθόρισαν την εκάστοτε περίοδο. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά είναι ο κατακερματισμός των Μοναδιαίων Ιδιοκτησιών/ Χρήσεων/ Εκμεταλλεύσεων Γης (Ρόκος, 1980).

Στις περιοχές με μεγάλο υψόμετρο επικρατούν δυσμενείς εδαφοκλιματικές συνθήκες, όπως έντονες κλίσεις εδάφους, φτωχή άρδευση, βοσκότοποι κατάλληλοι μόνο για αιγοπρόβατα, μικρή βλαστητική περίοδος. Π. χ. η ελληνική δασοπονία που αναπτύσσεται σε τέτοιες περιοχές αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Τα ελληνικά δάση έχουν περιοριστεί σημαντικά ως προς την έκτασή τους και φύονται σε απομακρυσμένες ορεινές περιοχές με υποβαθμισμένο έδαφος. Η έλλειψη αμοιβαίας πληροφόρησης, επικοινωνίας και συντονισμού μεταξύ των δασαρχείων και βιοτεχνίας οδηγεί πολύ συχνά στην υποβάθμιση των προϊόντων (Υπουργείο Γεωργίας, 1992).)

Τέτοιες περιοχές μένουν συχνά πίσω και από τις εξελίξεις στη τεχνολογία. Έχει υποστηριχθεί ότι προκειμένου να επωφεληθούν τα Τζουμέρκα από τις νέες τεχνολογίες και τη πληροφόρηση απαιτούνται κίνητρα και μια διευρυμένη χρησιμοποίησής της γης. Η ύπαρξη σχετικά χαμηλών επιπέδων ανθρώπινου κεφαλαίου υποδεικνύουν ότι η προσφορά τεχνολογίας και πληροφορίας ενδέχεται να μην αξιοποιηθεί κατά το μέγιστο δυνατό. Αυτές οι χρήσεις και εφαρμογές ίσως φαίνονται «έξω από τα νερά» για τη σχετικά απλοποιημένη επιχειρηματική δομή στα Τζουμέρκα, στην οποία κυριαρχούν οι μικρές εμπορικές κτηνοτροφικές, αγροτικές και τουριστικές μονάδες. Παρόλα αυτά, οι δραστηριότητες αυτές ανήκουν στους περιφερειακούς και στους εθνικούς τομείς παραγωγής και πρέπει να δοθεί σημασία (Αναπτυξιακή Εταιρία «Ηπειρος Α. Ε.», Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη (ΕΜΠ) Ευρύτερης Περιοχής Τζουμέρκων, 2006).

Για παράδειγμα, οι κτηνοτρόφοι στα Τζουμέρκα θα μπορούσαν να βελτιώσουν την εμπορευσιμότητα των νεαρών ζώων συμμετέχοντας σε ένα πρόγραμμα καταγραφής των ζώων και ιδιαίτερα της καταγωγής και προέλευσής τους, των κινήσεών τους, των εμβολιασμών τους και του ιστορικού της υγείας τους. Να έχουν πρόσβαση σε έγκυρη πληροφόρηση για τις τιμές της αγοράς προκειμένου να κρίνουν καλύτερα πόσο προσοδοφόρες είναι οι διάφορες στρατηγικές διαχείρισης των κοπαδιών, θα μπορούσαν να κερδίσουν καλύτερες τιμές για τις ζωοτροφές και άλλες προμήθειες και να συντονίσουν τις δραστηριότητές τους με άλλους κτηνοτρόφους για αγορά στη χονδρική τιμή ή για τη μεταφορά των κοπαδιών τους. Τεχνικές εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την παροχή προγραμμάτων κατάρτισης στους νέους κτηνοτρόφους και την παρουσίαση νέων μεθόδων και αντιλήψεων στους μεγαλύτερους. Επίσης, θα μπορούσε να επιτευχθεί συχνότερη και αμεσότερη επαφή με γραφεία παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών, με κτηνιατρικές υπηρεσίες και συνεταιρισμούς ούτως ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη πληροφόρηση για τις τάσεις, τις δυνατότητες και τις απειλές σε αυτόν τον τομέα (Αράπογλου & Νιτσιάκος, 2000).

Σύγχρονο παράδειγμα αποτελεί το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών στην Ουκρανία, που βοηθά τις γυναίκες κτηνοτρόφους να αποκτήσουν μεγαλύτερη πρόσβαση στην πληροφόρηση και τη δημιουργία δικτύων μεταξύ τους και το κατά πόσο αυτό επιδρά θετικά στη βιωσιμότητα των παραδοσιακών κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων (Έκθεση ΟΟΣΑ, 2000). Το γεγονός ότι ο αγροτικός τομέας στα Τζουμέρκα είναι πολύ υποβαθμισμένος όσον αφορά την

αποδοτικότητα του marketing υποδεικνύει ότι η επιτυχημένη εφαρμογή ενός προγράμματος θα μπορούσε να αποτελέσει πειστήριο για τη δυνατότητα εφαρμογής των μεθόδων αυτών σε όλη την Ελλάδα.

Η τάση χωροθέτησης μικρών επιχειρήσεων σε ελκυστικές και πιθανώς απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές έχει εδραιωθεί. Για παράδειγμα, αρκετές τέτοιες εταιρείες έχουν χωροθετηθεί στη Μοντάνα και στο Κολοράντο των Η.Π.Α., στα Χάιλαντς (*Highlands*) και τα νησιά της Σκωτίας, στη βόρεια Σουηδία και στις αγροτικές περιοχές της Ιρλανδίας. Με κατάλληλη υποδομή, ένας δραστήριος επιχειρηματίας θα μπορούσε να χωροθετήσει μία από αυτές τις αναπτυσσόμενες επιχειρήσεις στα Τζουμέρκα. Αυτή η πιθανότητα βέβαια εξαρτάται όχι μόνο από την εγκατάσταση της απαιτούμενης υποδομής αλλά και από τα χαρακτηριστικά του διαθέσιμου τοπικού εργατικού δυναμικού, τη διαθεσιμότητα των υποδομών που υπάρχουν για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις, το επίπεδο των κοινωνικών υπηρεσιών και τον σχετικό βαθμό απομόνωσης (Εκθεση ΟΟΣΑ, 2000).

Πολλές μεγάλες επιχειρήσεις που είχαν όλες τις λειτουργίες τους συγκεντρωμένες σε ένα μεγάλο γραφείο μεταφέρουν τώρα τμήματα της επιχείρησης είτε μόνες τους είτε μέσω συμβεβλημένων προμηθευτών, σε τοποθεσίες χαμηλότερου κόστους. Διάφοροι τύποι επιχειρηματικών δραστηριοτήτων αναλαμβάνουν υπεργολαβίες, χρησιμοποιώντας είτε τηλεφωνικές είτε ταχυδρομικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένου της έρευνας αγοράς, πραγματοποίησης καμπάνιας, επεξεργασίας εγγράφων, υπηρεσιών κρατήσεων κλπ. Η εμπειρία δείχνει ότι οι εργάτες των αγροτικών περιοχών και ιδιαίτερα οι γυναίκες, που αποτελούν ένα μη επαρκώς αξιοποιημένο τμήμα του εργατικού δυναμικού, είναι πιο αξιόπιστοι, μπορούν να εκπαιδευτούν ευκολότερα και είναι πιο προσαρμοστικοί και παραγωγικοί στο συγκεκριμένο τύπο εργασίας από τους υπαλλήλους των αστικών περιοχών (Αράπογλου & Νιτσιάκος, 2000).

Τα μεγαλύτερα χωριά στα Τζουμέρκα, όπως τα Πράμαντα, τα Άγναντα και το Βουργαρέλι, θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν τέτοιου είδους λειτουργίες, απασχολώντας περίπου 50 άτομα. Όμως η φύση της δουλειάς αυτής, που είναι επαναλαμβανόμενη και μηχανική και που καθιστά εφικτή τη δυνατότητα αγροτικής ανάπτυξης παρουσιάζει επίσης την απειλή της τεχνολογικής απαξίωσης. Έτσι, η προσέλκυση τέτοιων δραστηριοτήτων πρέπει να ειδωθεί συμπληρωματικά ως προς τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες παρά ως ζωτικό τμήμα μιας στρατηγικής χωρικής ανάπτυξης (Αράπογλου & Νιτσιάκος, 2000).

Έχει μεγάλη σημασία το γεγονός οι νέοι άνθρωποι να παραμείνουν στις ορεινές κοινότητες. Οι προσδοκίες και οι γνώσεις τους είναι διαφορετικές από αυτές των γονιών τους και πολλοί θα συνεχίσουν να φεύγουν από την περιοχή εκτός αν τα Τζουμέρκα μπορέσουν να προσεγγίσουν περισσότερο το σύγχρονο κόσμο. Η τεχνολογία αποτελεί ιδανικό μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να επωφεληθούν από τις σύγχρονες υπηρεσίες και να αλληλεπιδράσουν ελεύθερα με τον κόσμο, παραμένοντας όμως στην κοινότητά τους. Για παράδειγμα η αύξηση της αυτοπεποίθησης της κοινότητας παρατηρήθηκε σε απομακρυσμένες περιοχές της Σκωτίας, της Ιρλανδίας και της Σκανδιναβίας καθώς σκοπός της αγροτικής ανάπτυξης ήταν η διεύρυνση των δυνατοτήτων του αγροτικού πληθυσμού και πως μπορεί να οδηγήσει σε μια συνεχή αύξηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δυνατοτήτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ σημαντικό παράγοντα διακοπής της αρνητικής πορείας της κοινότητας (Εκθεση ΟΟΣΑ, 2000).

1.2. Ο ρόλος της αγροτικής πολιτικής στην κυριαρχία ευαίσθητων με σημαντική αξία αγροτικών συστημάτων στην Ευρώπη.

Η οικονομική βιωσιμότητα σε τέτοιες περιοχές εξετάζεται για να δούμε το κατά πόσο χρειάζεται επιπλέον εισόδημα και κατά πόσο παραμένουν οι παραδοσιακές πρακτικές. Η συνέχεια αυτού του τρόπου παραγωγής δεν βασίζεται μόνο σε οικονομική βάση αλλά και σε κοινωνικές συνθήκες, οι δημογραφικές και πολιτικές εξελίξεις είναι εξίσου σημαντικές (Hellegers, 2000).

Οι κτηνοτροφικές μονάδες θεωρούνται βιώσιμες όταν γίνεται ταυτόχρονη ανάπτυξη οικονομικών παραγόντων και οι απώλειες είναι μικρότερες από την αξία. Χρειάζεται η υποστήριξη των απασχολούμενων του κλάδου σε συμβουλευτικό και επιστημονικό επίπεδο, σε τομείς μεθόδων παραγωγής και εισαγωγής νέων τεχνολογιών και καινοτομικών προϊόντων. Επίσης, κρίνονται απαραίτητες παρεμβάσεις σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης με στόχο τη βελτίωση του τεχνολογικού επιπέδου των κτηνοτροφικών μονάδων και μετεγκατάσταση πτηνοτροφικών λόγω περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Συμπεράσματα Μελέτης Περιφέρειας Ηπείρου για την Εφαρμογή της Νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, 2007).

Κεφάλαιο 2^ο. Αλληλεπίδραση πληθυσμού και περιβάλλοντος.

Τα ποσοστά των αγροτικών περιοχών διαφέρουν κατά πολύ ανάμεσα στις διάφορες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α.: ξεκινούν από 0% για την Ολλανδία και φτάνουν στο 63% για την Νορβηγία ενώ στα τέλη της τελευταίας δεκαετίας, σχεδόν το 27% του πληθυσμού των κρατών μελών ζούσαν σε αγροτικές περιφέρειες (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Μπορούμε να εντάξουμε τις χώρες-μέλη του Ο.Ο.Σ.Α. σε τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με το ποσοστό των αγροτικών τους περιοχών: 1) χώρες με χαμηλά ποσοστά αγροτικών περιοχών, π.χ. με ποσοστά πληθυσμού λιγότερο του 20% να ζουν σε αγροτικές περιοχές, 2) χώρες όπου η “κεντρικότητα” είναι μέτρια, ανάμεσα στο 22% και στο 33%. Η βόρεια Αυστραλία και ο Καναδάς περιέχουν μεγάλους, σχεδόν ακατοίκητους χώρους, ενώ η πλειοψηφία του πληθυσμού ζει στις κύριες οικιστικές συγκεντρώσεις, 3) χώρες που όπου περισσότεροι από ένας στους τρεις κατοίκους κατοικούν σε αγροτική περιοχή. Τέτοιες είναι οι χώρες που δεν έχουν ολοκληρώσει την αστική τους μετάβαση, όπως η Ελλάδα και χώρες με ισχυρή αγροτική παράδοση όπως η Ιρλανδία. Τα μεγάλα ποσοστά αγροτικού πληθυσμού στη Σουηδία, τη Δανία, τη Νορβηγία και τη Φιλανδία είναι μέρος της διάρθρωσης των Σκανδιναβικών χωρών και 4) χώρες όπου περισσότερο από το μισό του πληθυσμού τους κατοικεί σε αγροτικές περιοχές, όπως η Φιλανδία και η Νορβηγία (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Στην πλειοψηφία των χωρών του Ο.Ο.Σ.Α., ο αγροτικός πληθυσμός έχει μειωθεί την τελευταία δεκαετία και μόνο οι χώρες της Ανατολικής-Κεντρικής Ευρώπης, το Μεξικό και η Νέα Ζηλανδία έχουν διατηρήσει μια σχετική σταθερότητα στον αγροτικό πληθυσμό τους, ενώ υπάρχει μια θετική τάση στις αγροτικές περιοχές τριών χωρών – του Βελγίου, της Ελβετίας και της Ελλάδας. Στην Ελλάδα, όπου η μεγάλη πλειοψηφία των περιφερειών είναι αγροτικές, η μεγάλη αύξηση του αγροτικού πληθυσμού αντικατοπτρίζει την εθνική δημογραφική τάση (Ο.Ο.Σ.Α Έκθεση για τις αγροτικές περιοχές, αξιολόγηση και προτάσεις: Τα Τζουμέρκα, 13- 15 Δεκεμβρίου 2000).

Στην Ευρώπη, οι περισσότερες αγροτικές περιοχές των χωρών συμμετέχουν λιγότερο στο εθνικό εργατικό δυναμικό, αλλά στην Γαλλία και το Βέλγιο το ποσοστό της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές αυξήθηκε λίγο την τελευταία δεκαετία. Στην Πορτογαλία και τη Δανία, αυτό το ποσοστό αυξήθηκε περισσότερο από 3%. Σε κάποιες νοτιοανατολικές χώρες-μέλη της Ασίας,

οι αγροτικές περιοχές παρουσίασαν μια σχετική μείωση της απασχόλησης (Ιαπωνία, Αυστραλία) καθώς κάποιες άλλες παρουσίασαν μια μικρή αύξηση (Νέα Ζηλανδία). Στις περισσότερες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α., η απασχόληση αυξήθηκε στις αγροτικές περιοχές αλλά σε αργότερο ρυθμό από αλλού (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Τη δεκαετία του 1990 είχαμε αύξηση της ανεργίας στις αγροτικές περιοχές της Γαλλίας και μείωση σε Καναδά και Πορτογαλία. Σε άλλες χώρες ενώ ο περιφερειακός μέσος όρος της ανεργίας αυξήθηκε, παρατηρήθηκε μείωση σε χώρες όπως η Ισπανία, η Ιταλία, η Ελλάδα και αντίστροφα συνέβη σε άλλες χώρες, δηλαδή μειώθηκε ο περιφερειακός μέσος όρος και αυξήθηκε σε Αυστραλία, Μεξικό, Νορβηγία και αλλού (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

2.1. Τα βουνά της Μεσογείου.

Στη Μεσόγειο, στα ορεινά της τμήματα αλλά και στα πεδινά ο πληθυσμός αυξήθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα όπως συνέβη και σε άλλα μέρη της γης λόγω δημογραφικής τάσης. Στα πεδινά, η αύξηση αυτή οδήγησε σε πολλές αλλαγές, οι οποίες στο τέλος σαν αποτέλεσμα είχαν τη δημιουργία υψηλότερων βιοτικών επιπέδων έστω και με αργούς ρυθμούς. Στα ορεινά τέτοιες αλλαγές όπως η χρήση μηχανημάτων στη γεωργία δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν και η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού είχε τα αντίθετα αποτελέσματα από ότι στα πεδινά. Τα νούμερα μεγάλωσαν πέρα από τα βιώσιμα όρια των περιοχών και ήταν δύσκολο οι πηγές να αξιοποιηθούν μέσω τεχνικών διαδικασιών (Παπακώστας, 1967).

Τα βουνά της Μεσογείου έχουν μια εξαιρετική ομορφιά και τα πατροπαράδοτα χωριά δομούν το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον ενώ μεταξύ των κορυφών μπορεί να απολαύσει κάποιος τον ήλιο της Μεσογείου και τα παραδοσιακά χωριά. Τα σπίτια κάποια είναι παλιά αλλά είναι καινούργια, αλλά με τα λίγα καλοκαίρια που κατοικούνται δεν είναι η προτεραιότητα των ιδιοκτητών τους. Και τα δύο, και τα βουνά και τα χωριά, συνήθως είναι γραφικά και έχουν ενδιαφέρον με έναν παλιομοδίτικο τρόπο (Υπουργείο Γεωργίας, 1992. *Αποτελέσματα Πρώτης Εθνικής Απογραφής Δασών*. Διεύθυνση Δασικού κτηματολογίου, Δασολογίου Χαρτογράφησης, Απογραφής & Ταξινόμησης Δασών & δασικών Εκτάσεων. Αθήνα).

Δεν ήταν πάντα έτσι και δεν είναι παντού έτσι. Μέχρι πριν από λίγα χρόνια, τα δάση «έντυναν» τις απότομες πλαγιές, όπως και σήμερα, και οι αγρότες και οι βοσκοί επιλέγοντας έναν δύσκολο τρόπο ζωής σε σύγκριση με τους υπόλοιπους, γέμιζαν τα χωριά αυτά (Ρόκος, 1998).

Τα βουνά και τα ορεινά χωριά είναι το αποτέλεσμα δύο χρονοβόρων αλλαγών: η μια είναι ουσιαστικά οικολογική και η άλλη οικονομική. Γενικά, οι οικολογικές διεργασίες είναι προκαθορισμένες σε τοπικό επίπεδο, παραμένουν σταθερές κατά κάποιο τρόπο, ενώ οι οικονομικές αλλαγές πραγματοποιούνται σε μεγαλύτερου εύρους κλίμακες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι μεγαλύτερης σπουδαιότητας από ότι οι οικολογικές αλλαγές. Το μόνο ασφαλές συμπέρασμα είναι ότι τα γεγονότα και των δύο κατηγοριών είναι σημαντικά και η επίδραση τους μακροχρόνια. Ένα παράδειγμα το οποίο δεν έγκειται σε οικονομική αλλαγή και η επίδραση του είναι αισθητή: η διάβρωση της επιφάνειας του εδάφους που προκλήθηκε από κατάρρευση ή κατολίσθηση «επέτρεψε» τη σταδιακή ανάπτυξη ενός συγκεκριμένου είδους, του καλαμποκιού (Bakker, κ.α. 2005).

Οικολογική και οικονομική αλλαγή συναντιούνται είτε με απλή είτε με περίπλοκη μορφή. Σε κάθε περίπτωση για τα περισσότερα βουνά της Μεσογείου οι αλλαγές που έλαβαν χώρα και τερμάτισαν έναν τρόπο ζωής και άφησαν πίσω εγκαταλελειμμένα χωριά, είναι σχεδόν πρόσφατες και μετρούν λιγότερο από 200 χρόνια. Οι αλλαγές αυτές στις ορεινές περιοχές και μάλιστα σε ορισμένα μέρη, έχουν συμβεί σε λιγότερο από αιώνα και δεν είναι τόσο σπουδαίες και μεγάλες όσο των παλιότερων εποχών (Νιτσιάκος, 1994).

Στα βουνά της Μεσογείου, οι αλλαγές αυτές είχαν διάφορα στάδια προσαρμογών, όπως εκσυγχρονισμός της γεωργίας, η παραγωγή μεταξιού και η μετανάστευση, όπου βέβαια κανένα από τα παραπάνω δεν ήταν τελείως καινούργιο (Becker & Bugmann, 1999).

Η φέρουσα ικανότητα μιας περιοχής μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί εντελώς ξαφνικά. Η αύξηση του πληθυσμού μπορεί να φέρει νέες δεξιότητες, τεχνολογία, ευκαιρίες και ανάπτυξη. Οι άνθρωποι των ορεινών περιοχών έχουν εμπειρία και στα δύο, για παράδειγμα μετά τον 16^ο

αιώνα, οι αμερικάνικες καλλιέργειες καλαμποκιού και πατάτας έκαναν τη ζωή των βουνίσσιων πιο εύκολη αλλά πρόσφατα η διάβρωση του εδάφους μείωσε τη παραγωγικότητα. (Becker & Bugmann, 1999).

Σε «δύσκολα» περιβάλλοντα, η ιστορία έχει δείξει ότι οι συνθήκες δεν είναι τόσο ευνοϊκές και οι περιορισμοί περισσότεροι. Η οικολογική ευθραυστότητα της Μεσογειακής γης και κυρίως των βουνών προσθέτει ακόμα μια δυσκολία στη φέρουσα χωρική ικανότητα και στον υπερπληθυσμό. Καθιστά αυτές τις περιοχές ιδιαίτερα ευαίσθητες απέναντι στην πίεση του πληθυσμού. Οι Μεσογειακές περιοχές έχουν ένα μέγιστο όριο πληθυσμού, το οποίο αλλάζει με τα επίπεδα της τεχνολογίας και της παραγωγής και παράλληλα έχουν ένα ελάχιστο επίπεδο πληθυσμού κάτω από το οποίο παρεμποδίζεται η γεωργία (Grove & Rackham, 2001).

Η αγροτική παραγωγή στις ορεινές περιοχές χρειάζεται πολλά χέρια, επειδή υπάρχουν λίγα μέσα και οι άσχημες καιρικές συνθήκες απαιτούν συνεχή παρακολούθηση και συντήρηση. Αν δεν υπάρχουν τα απαιτούμενα χέρια για να βοηθήσουν, η παραγωγή μειώνεται αισθητά και η επιβίωση μπαίνει σε κίνδυνο (Butzer, 2005).

Τα περισσότερα ορεινά χωριά είναι αποκομμένα από τα κέντρα των πόλεων ή από την οικονομική ζωή. Οι περισσότεροι δούλευαν ως εποχιακοί στη γεωργία, στην οικοδομή ενώ οι γυναίκες περπατούσαν για μέρες για να βρουν δουλειά σχετικά με την αγροτιά, όπως συνέβαινε στη Θεσσαλία αλλά και σε άλλες περιοχές. Οι συνθήκες ζωής τους, τους έκαναν περισσότερο προσαρμοστικούς και ευέλικτους από όσο θα μπορούσαν να είναι. Έτσι, τα χωριά τους απέκτησαν πιο σταθερή επικοινωνία με τον υπόλοιπο κόσμο και κάποιοι το εκμεταλλεύτηκαν. (Λαμνάτος, 1973).

Κεφάλαιο 3^ο. Χρήσεις γης σε Μεσογειακές χώρες.

3.1. Ισπανία: Η περίπτωση των Πυρηναίων Όρων.

Τα κεντρικά Πυρηναία όρη, έχουν σπουδαία τεκτονική και λιθολογική πολυπλοκότητα, περιέχουν ασβεστολιθικά και αμμώδη εδάφη, γραφίτη και γρανίτη. Στην περιοχή Aisa υπάρχει εγκαταλελειμμένη γη, απότομες πλαγιές και περιορισμένη γεωργία. Η κατανομή της θερμοκρασίας και των βροχοπτώσεων έχει διπλή «όψη», από τα δυτικά προς τα ανατολικά η επίδραση του Ατλαντικού μειώνεται και αρχίζει να επικρατεί το ξηρό κλίμα της Μεσογείου με τις βροχοπτώσεις του φθινοπώρου (Garcia-Ruiz, κ.α. 1996).

Από το 1987 γίνονται μελέτες για τη διάβρωση του εδάφους σε σχέση με τις ανθρώπινες δραστηριότητες στις ορεινές περιοχές και μάλιστα τα τελευταία χρόνια περιλαμβάνονται και οι επιδράσεις από πυρκαγιές και την εγκατάλειψη της γης. Δύο πειράματα έλαβαν χώρα στη κοιλάδα της Aisa: α) μεταξύ 1990- 1992 εγκαταστάθηκαν 19 πειραματικές επιφάνειες σε διαβαθμισμένα περιβάλλοντα τα οποία είχαν να καλλιεργηθούν χρόνια και ήταν όλα μικρού μεγέθους. Το χαμηλότερο τμήμα ήταν συνδεδεμένο με μια δεξαμενή 62 λίτρων για να συλλέγεται το νερό των βροχοπτώσεων. Μετά από κάθε βροχόπτωση, μετριόταν η ποσότητα του νερού μέσα στο χωράφι και έπαιρναν δείγμα για να μετρηθεί η συγκέντρωση των υπολειμμάτων στο εργαστήριο. Η τοποθεσία των χωραφιών ήταν η πιο αντιπροσωπευτική από γεωμορφολογικής άποψης, δηλαδή: 3 επιφάνειες που ήταν καλυμμένες με 100% με θάμνους, 3 επιφάνειες με 85% με τέτοια κάλυψη, 3 επιφάνειες με 65%, 4 επιφάνειες με κάλυψη 40%, 3 επιφάνειες με 15% και 3 επιφάνειες με 85% με αγριόχορτα και λουλούδια. Μετά από 2 χρόνια τα χωράφια αυτά εγκαταλείφθηκαν και αντικαταστάθηκαν με τον πειραματικό σταθμό Aisa Valley. (Garcia-Ruiz, 1996).

Ο πειραματικός σταθμός είναι τοποθετημένος σε χωράφι που είχε εγκαταλειφθεί πριν από 35 χρόνια και ήταν πλήρως καλυμμένο από θάμνους του είδους *Genista scorpius* και *Rosa gr. canina*. Αρχικά δημιουργήθηκαν 6 κλειστές επιφάνειες, 10x3 μέτρα, τοποθετώντας στη τελευταία επιφάνεια μια παγίδα Gerlach. Το νερό το οποίο συλλέγεται διανέμεται σε δεξαμενές των 31 λίτρων και μετά από κάθε βροχόπτωση αδειάζονται για να μετρηθούν τα υπολείμματα στο εργαστήριο. (Garcia-Ruiz, 1996).

Γενικό πλαίσιο εργασίας σχετικά με τη μελέτη.

Ένας παραδοσιακός τοπικός οργανισμός που δημιουργήθηκε βασίστηκε στην σημαντικότητα των γεωργικών δραστηριοτήτων έτσι ώστε να εξασφαλιστεί τροφή για τον ανθρώπινο πληθυσμό, στη χρησιμοποίηση ολόκληρης της έκτασης με διαφορετικές μορφές κτηνοτροφίας, την επαναχρησιμοποίηση θρεπτικών και την εκτεταμένη χρήση πηγών και στη δυνατή κοινωνική συνοχή των μεγάλων οικογενειών (Grove & Rackham, 2001).

Τα Πυρηναία, έχοντας μεγάλη ετερογένεια, έχουν μεγάλες δυνατότητες ως προς τη παραγωγή προϊόντων, με διαφορετικές χρήσεις στο χώρο και στον χρόνο, σχετικά με την τοπογραφία και το υψόμετρο. Η γεωργία τους βασιζόταν στα δημητριακά και κυρίως στο καλαμπόκι, φτάνοντας στο μέγιστο της απόδοσης στα τέλη του 19^ο αιώνα. Αξιοποιήθηκαν χωράφια, σε όλες τις πιθανές τοποθεσίες, ακόμα και σε δύσβατες περιοχές, σε περιοχές δύσκολες. Οι αγρότες ήταν πολύ προσεκτικοί με τα καλά χωράφια, χρησιμοποιώντας λίπανση (Garcia-Ruiz, 1996).

Η καλλιεργήσιμη γη χωρίστηκε σε δύο τομείς: ο ένας ήταν γεμάτος με δημητριακά και ο άλλος παρέμεινε σε αγρανάπαυση. Η κτηνοτροφία εμφανίστηκε στα κομμάτια που ήταν σε αγρανάπαυση και αργότερα που ήταν στα τμήματα με τα δημητριακά. Η τοποθεσία Ebro Delta είναι απτή απόδειξη των διαβρωτικών συνεπειών της καλλιέργειας σε ορεινή περιοχή από τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Η ανάπτυξη στο Ebro Delta ήταν ιδιαίτερα γρήγορη κατά τη διάρκεια του 16 και 19 αιώνα, ταυτόχρονα με την επέκταση της γεωργίας, την εμφάνιση των βοσκών και της μέγιστης εμφάνισης του πληθυσμού. (Garcia-Ruiz, 1996).

Τον χειμώνα, η τροφή για τα ζώα ήταν περιορισμένη, στις κοιλάδες των Πυρηναίων. Αυτό προκάλεσε ανισορροπία μεταξύ καλοκαιριού και χειμώνα, στη διαθεσιμότητα του άχυρου στους μετακινούμενους κτηνοτρόφους των βουνών, οι οποίοι πήραν την απόφαση να παραμείνουν στις χαμηλές περιοχές του Ebro κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Αυτό προκάλεσε όχι μόνο αύξηση του αριθμού των προβάτων αλλά και μεγαλύτερη αφοσίωση στη γεωργία για τροφή (Garcia-Ruiz, 1996).

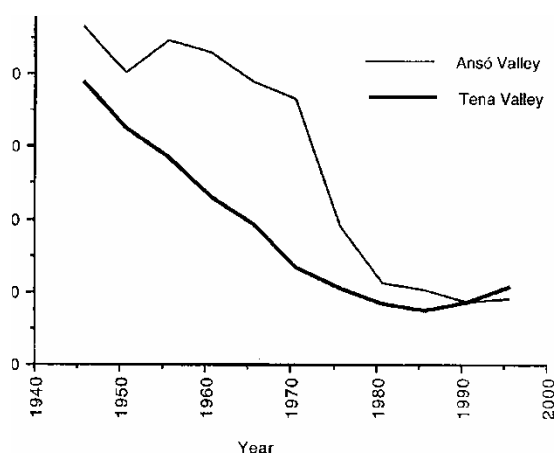
Τα δάση, στη συγκεκριμένη πλαγιά των Πυρηναίων, το καλοκαίρι κατοικούνταν από τους μετακινούμενους βοσκούς, όπου κοντά στα χωριά, οι μικρές συστάδες βελανιδιών που υπήρχαν, χρησιμοποιούνταν για τη βοσκή. (Garcia-Ruiz, 1996).

Οι βασικές αλλαγές στην αξιοποίηση της γης.

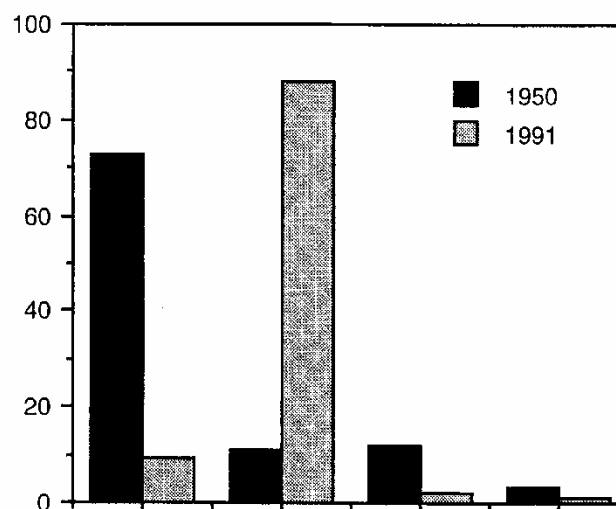
Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες μπορούν να εξηγήσουν τις μεγάλες αλλαγές που συνέβησαν στα βουνά των ανεπτυγμένων χωρών, κυρίως της Δυτικής Ευρώπης. Στα Πυρηναία, η ραγδαία μείωση του πληθυσμού, οφείλεται κυρίως στις αλλαγές των κοινωνικών προσδοκιών παρά στη μείωση της γεωργικής παραγωγής που συνέβη μεταξύ 1950- 1960. Αυτό οδήγησε στη κατάρρευση ενός παραδοσιακού κοινωνικού συστήματος και στη διαρκή υποβάθμιση της γεωργίας. Η μείωση του πληθυσμού ευθύνεται για το ότι πίσω έμειναν άνθρωποι της τρίτης ηλικίας και ότι μειώθηκαν τα μέλη κατά οικογένεια, με αποτέλεσμα τη σταδιακή εξαφάνιση της νομαδικής κτηνοτροφίας και τη κρίση στη προβατοτροφία. Σε έναν παράλληλο δρόμο, ο τουρισμός, η δασική πολιτική αλλά και η διαχείριση των φυσικών πόρων, οδήγησαν στην γενική αποδιοργάνωση (Krauchi, κ.α. 2000).

Οι πιο σημαντικές αλλαγές στην αξιοποίηση της γης ήταν: η μείωση στη ποσότητα και στη ποιότητα της προβατοτροφίας και η επέκταση των βοοειδών, κυρίως των αγελάδων, η συρρίκνωση της καλλιεργούμενης γης, η μείωση σε ποιότητα και ποσότητα της παραγωγής δημητριακών και η δεντροφύτευση πολλών εγκαταλελειμμένων πλαγιών. Εξαιτίας αυτών των κοινωνικών και οικονομικών λόγων, η νομαδική κτηνοτροφία είναι σχεδόν αδύνατη στις σημερινές μέρες. Μόλις η νομαδική κτηνοτροφία άρχισε να εγκαταλείπεται, η μόνιμη κτηνοτροφία ήταν αυτή που έπαιρνε τα ινία αποκλειστικά στις κοιλάδες των Πυρηναίων. Οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι εκμεταλλεύονταν τα ζεστά καλοκαίρια της περιοχής και τον υπόλοιπο καιρό παρέμεναν σχετικά κοντά στα χωριά τους, βοσκώντας τα ζώα τους σε εγκαταλελειμμένα χωράφια, μέχρι τις αρχές της άνοιξης, όπου τα μετέφεραν σε λιβάδια. Κατά τη διάρκεια των κρύων ημερών του χειμώνα, τα ζώα σταβλίζονταν. Αυτή η διαχείριση της κτηνοτροφίας, είχε και μια άλλη συνέπεια, να μειωθεί δραματικά ο αριθμός των προβάτων και να αυξηθεί ο αριθμός των βοοειδών (Garcia-Ruiz, 1996).

Στους παρακάτω πίνακες διαγράφεται η εξέλιξη του αριθμού των προβάτων στα Πυρηναία καθώς και οι καλλιέργειες που επικρατούσαν στα Κεντρικά Πυρηναία τα έτη 1950 και 1991.

Evolution of sheep numbers in two Pyrenean valleys.

Δημητριακά Λιβάδια Πατάτες Άλλα

Διάγραμμα 1. Εξέλιξη του αριθμού των προβάτων και των καλλιεργειών στα Κεντρικά Πυρηναία τα έτη 1950 και 1991.

Ο λόγος για τη μείωση του αριθμού των ζώων δεν ήταν μόνο η μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού αλλά και η περιορισμένη παραγωγή άχυρου για τον χειμώνα. Στο παραδοσιακό σύστημα, οι προμήθειες τροφής για τον χειμώνα, δεν είχαν κάποιο πρόβλημα αφού οι βοσκοί έβρισκαν μέρη για τα ζώα τους στις στέπες του Ebro Depression. Από τη στιγμή όμως που χάθηκε η νομαδική κτηνοτροφία τα αποθέματα, οι προμήθειες για τον χειμώνα πρέπει να παραχθούν σε κάθε περιοχή ξεχωριστά. Η κτηνοτροφία τώρα έχει περιοριστεί κοντά στα χωριά και αξιοποιούνται περιοχές παραποτάμιες, κατάλληλες για άρδευση και μηχανική καλλιέργεια.

Τα βελτιωμένα μέσα μεταφοράς και η δυνατότητα αγοράς μεγάλων ποσοτήτων άχυρου από άλλες περιοχές, έχουν μετατρέψει τη καλλιέργεια σε μη κερδοφόρα. Τα εγκαταλελειμμένα χωράφια έχουν μετατραπεί σε εκτάσεις με πυκνούς θάμνους και φρύγανα, καθιστώντας τα πολύ δύσκολα για καλλιέργεια μετά από 25- 30 χρόνια εγκατάλειψης (Garcia-Ruiz, 1996).

Στα χαμηλά τμήματα της κοιλάδας που κάποτε υπήρχαν καλλιέργειες δημητριακών, τώρα πια έχουν αντικατασταθεί από λιβάδια. Στο παραδοσιακό σύστημα, τα δημητριακά εξασφάλιζαν στον άνθρωπο τη τροφή αλλά καθώς βελτιώθηκαν οι υποδομές, δεν συνέφερε πλέον η καλλιέργεια τους στις ορεινές περιοχές.

Έχει προταθεί μια επεκτατική πολιτική για την αναδάσωση με στόχο τον έλεγχο των γεωμορφικών διαδικασιών σε μεγάλες, «ανοιχτές» περιοχές με βλάστηση. Οι πρώτες φυτεύσεις έγιναν χρησιμοποιώντας το σύστημα των «λάκκων» και απαιτούσαν πολυάριθμο εργατικό δυναμικό. Στη δεκαετία 1950- 1960 σκάφτηκαν τούνελ, βαθιά αυλάκια κατά μήκος των οποίων έγινε η φύτευση, παράλληλα στις ισοϋψείς γραμμές, και στα τέλη της δεκαετίας του 1960 τρακτέρ και μπουλντόζες χρησιμοποιήθηκαν για να κατασκευάσουν λωρίδες δημιουργώντας έτσι έναν φράχτη αρκετών μέτρων πλάτος, στη κορυφή του βουνού, συλλέγοντας με αυτόν τον τρόπο το φυσικό «στοιχείο» από τη μία, ενώ στο υπόλοιπο κομμάτι παρέμεινε η βλάστηση όπως ήταν. Δύο είναι οι αιτίες για τη σύγκρουση όσον αφορά την αξιοποίηση της γης: η δημιουργία τεχνητών λιμνών/ δεξαμενών και ο τουρισμός. Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, υπήρχε πρόταση να επεκταθεί η άρδευση στις περιοχές του Ebro Depression, όπου επίσημα οι περιοχές αυτές ήταν κατάλληλες για τη καλλιέργεια δημητριακών. Τέτοιες δεξαμενές έχουν κατασκευαστεί για να ελέγχονται τα ποτάμια των Πυρηναίων. Για παράδειγμα στη κοιλάδα Gallego, οι λίμνες Lanuza και Bupal, χτίστηκαν το 1980 και το 1971 αντίστοιχα και καλύπτουν μια έκταση 384 εκταρίων. Από αυτά, τα 196 εκτάρια ήταν πολύ παραγωγικά και «έδωσαν» τροφή για 418 ζώα για 6 μήνες και βοσκή για 723 για άλλους δύο μήνες. Η αυξανόμενη ανάγκη για νερό, έχει οδηγήσει στην ενθάρρυνση προτάσεων που πρόκειται να καλύψουν πολύ παραγωγικές κοιλάδες (Garcia-Ruiz, J. M. , T. Lasanta, P. Ruiz-Flano, L. Ortigosa, S. White, C. Gonzhlez and C. Marti, 1996).

3.2. Ιταλία: Η περίπτωση του Τρέντο.

Η επαρχία του Τρέντο ή Τρεντίνο, βρίσκεται στη Βόρεια Ιταλία, στη Νότια πλευρά των Άλπεων. Είναι ένα αυτόνομο κρατίδιο, με πολυάριθμες ικανότητες σε πολλούς παράγοντες, που περιλαμβάνουν τη δημόσια υγεία, τη κοινωνική ευμάρεια και τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Η ξαφνική αλλαγή στην οικονομία, έχει μετατρέψει τα τελευταία χρόνια τις παραδοσιακές σχέσεις ανάμεσα στη τοπική κοινωνία και το περιβάλλον. Η ανάγκη για έναν πιο αποτελεσματικό έλεγχο των επιδράσεων έχει βρει ανταπόκριση σε «πατροπαράδοτα» εργαλεία, όπως είναι οι νομοθεσίες, οι προστατευόμενες περιοχές και άλλα. Το πιο πρόσφατο είναι το σχέδιο για βιώσιμη ανάπτυξη. Το καθήκον για τη πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος έχει υπογραφεί από την Υπηρεσία Περιβαλλοντικής Προστασίας και το Τμήμα Πολιτικών και Μηχανικών Περιβάλλοντος του πανεπιστημίου του Τρέντο. Το πλάνο αντανακλά στην ευθύνη που έχει η πολιτεία καθώς και στην από τα πάνω προσέγγιση. Το σχέδιο δεν περιλαμβάνει τη συμμετοχή του κοινού, σε αντίθεση με κάποια προγράμματα που έγιναν στη Μινεσότα και στο Lancashire. Το αρχικό σημείο είναι ο καθορισμός των περιβαλλοντικών συνθηκών και μετά η απόσταση της σημερινής κατάστασης από τη προσδοκώμενη, που μετριέται με έναν αριθμό δεικτών (Diamantini & Zanon, 2000).

Το συγκεκριμένο σχέδιο είναι από τα λίγα που αφορούν τη βιώσιμη ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο στην Ιταλία. Ο γενικός στόχος του σχεδίου είναι η βιωσιμότητα της επαρχίας σε σχέση με τους τοπικούς εδαφικούς πόρους και αξίες που βρίσκονται σε κίνδυνο εξαιτίας της έντονης βιομηχανικής δραστηριότητας, της ανάπτυξης του τουρισμού και των υποδομών από τον βορρά ως τον νότο. Πρώτο βήμα είναι να αναγνωριστούν οι περιβαλλοντικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων παραγόντων και χρησιμοποιώντας το κατάλληλο πακέτο δεικτών και να δοθεί και στους ανθρώπους η ευκαιρία για υποστήριξη. Συγκεκριμένα, το πνεύμα είναι να ελέγχονται οι αυξήσεις στις διαδικασίες που θα οδηγήσουν σε επίπεδα που δεν θα μπορούν να ελεγχτούν πλέον από τον άνθρωπο και από τις διάφορες γεωργικές πρακτικές. (Diamantini & Zanon, 2000).

Η συλλογή δεικτών και η οικοσυστημική προσέγγιση.

Οι δείκτες πλέον έχουν γίνει κλασσικό εργαλείο για τον διαχωρισμό περιβαλλοντικών και ποιοτικών προβλημάτων και έχουν ήδη αναπτυχθεί πολλές εφαρμογές κυρίως στις αστικές περιοχές. Αποτελούν μια εμπειρική προσέγγιση της πραγματικότητας, χρησιμοποιώντας την για τη παρουσίαση ποσοτικής ανάλυσης μιας περίπλοκης κατάστασης, επιδεικνύοντας επιλογές και στόχους για δράση (Antrop, 2005).

Η προσέγγιση στοχεύει στην εστίαση στις αιτίες που επηρεάζουν τη ποιότητα των περιβαλλοντικών συστατικών και οι αποκρίσεις που υπάρχουν από τις εκάστοτε πολιτικές. Βοηθάει στη κατανόηση μεταξύ της κοινότητας και του περιβάλλοντος, προσφέροντας κάποιες γραμμές για εργασία, αλλά η εφαρμογή τους παρουσιάζει δυσκολίες απαιτώντας μια συγκεκριμένη προσπάθεια στον συνδυασμό δεικτών της περιοχής. Με άλλα λόγια, η αρχή πρέπει να είναι η συλλογή δεδομένων φαινομένων και διαδικασιών που παρατηρούνται και όχι η άμεση εφαρμογή δεικτών που χρησιμοποιούνται ευρέως. Όσον αφορά τους αστικούς δείκτες αναφέρονται σε : κοινωνία, περιβαλλοντικούς παράγοντες και προβλήματα, αστική δόμηση, νοικοκυριό και μεταφορά. Όλα αυτά τα επιμέρους συνδέονται στο σύστημα «πόλη» ή «αστική περιοχή», το οποίο δύσκολα μπορεί να συλληφθεί καθώς συντίθενται μόνο από ορισμένους παράγοντες ή φαινόμενα. Μια περιγραφή πρέπει να βασίζεται στην αναδόμηση των κύκλων του αστικού μεταβολισμού παρά σε μια απλή εικόνα των διαφόρων πηγών, όπως κοινά γίνεται σε περιβαλλοντικές αναφορές (Baldock, κ.α. 1996).

Στο πρόγραμμα σχετικά με το Τρέντο, η βασική αρχή είναι ότι θα εμφανιστούν δυσκολίες μεταξύ των σχέσεων των έγγειων πόρων και απαιτείται διευκρίνιση της συσχέτισης πίεσης και χρήσης κάθε πηγής. Επίσης, οι εμπειρίες που προέρχονται από την υπόλοιπη Ιταλία, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο, έχουν θεωρηθεί όχι και τόσο εφαρμόσιμες στο Τρεντίνο. Για αυτό αποφασίστηκε η εφαρμογή κάποιας άλλης μεθόδου, βάσει ενός διαγράμματος που αποτελείται από τέσσερις λίστες. Η πρώτη λίστα αναφέρεται σε κοινωνικές πρακτικές που παράγουν πίεση σε τοπικό επίπεδο, η δεύτερη αντιπροσωπεύει τη χρήση των πηγών, τους τύπους απελευθέρωσης και η τελευταία θα αριθμεί τις πηγές που θα είναι υπό έλεγχο. Σε αυτό το σχέδιο η βιοποικιλότητα και η καλλιεργήσιμη γη έχουν θεωρηθεί σαν πηγές. (Diamantini & Zanon, 2000).

Μεταξύ των ανανεώσιμων πηγών είναι το νερό, τα δάση, τα γεωργικά συστήματα και η άγρια πανίδα. Το έδαφος έχει θεωρηθεί ανανεώσιμο μόνο στην επιφάνεια του. Μη ανανεώσιμες είναι μερικές τοπικές πηγές, κάποια ορυκτά υλικά όπως άμμος, χαλίκι, πορφυρή και άλλα τα οποία είναι χρήσιμα στη βιομηχανική δραστηριότητα. Στις ενεργειακές πηγές συγκαταλέγονται και οι ανανεώσιμες (βιομάζα) και οι μη- ανανεώσιμες (καύσιμα). Τα απόβλητα του νερού λαμβάνονται υπ όψιν, πρώτα και κύρια για τις συγκεντρώσεις τους σε άζωτο και φώσφορο για το φαινόμενο του ευτροφισμού καθώς και τα οργανικά απόβλητα και τα τοξικά. Οι εκπομπές αερίων πρέπει να ελέγχονται για τη παραγωγή διοξειδίου του άνθρακα, οξειδίου του αζώτου, για τη παραγωγή CFC και άλλων (Bonnett, 2002).

Ο κύριος στόχος είναι η αναγνώριση αρνητικών επιπτώσεων που οφείλονται στον άνθρωπο και επηρεάζουν τη πανίδα, τη γεωργία και τη βιοποικιλότητα μέσω της αστικοποίησης, της ανάπτυξης του τουρισμού, της εγκατάλειψης της ορεινής γεωργίας, τη μείωση παραγωγικότητας και διάβρωσης εδάφους και την αλλαγή στη χρήση της γης (Beniston, 2003).

Για κάθε πηγή χρησιμοποιούνται διαφορετικοί δείκτες, όπου οι δείκτες αυτοί εκφράζουν το βαθμό αξιοποίηση και τη ποιότητα της κάθε πηγής (Diamantini & Zanon, 2000).

Κεφάλαιο 4^ο. Η περίπτωση των χρήσεων γης στα Ιμαλάια.

Τα Ιμαλάια είναι μια περιοχή ευαίσθητη οικολογικά και οικονομικά υπό- υπανάπτυκτη, με γεω- περιβαλλοντικούς περιορισμούς που προβάλλουν σοβαρά εμπόδια στη παραγωγικότητα. Συνεπώς, η γεωργία συνιστά τη κύρια πηγή εισοδήματος. Η ραγδαία ανάπτυξη του πληθυσμού έχει φέρει αλλαγές στην χρήση της γης, κυρίως μέσω της επέκτασης της καλλιέργειας και του κοψίματος των δέντρων. Αυτή η παράλογη αλλαγή όχι μόνο έχει προκαλέσει ζημιά στην οικολογική ισορροπία των Ιμαλαΐων μέσω της μείωσης των πηγών νερού και της αύξησης της εδαφικής διάβρωσης, αλλά επίσης έχει επηρεάσει αρνητικά την οικολογία και την οικονομία των γειτονικών Indo- Gangetic ξηρών εκτάσεων προκαλώντας πλημμύρες (Tiwari, 2000).

Η βιώσιμη ανάπτυξη των φυσικών πηγών των Ιμαλαΐων έχει αποκτήσει επιπρόσθετη σημασία μαζί με τη βαθιά ανησυχία της διακοπής της οικολογικής συνοχής στα βουνά και τις πιθανές επικίνδυνες επιδράσεις στο περιβάλλον και στην οικονομία των περιοχών της Βόρειας Ινδίας. Οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές μαζί με τις περιβαλλοντικές αναταράξεις στη διάρκεια του πρόσφατου παρελθόντος, όπως για παράδειγμα στα Κεντρικά Ιμαλάια, είχαν σαν αποτέλεσμα να μειωθεί η σταθερότητα τους σταδιακά και σημαντικά και να αυξηθεί η οικολογική ευαισθησία και να διαταραχτεί η υδρολογική ισορροπία. Αυτό έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση της άμμου στα ποτάμια και στις δεξαμενές και σε μια αύξηση σοβαρών πλημμύρων (Tiwari, 2000).

Τα Ιμαλάια είναι γεωδυναμικά ασταθή, οικολογικά ευαίσθητα και οικονομικά υπανάπτυκτα. Το μεγάλο υψόμετρο έχει αφήσει τα βουνά αυτά ευαίσθητα σε μεγάλου μεγέθους τεκτονικές κινήσεις και σε κατολισθήσεις. Με την αλλαγή του πληθυσμού, οι απαιτήσεις σε τροφή, σε καύσιμα έχουν αυξηθεί σημαντικά προκαλώντας επιπρόσθετη βιοτική καταπόνηση στα περιβαλλοντικά συστατικά, όπως είναι η γη, το νερό και τα δάση. Συνεπώς, η ανθρώπινη επέμβαση στα βιοφυσικά συστατικά, έχει επιφέρει δραστικές αλλαγές στις πρακτικές χρήσεις της γης. Η γεωργία έχει εισχωρήσει στα δάση και σε πολύ απότομες πλαγιές, χωρίς να ληφθεί υπ όψιν το αν είναι κατάλληλες για αυτή την δραστηριότητα. Η, όχι και τόσο επιτυχημένη αγροτική επέκταση, το κόψιμο των δέντρων και ανάπτυξη δρόμων, διέκοψαν τη ροή του υδρολογικού κύκλου σημαντικών ποταμών της περιοχής (Tiwari, 2000).

Έτσι, τα Ιμαλάια κατέληξαν να βρίσκονται στα όρια σημαντικής οικολογικής κρίσης, απειλώντας με τη κατάρρευση σημαντικού ζωτικού συστήματος. Η επίπτωση μιας μη-επιστημονικής και παράλογης ανάπτυξης, δεν φαίνεται μόνο σε τοπικό επίπεδο αλλά έχει αντίκτυπο και στις γύρω περιοχές (Tiwari, 2000).

Η θεωρία για τη περιβαλλοντική υποβάθμιση των Ιμαλάϊων και οι επιπτώσεις στη Βόρεια Ινδία και στο Μπαγκλαντές, έχει προκαλέσει την αντίδραση πολλών περιβαλλοντολόγων από πολλές απόψεις. Κάποιες απόψεις υποστηρίζουν ότι η ξύλευση δεν ευθύνεται οπωσδήποτε για την εδαφική διάβρωση και πως η αύξηση του πληθυσμού και η παραχώρηση εκτάσεων για κτηνοτροφία ίσως συντηρήσουν το έδαφος πιο αποτελεσματικά και προστατέψουν τις ορεινές περιοχές από τις κατολισθήσεις και τη περαιτέρω υποβάθμιση. Παρατηρήθηκε ότι ο βαθμός διάβρωσης στα Ιμαλάια σχετίζεται με το υψόμετρο και το μήκος των πλαγιών (Tiwari, 2000).

Περαιτέρω, η αποψίλωση από μόνη της δεν προκαλεί διάβρωση του εδάφους. Πειράματα έχουν δείξει ότι η βροχόπτωση επηρεάζει πολύ περισσότερο το έδαφος που καλύπτεται από το φύλλωμα των δέντρων με ύψος 10 μέτρα, παρά το γυμνό έδαφος. Δεν υπάρχουν επιστημονικά δεδομένα που να συμφωνούν με αυτή την άποψη και άλλοι ειδικοί, σύμφωνα με τα αποτελέσματα ερευνών που γίνονται σε διαφορετικά μέρη των Ιμαλάϊων, διαφωνούν τελείως (Tainter, 2006).

Τα κύρια προβλήματα των Ιμαλάϊων έχουν τις ρίζες τους στις μοναδικές, ξεχωριστές γεω περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν και στους φυσικούς και ανθρώπινους περιορισμούς. Η φύση του συγκεκριμένου τύπου εδάφους επιβάλει σοβαρότατα όρια στη παραγωγικότητα των φυσικών πόρων όπως επίσης και στην αποτελεσματική χρήση των τοπικών πλεονεκτημάτων. Η παραδοσιακή γεωργία είναι η κύρια απασχόληση του τοπικού πληθυσμού παρόλο που η καλλιέργεια δεν μπορεί να καλύψει παραπάνω από το 30% των απαιτήσεων σε τροφή. Τα αγροτεμάχια είναι πολύ μικρά, περισσότερο από το 75% είναι μικρότερα από ένα εκτάριο και είναι διασκορπισμένα σε μεγάλες αποστάσεις πάνω στις βουνοπλαγιές. Έτσι, η γεωργία σε αυτή τη περιοχή ασκείται κάτω από βέβαιες συνθήκες, στην απουσία άλλων μέσων οπότε και η επέκταση της είναι αισθητή. Η ρυζοκαλλιέργεια, το κριθάρι, το καλαμπόκι και η πατάτα είναι τα κύρια προϊόντα της περιοχής.

Υπάρχουν τέσσερις κύριες συνιστώσες στα αγροτικά συστήματα των βουνοπλαγιών: 1) δάση και βοσκοτόπια, 2) γόνιμη γη για καλλιέργειες, 3) κτηνοτροφία (βοοειδή) και 4) ανθρώπινος πληθυσμός. Όλα αυτά συνδέονται μεταξύ τους, σε μια δυναμική σχέση, συμπεριλαμβανομένου της παραγωγής, της μεταφοράς και της ενέργειας. Σε αντίθεση, σε κοντινές περιοχές, η αγρονομική παραγωγή, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη συσσώρευση βιομάζας από τα δάση και αυτή η ροή ενέργειας μεσολαβείται από ζωικό πληθυσμό. Η κτηνοτροφία διατηρείται για να καλυφθούν οι ανάγκες σε κοπριά, σε γαλακτοκομικά προϊόντα και για τη μεταφορά εμπορευμάτων με τη βοήθεια των ζώων. Έχει υπολογιστεί ότι κάθε μονάδα ενέργειας που προέρχεται από τις καλλιέργειες, ισοδυναμεί με εννέα μονάδες ενέργειας που προέρχεται από τα δάση. Τα χαρακτηριστικά αυτά από τη μια προκαλούν προβλήματα στη φέρουσα ικανότητα της περιοχής και από την άλλη επιφέρουν βιοτική καταπόνηση στο οικοσύστημα (Olea & Mateo-Tomás, 2009).

Η μαζική επέκταση στη καλλιέργεια στους λόφους αυτούς έγινε όταν η Βρετανική Κυβέρνηση το 1823 αποφάσισε να αυξήσει κατά πολύ τα στρέμματα για καλλιέργεια και στα τέλη του 1860 η ποσότητα αυτή είχε διπλασιαστεί. Κατά μέσο όρο, μόνο το 28,7% στη περιοχή Kumaon καλύπτεται από δάση και η αναλογία δασών και καλλιεργήσιμης γης είναι 1,26 εκτάρια δασικής γης για κάθε εκτάριο γεωργικής γης ενάντια σε αυτά που συστήνονται από τα οικολογικά στάνταρ, όπου είναι 5- 12 εκτάρια δάσους για κάθε εκτάριο καλλιεργήσιμης γης. Στη διάρκεια των ετών 1985- 1995 ο πληθυσμός των ζώων έφτανε την ετήσια αύξηση του 1,67% στο Kumaon με αποτέλεσμα και η βοσκή να αυξηθεί κατά πολύ σε σύγκριση με τα όρια της φέρουσα ικανότητα της περιοχής. Κατά μέσο όρο 3,6 εκτάρια χρειάζονται για να υποστηριχτεί μια κτηνοτροφική μονάδα στο οικοσύστημα των Ιμαλαΐων, όπου η μέση διαθεσιμότητα δασών και βοσκοτόπων είναι μόνο 0,6 εκτάρια ανά βοοειδές. Το πρόβλημα πηγάζει από τη συνεχόμενη ανάπτυξη και συγκεκριμένα από τη κατασκευή δρόμων και κτιρίων. Η κατασκευή αυτή αναπόφευκτα οδηγεί στην αλλοίωση των βουνοπλαγιών, στη καταστροφή των δασών και της άγριας ζωής (Tiwari, 2000).

Οι καλλιέργειες δημητριακών έδωσαν τη θέση τους στις καλλιέργειες των λαχανικών φτάνοντας το 86% της συνολικής έκτασης και η παραγωγή γάλακτος φτάνοντας το 75% της

προσδοκώμενης παραγωγής. Η αγορά κινητοποιείται από οικονομικά κίνητρα παρά από την επιπλέον παραγωγή και κάνει εξαγωγές (Tiwari, 2000).

Κεφάλαιο 5^ο. Βαλκάνια- Ορεινοί Οικισμοί.

5.1. Ερημοποίηση στη Μεσογειακή Ευρώπη: Ιστορικές αλλαγές και περιβαλλοντικές επιδράσεις.

Η ερημοποίηση έχει επηρεάσει ευρείες περιοχές στη Μεσόγειο και απειλεί ακόμα μεγαλύτερες. Η ευαισθησία της γης σε μια αλλαγή, σοβαρή επιδείνωση που ίσως οδηγήσει στην ερημοποίηση αποδίδεται σε πολλούς παράγοντες περιλαμβάνοντας μεγάλες διαφορές στα αποθέματα νερού και εναλλαγές του κλίματος με ακραία καιρικά φαινόμενα. Τα βραχώδη εδάφη έχουν γεωλογικά χαρακτηριστικά που ευνοούν την ερημοποίηση, οι περίοδοι βλάστησης αλλάζουν και τα εδάφη έχουν σφριγηλότερα και ελαστικότητα. Η ερημοποίηση προέρχεται από ανθρώπινη δραστηριότητα (Yassoglou & Kosmas, 1999).

Η διαδικασία αυτή είναι είτε χημική είτε φυσική. Η κυρίαρχη φυσική διεργασία είναι η διάβρωση του εδάφους, η οποία ενεργοποιείται από τη καταστροφή της επιφανειακής κάλυψης και επηρεάζει ελάχιστα έως αμελητέα τις πλαγιές. Η αλατότητα του εδάφους και η αζωτοδέσμευση είναι οι πρωταρχικές χημικές διαδικασίες (Rabbinge & van Diepen 2000).

Το φαινόμενο της ερημοποίησης πρέπει να διευκρινιστεί και να μην συγχέεται με τη κλασσική έννοια της ερήμου, όπου η ξηρότητα του κλίματος είναι και ο μόνος επαρκής παράγοντας για να προκληθεί η κατάσταση της ερήμου ανεξάρτητα από τους υπόλοιπους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Στη Μεσογειακή Ευρώπη, η διαδικασία αυτή ενεργοποιείται και πραγματοποιείται γρηγορότερα παρά τους κλιματικούς περιορισμούς, όταν άλλοι παράμετροι καθοδηγούνται από την ανθρώπινη δραστηριότητα (Paraskevopoulos, 2009).

Παράμετροι εδαφικοί και κλιματικοί

Το κλίμα και το βιο- κλίμα της Μεσογειακής Ευρώπης χαρακτηρίζονται από μεγάλα αποθέματα νερού, σε οποιαδήποτε μορφή ,έχουμε συχνά ακραία καιρικά φαινόμενα και προσωρινή βιοποικιλότητα. Η γη είναι άγρια και σκληρή, με υψομετρικές διαφορές και τα εδάφη είναι διακεκομμένα- τεμαχισμένα από τη βροχή, η γεωλογία της επιφάνειας του εδάφους ευνοεί τον σχηματισμό εδαφών που είναι ευαίσθητα στη ξηρότητα και στην διάβρωση, η υδρολογία χαρακτηρίζεται από την έλλειψη νερού και την ανάγκη για μεταφορά νερού από

αλλού για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες. Ο σχηματισμός του εδάφους γίνεται με πολύ αργούς ρυθμούς σε σύγκριση με την απώλεια, συμβάλλοντας έτσι σε ένα όχι και τόσο καλό έδαφος και σε όχι καλή συγκράτηση νερού. Επίσης, αλλάζουν οι περίοδοι βροχοπτώσεων και βλάστησης, 4000 χρόνια ανθρώπινης αξιοποίησης της γης και συχνά κατάχρησης αυτής και των εδαφικών πόρων (Butzer, 2005).

Η φυσική ερημοποίηση συμβαίνει κυρίως στις πλαγιές, εκεί που υπάρχει κλίση και λαμβάνει μεγάλη έκταση και χάνεται περισσότερο από το 60% της επιφανειακής κάλυψης. Υπάρχει πιθανότητα να είναι αντιστρέψιμη, όταν η υδατό- ικανότητα του εδάφους δεν έχει χαθεί τελείως και μπορεί ακόμα να τροφοδοτήσει πολύτιμα οικονομικά και περιβαλλοντικά φυτά καθώς και όταν το βάθος του ριζικού συστήματος δεν έχει μειωθεί ιδιαίτερα. Την κύρια ευθύνη για αυτόν τον τύπο ερημοποίησης έχουν η εδαφική διάβρωση και η κακή κατασκευή των επιφανειακών στρωμάτων. Επίσης, μπορεί να είναι αντιστρέψιμη και όταν έχουν φυτρώσει φυτά χαμηλής οικονομικής και περιβαλλοντικής αξίας, πχ Ισπανία (Butzer, 2005).

Μη αντιστρέψιμη ερημοποίηση έχουμε στη περίπτωση που μόνιμα έχει μειωθεί ο χώρος για το ριζικό σύστημα και για την ικανότητα συγκράτησης νερού κάτω από τα ανεκτά επίπεδα των οικονομικών και περιβαλλοντικών φυτών, τέτοιες περιπτώσεις βρίσκονται στα Βαλκάνια. Η έκταση της φυσικής ερημοποίησης δεν είναι εύκολο να καθοριστεί γιατί υπάρχουν συνιστώσες που συνεχώς αυξάνονται (Dantsis, κ.α. 2010).

Η χημική ερημοποίηση οφείλεται στην αλατότητα των εδαφών μέσω των αρδεύσεων. Οι κύριες αιτίες είναι το πότισμα με νερό που περιέχει αδιάλυτα άλατα, όταν η άρδευση δεν είναι κατάλληλη και αυξάνει την αλατότητα του εδάφους και όταν έχουμε κύμα και το θαλασσινό νερό εισβάλλει στη γη. Η χημική ερημοποίηση παρατηρείται σε βαλτώδη εδάφη, δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στη Βαλκανική Χερσόνησο αλλά επηρεάζει σημαντικό κομμάτι γης. (Dantsis, κ.α. 2010).

Χρήσεις γης και ερημοποίηση

Υπάρχει μια ευδιάκριτη τάση εγκατάλειψης της γεωργίας σε μέρη που έχουμε ερημοποίηση και γρήγορη αλλαγή του πληθυσμού σε πιο παραγωγικά τμήματα της γης. Η

εγκατάλειψη της γης ακολουθείται από 2 τάσεις με τα αντίθετα αποτελέσματα, πρώτον τη φυσική αναδάσωση και επέκταση των δασών και των θάμνων που βοηθάει στην ανάκαμψη του οικοσυστήματος και δεύτερον την αύξηση του αριθμού των ζώων που είχαμε στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών λόγω της Κ.Α.Π. (Howkins, 1990).

Η εντατικοποίηση της άρδευσης έχει αυξήσει τη κατανάλωση του νερού σε πολλές περιοχές πέρα από τα ανεκτά όρια. Επίσης, η τουριστική κίνηση έχει αυξήσει την ανθρώπινη πίεση που ασκείται σε περιβαλλοντικά ευαίσθητες περιοχές (Howkins, 1990).

Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ενέργειες και ειδικά οι αλλαγές στη διάρκεια του χρόνου, συνιστούν ιστορική έρευνα. Διαμέσου της αλληλεξάρτησης του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος, σημειώνεται η σημαντικότητα των θεμάτων όσον αφορά τα αποτελέσματα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων πάνω στο περιβάλλον (Young, κ.α. 2005).

5.2. Τα κοινωνικό- οικονομικά των συστημάτων εκτροφής στην Ελλάδα και οι πιθανότητες για μελλοντική υπαίθρια ανάπτυξη.

Η εκτροφή προβάτων και κατσικών στην Ελλάδα, σύμφωνα με την απογραφή, του 2001, ασκείται περίπου από 300.000 μονάδες. Ο μέσος όρος αυτών των μονάδων είναι περίπου 84 πρόβατα και 99 κατσίκια. Στην Ελλάδα υπάρχουν 9.200.000 πρόβατα και 5.600.000 κατσίκια. Υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο τα πρόβατα και τα κατσίκια καταναλώνουν 10.5 εκατομμύρια τόνους ξηράς τροφής και βοτάνων και συνεισφέρουν κατά 45% στη συνολική αξία της κτηνοτροφίας και κατά 15% στη συνολική αγροτική παραγωγή (Zervas, κ.α. 1994).

Τα ζώα αυτά εκτρέφονται για 2 σκοπούς, για γάλα και για το κρέας τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών, η Ελλάδα κατέχει το υψηλότερο ποσοστό στη παραγωγή γάλακτος από προβατίνα και κατσίκι, φτάνοντας το 95% του συνολικού ποσοστού που παράγεται στην Ευρώπη από τα ζώα αυτά και χρησιμοποιείται για τη παραγωγή τυριού σε βιομηχανικές και μικρές επιχειρήσεις. Το υπόλοιπο χρησιμοποιείται για τη παραγωγή ποικίλων παραδοσιακών προϊόντων, συμπεριλαμβανομένου και του γιαουρτιού. Η παραγωγή

κρέατος, προέρχεται κυρίως από τα αρνιά τα οποία πωλούνται σε νεαρή ηλικία, με χαμηλό βάρος και σε σχετικά υψηλές τιμές (Zervas, κ.α. 1994).

Τα κύρια παραγωγικά συστήματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως εκτατικά και αντιπροσωπεύουν το 85% του συνολικού αριθμού των ζώων. Τα πρόβατα και τα κατσίκια εκτρέφονται σε πολλές περιοχές της χώρας και αλλού είναι πολύ διαδεδομένα και αλλού λίγο. Ακόμα περισσότερο που η χώρα χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο ανάγλυφο, έχοντας και βουνά και νησιά και πεδινά, τα πρόβατα εκτρέφονται σε λιγότερες ευνοημένες περιοχές (Myrick, κ.α. 1971).

Το 1981 υπήρχαν 8.316.000 πρόβατα και 4.623.000 κατσίκια ενώ παράλληλα οι μονάδες ήταν 217.810. Από τότε ο αριθμός των ζώων έχει αυξηθεί ελάχιστα, περίπου 11% για τα πρόβατα και 22% για τα κατσίκια, ενώ ο αριθμός των μονάδων έχει μειωθεί δραματικά εξαιτίας της εξειδίκευσης και της αναδιάρθρωσης (Zervas, κ.α. 1994).

Πίνακας 3. Οι τάσεις του πληθυσμού των προβάτων και των κατσικών στην Ελλάδα, στη διάρκεια της περιόδου 1981- 1995 (η ποσοστιαία αλλαγή).

	1981	1991	1993	1995
Πρόβατα	100	111,9	109,8	110,7
Κατσίκια	100	121,3	116,9	122,1

Πηγή: Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης.

Η βελτίωση της ποιότητας του γάλακτος και του κρέατος στη διάρκεια αυτών των χρόνων, ακολουθήθηκε από μια αύξηση των ανθρώπων που ασχολούνται με τη κτηνοτροφία. Η προβατοτροφία αυξήθηκε κατά 3,8%, σε αντίθεση με τη συνολική παραγωγή κρέατος που γνώρισε μια αύξηση του ποσοστού 17,8%, εξαιτίας των χαμηλών τιμών που επικρατούσαν σε άλλα είδη κρέατος σε ανταγωνισμό με το κρέας των προβάτων. Από την άλλη το προβατίσιο γάλα αυξήθηκε κατά 13,6% και το κατσικίσιο κατά 7%.

Πίνακας 4. Ποσοστιαίες αλλαγές στη παραγωγή κρέατος και γάλακτος στην Ελλάδα κατά τη περίοδο 1981- 1995.

	1981	1991	1993	1995
Πρόβατα κρέας	100	103,7	103,3	103,8
Κατσίκια κρέας	100	114,0	117,4	117,7
Πρόβατα Γάλα	100	112,2	112,8	113,6
Κατσίκια Γάλα	100	109,5	110,7	107,0

Πηγή: Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης.

Οι πληθυσμοί των προβάτων και των κατσικών είναι κατανεμημένοι στη χώρα και η κατανομή τους σχετίζεται με το ανάγλυφο των περιοχών. Παρόλο που έχει σημειωθεί αισθητή μείωση στον αριθμό των μετακινούμενων και οικόσιτων ζώων τα τελευταία χρόνια, η εκτροφή των ζώων βασίζεται στην διαθεσιμότητα μεγάλων κομματιών γης, σχεδόν το 39,6% της συνολικής έκτασης της χώρας. Σχεδόν, το 83% αυτής της έκτασης βρίσκεται σε ορεινές και ημι-ορεινές περιοχές και σχεδόν περισσότερο από το μισό, περίπου το 57,6% ανήκει στις κοινωνίες των κτηνοτρόφων.

Πίνακας 5. Κατανομή των προβάτων και των κατσικών ανά την Ελλάδα, σε σχέση με τη διαθέσιμη γη.

Περιοχή	Διαθέσιμη Γη %	Πρόβατα %	Κατσίκια %
Στερεά Ελλάδα κ Εύβοια	19,01	17,64	18,37
Πελοπόννησος	15,68	15,28	17,94
Ιόνια Νησιά	2,08	1,41	2,73
Ήπειρος	9,25	9,31	5,98
Θεσσαλία	10,25	16,51	12,02
Μακεδονία	22,71	15,63	20,39
Θράκη	4,75	4,11	5,44
Νησιά Αιγαίου	8,36	5,76	6,64
Κρήτη	7,91	14,35	10,49

Σύνολο	100	100	100
---------------	-----	-----	-----

Πηγή: Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης.

Τα ζώα αυτά ποικίλουν στη μορφολογία τους, στο μέγεθος του σώματος, στην ικανότητα γαλακτοπαραγωγής αλλά και στον τρόπο ανατροφής. Η ποσότητα γάλακτος που παράγεται κάθε χρόνο ανά ζώο διαφέρει μεταξύ των εποχών ζευγαρώματος. Η ποσότητα κυμαίνεται από 90 κιλά έως 240 κιλά για το πρόβατο και από 100 έως 370 κιλά για τις κατσίκες.

Πίνακας 6. Η εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος από την αιγοπροβατοτροφία και ο μέσος όρος της χώρας κατά τη διάρκεια 1981- 1995. Το εισόδημα είναι ανά κεφαλή ζώου.

	1981	1991	1993	1995
Πρόβατα	4.017	3.884	4.103	3.715
Κατσίκια	4.097	3.678	4.172	3.898
Μέσος όρος	3.361	3.450	3.251	3.294

(Πηγή : Τσιμπούκας και άλλοι, 1996 και Τσιμπούκας και άλλοι, 1998, (οι αξίες είναι αναγόμενες σε δραχμές)).

5.3. Οι ορεινοί παραδοσιακοί οικισμοί.

Οι παραδοσιακοί ορεινοί οικισμοί της Νότιας Ευρώπης αναπτύχθηκαν κυρίως στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (1770- 1820). Υπήρχαν χωρίς κάποιο χωροταξικό σχέδιο ή περιορισμούς στο χτίσιμο αλλά με τοπικά υλικά που ταίριαζαν στον τύπο του εδάφους, της γης αλλά και στους ανθρώπους που κατοικούσαν εκεί. Οι οικισμοί αυτοί τοποθετημένοι σε μεγάλα υψόμετρα και συχνά σε πλαγιές, περιλαμβάνοντας φυσική δύναμη και ασφάλεια. Τα φυσικά τους όρια είναι αδιευκρίνιστα αφού υπάρχει μια αλληλεξάρτηση μεταξύ των κτισμάτων και του φυσικού περιβάλλοντος. Η σχέση τους αλλάζει μορφές στη διάρκεια του χρόνου, τους καλοκαιρινούς μήνες, η βλάστηση εισχωρεί στον οικισμό από όλες τις πλευρές, ενώ τον χειμώνα η γύμνια του φυσικού τοπίου απορροφά τα χωριά (Δημητριάδης, 1999).

Πρωταρχικό ρόλο στη φυσιογνωμία τέτοιων χωριών παίζουν τα δημόσια κτίρια, όπως εκκλησίες, παρεκκλήσια, πηγές νερού και τα σχολεία. Αυτή η κατασκευή, η δομή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κατοικία (dwelling house) που αποτελεί τη βασική μονάδα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Το κλασσικό παραδοσιακό σπίτι αποτελείται από δύο επίπεδα, το καθιστικό και τον κυρίως χώρο. Το βασικό υλικό είναι η πέτρα που χρησιμοποιείται για τη κατασκευή των τοίχων, των ορόφων, για τη σκεπή αλλά και για τα υπόλοιπα μέρη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το χωριό Συρράκο στα Τζουμέρκα, Μακρυνίτσα και Τσαγκαράδα στο ορεινό Πήλιο, η Δημητσάνα στη Πελοπόννησο και το Mikulici στη Κροατία (Campell, 1914). .

Δύο σημαντικά γεγονότα επηρέασαν τον πληθυσμό του συγκεκριμένου χωριού που αφορά η μελέτη αυτή: 1) ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κατά τα έτη 1940-1945 και 2) ο Εμφύλιος Πόλεμος, 1946- 1949. Τότε προέκυψε η εξωτερική μετανάστευση σε χώρες όπως η Γερμανία, ο Καναδάς, η Αυστραλία καθώς και η αστικοποίηση κυρίως τη δεκαετία 1950- 1960 και η είσοδος των αλλοδαπών κυρίως από το 1991 και μετά.

Με τον πόλεμο του 1940 και τον Εμφύλιο, οι ανθρώπινες απώλειες ήταν πολλές, κάτι που οδήγησε σε μείωση του πληθυσμού. Την ακολουθεί μια δεύτερη τη δεκαετία 1961- 1971, όπου οι περισσότεροι έφυγαν για το εξωτερικό και για καλύτερες συνθήκες ζωής. Τα χρόνια 1971- 1981 ακολουθεί η παλιννόστηση, λίγοι όμως είναι εκείνοι που επιστρέφουν στο χωριό, αφού η απομόνωση και η νέα νοοτροπία που είχαν αποκτήσει στο εξωτερικό τους οδηγούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ο σεισμός του 1967 αποτέλεσε αφορμή για τη κατασκευή οδικών έργων,

δίνοντας έτσι εργασία σε αυτούς που είχαν μείνει πίσω, συγκρατώντας τους ουσιαστικά στο χωριό (Ο.Ο.Σ.Α Έκθεση για τις αγροτικές περιοχές, αξιολόγηση και προτάσεις: Τα Τζουμέρκα, 13- 15 Δεκεμβρίου 2000).

Η αστικοποίηση μετά τον πόλεμο άλλαξε τα δεδομένα, οι μικρές ηλικίες και σε πολλές περιπτώσεις οι ηλικιωμένοι έφυγαν από το χωριό, με αποτέλεσμα να ερημωθεί ένα μεγάλο μέρος των κατοικιών, σχολεία να κλείσουν και να χαθεί ένα σημαντικό κομμάτι της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και των τοπικών παραδόσεων. Η παραγωγική δραστηριότητα εγκαταλείφθηκε από τους τοπικούς πληθυσμούς και οι ορεινοί έγιναν αστοί (Παπακώστας, 1967).

Ο βασικότερος παράγοντας μετανάστευσης στο εξωτερικό ήταν οικονομικός, τα εισοδήματα τους ήταν πολύ χαμηλά και το ποσοστό ανεργίας υψηλό, με αποτέλεσμα η μετανάστευση φαινόταν σαν τη μοναδική λύση. Πολλοί από τους μετανάστες είναι εργάτες με δεξιότητες και στηρίζουν τις οικογένειες τους οικονομικά κάτι που δεν θα μπορούσαν να κάνουν μένοντας στη πατρίδα τους και άνεργοι. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι μεσαίας τάξης και μορφωμένοι (MacGillivray, 2006).

Από το 1989 και μετά, περίπου το 15% του πληθυσμού των Δυτικών Βαλκανίων έχει μεταναστεύσει. Το 15% αντιστοιχεί περίπου σε 10 εκατομμύρια, από τα οποία τα 5 εκατομμύρια, κατοικούν πλέον κάπου μόνιμα, σχεδόν τα 3 εκατομμύρια «περιμένουν να δουν», ενώ τα 2,5 εκατομμύρια επέστρεψαν στις πατρίδες τους σε λιγότερο από ένα χρόνο. Στην περίπτωση της Αλβανίας, σχεδόν το 20% έχει μεταναστεύσει και από το 20%, οι 600.000 Αλβανοί, έχουν μοιραστεί σε Ελλάδα και Ιταλία (Νιτσιάκος Β. 2006)

Τα περισσότερα από τα ορεινά χωριά, εγκαταλείφθηκαν μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο καθώς και μετά τον εμφύλιο. Με τα τέλη του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου, περίπου 1700 χωριά είχαν καεί ενώ τουλάχιστον 700.000 με 750.000 άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους κυρίως στη κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Η φυσική καταστροφή των υπαίθριων περιοχών οδήγησε στη γρήγορη ανάπτυξη των πόλεων και στη μείωση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Από τότε, οι κυβερνήσεις έχουν πάρει ειδικά μέτρα για τη προστασία και ανάπτυξη των ορεινών χωριών καθώς αποτελούν εθνική πολιτιστική κληρονομιά. Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία των οικισμών αυτών αντιμετωπίζουν το πρόβλημα μείωσης του

πληθυσμού. Το καλοκαίρι κατοικούνται και τον χειμώνα ερημώνουν, με εξαίρεση εκείνα τα χωριά που έχουν χιονοδρομικά κέντρα ή μεγάλες πόλεις κοντά τους (Drăgănescu, 2007).

Η διαρκής προστασία των Βαλκανικών παραδοσιακών ορεινών οικισμών: Το παράδειγμα της Ελλάδας.

Το αποφασιστικό βήμα για τη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς έγινε το 1975 , όταν σύμφωνα με το ελληνικό σύνταγμα, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αναγνωρίστηκε ως υποχρέωση της πολιτείας καθώς τα μνημεία και οι παραδοσιακές περιοχές και στοιχεία, πέρασαν στον έλεγχο του κράτους. Πολλά κριτήρια ελήφθησαν κάτω από σκέψη, μεταξύ των οποίων η ιστορική και πολιτιστική αξία, η εν δυνάμει ανάπτυξη καθώς και τα εθνικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και οικονομικά πλεονεκτήματα. Η ελληνική νομοθεσία έχει συστήσει μια σειρά μέτρων που στοχεύουν και στη προστασία αλλά και στην ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Ανάμεσα στα μέτρα αυτά είναι η εγκατάσταση ζωνών ειδικών κινήτρων και στόχων και ότι 421 οικισμοί ανακηρύχθηκαν παραδοσιακοί το 1978. (Χατζήολου, 1941).

Κεφάλαιο 6^ο. Η ζωή των κτηνοτρόφων στα Βαλκάνια: Παρελθόν- Παρόν- Μέλλον.

Η κτηνοτροφία αποτελεί χαρακτηριστικό των Βαλκανίων από την αρχαιότητα. Το κλίμα, τα μεγάλα υψόμετρα, οι κοινωνικές, οικονομικές και ιστορικές συνθήκες ευνόησαν την ανάπτυξη των κτηνοτροφικών συστημάτων, χαρακτηρισμένα από την ελεύθερη βοσκή (Mihailovic, 2007).

Οι αρχαίοι πληθυσμοί των Βαλκανίων αναγκάστηκαν σύμφωνα με το κλίμα και τη γεωμορφολογία της περιοχής να διατηρήσουν τη κτηνοτροφία και να την εξασκήσουν μέσω των παραπάνω συστημάτων. Το κλίμα ευνοεί τη προβατοτροφία και τη παραγωγή κατσικίσιου γάλακτος (Drăgănescu, 2007).

Η χαμηλή παραγωγικότητα και η χαμηλή ένταση αλλά και ένα σύστημα σκληρής δουλειάς (φυσικής καταπόνησης) είναι συνδεδεμένο με παραδοσιακές πρακτικές που προέρχονται από τα παλιά. Η προβατοτροφία και η παραγωγή γάλακτος από κατσίκα είναι περισσότερο συνδεδεμένα με συγκεκριμένες χώρες, όπως η Ελλάδα και η Αλβανία παρά με άλλες. Τα πραγματικά ποιμενικά συστήματα ήταν τα πιο πλούσια χαμηλής δυναμικότητας στις ορεινές περιοχές. Έκαναν εφικτό για τις κοινότητες των Βαλκανίων να κατοικήσουν τις δύσκολες ορεινές περιοχές, όπου η παραγωγή καλλιεργειών είναι ζωτικά αδύναμη και παίζει σπουδαίο ρόλο στη φυσική συντήρηση του εδάφους. Αντιμετώπισαν δυσκολίες όπως τη δύσκολη ζωή των βοσκών και την εχθρότητα των άλλων γεωργών (Mihailovic, 2007).

Η εκτροφή προβάτων στην Ευρώπη βρίσκεται κάτω από μεγάλη οικονομική πίεση. Ένας παράγοντας που συνέβαλε στη πίεση αυτή ήταν η αλλαγή από το μαλλί στη παραγωγή κρέατος, με ποσοστό μεγαλύτερο από 90% των πωλήσεων να εισπράττουν οι επιχειρήσεις, με δυνατό ανταγωνισμό στην αγορά. Είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθεί δραστικά η τιμή του μαλλιού και οι κτηνοτρόφοι να έρθουν σε δύσκολη θέση, να παλεύουν να επιβιώσουν. Ο αριθμός των προβάτων μειώθηκε 9 φορές στη Πολωνία, 3,7 φορές στη Τσεχία αλλά μόνο στο μισό στη Ρουμανία, όπου η παραγωγή γάλακτος και τα παραδοσιακά προϊόντα στήριξαν την οικονομία (Mihailovic, 2007).

6.1. Η κατάσταση στα Τζουμέρκα.

Σήμερα, η κύρια οικονομική δραστηριότητα βασίζεται στην εκτροφή ζώων (κυρίως προβάτων και κατσικιών) που αντιπροσωπεύει τον εξέχοντα οικονομικό τομέα στα Τζουμέρκα. Η διαχείριση ορεινών όγκων, η επεξεργασία πρώτων υλών (σφαγή ζώων και επεξεργασία γάλακτος) και η εξειδικευμένη τεχνική υποστήριξη και κατάρτιση είναι μέτρα για να στηριχτεί η οικονομική αναζωογόνηση (Κασσιός, κ.α. 2007).

Η κατάλληλη διαχείριση των ορεινών όγκων εξυπηρετεί και τη γεωργία και το περιβάλλον. Επιπλέον, η καλή διαχείριση και διατήρηση των ορεινών όγκων καθορίζει την ποιότητα του τοπικού τοπίου που έχει διαμορφωθεί μέσα στους αιώνες, συμβάλλοντας σε μία κρίσιμη αγροτική προσέλκυση. Η διατήρησή τους πρέπει να αποτελεί στόχο και για τους αγρότες και για τις τοπικές κοινωνίες. Η διαχείριση των κοινοτικών ορεινών όγκων υπήρξε ένα πολύ παλιό πρόβλημα και αυτό έκανε τις τοπικές λύσεις για το πρόβλημα των κοινών πηγών νερού τόσο πιο ενδιαφέρον. Αρκετές κοινότητες διέθεσαν υποδομές για βοσκή ενώ, την ίδια στιγμή, έκαναν συμφωνίες για τη διαχείριση και διατήρησή τους με τους βοσκούς, που τους ενέπλεκαν και αυτούς στην δραστηριότητα για την προστασία του περιβάλλοντος. Ένα σημαντικό τμήμα της παραγωγής αιγοπροβάτων (κρέας και γάλα) λαμβάνει χώρα έξω από τα Τζουμέρκα στις περιοχές όπου οι βοσκοί μετακινούνται. (Κασσιός, κ.α. 2007).

Σε ότι αφορά της μονάδες επεξεργασίας, πρόσφατα, πολλοί Ευρωπαίοι αγρότες διερεύνησαν τις δυνατότητες δημιουργίας σφαγείων σε κλίμακα αγροκτήματος που επιτρέπεται από τους κανονισμούς για την υγιεινή εάν οι πωλήσεις περιορίζονται στην περιοχή. Αφού τα σφαγεία σε επίπεδο αγροκτήματος δεν είναι μία καθημερινή δραστηριότητα, αυτές οι μονάδες μπορούσαν να έχουν τη μορφή μικρών συνεταιρισμών μεταξύ των αγροτών που βρίσκονται σε μικρή απόσταση. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αυτού του είδους της οργάνωσης μας δίνεται από τη γαλλική εμπειρία της CUMA (Λοϊζου, 2004).

Η σύγχρονη εκτροφή αρνιών και κατσικιών απαιτεί τρία είδη ειδικής τεχνικής υποστήριξης:

1. Διαχείριση των ζώων. Αυτή περιλαμβάνει και τεχνικές (διατροφή κλπ) και διαχειριστικές δεξιότητες (επισκόπηση οικονομικών αποτελεσμάτων).
2. Προστασία από ζωικές ασθένειες. Αυτή η υποστήριξη κατευθύνεται περισσότερο προς την αποφυγή ασθενειών σε κοπάδια παρά σε μεμονωμένα ζώα.
3. Επεξεργασία γάλακτος. Ποιότητα του γάλακτος, έλεγχος υγιεινής, σχεδιασμός τεχνικών επεξεργασίας, τεχνολογία, κλπ.

Πίνακας 7. Φυσικά χαρακτηριστικά περιοχής των Τζουμέρκων.

Φυσικός Πόρος	Υπάρχουσες δραστηριότητες	Πιθανές μελλοντικές δραστηριότητες
Γεωργία	Καλλιέργειες (Υφηση) Κτηνοτροφία : Εντατική : πουλερικά Κτηνοτροφία: εκτεταμένη : βοσκή προβάτων και κατσικιών Παραγωγή γάλακτος και τυριού	Αύξηση της αυτάρκειας Δημιουργία υψηλής ποιότητας ειδών διατροφής Δημιουργία τυριού με την ονομασία «Τζουμέρκα»
Βιοποικιλότητα	3 περιοχές οι οποίες εμπεριέχονται στο Natura 2000 - GR211002 – Αθαμανικά Όρη - GR131003 – Εθνικός Δρυμός Πίνδου (Βάλια Κάλδα) - GR211003 - Κοιλάδα Αχελώου	Πιθανή αύξηση των αποθεμάτων και ανάπτυξη κατάλληλων διαχειριστικών προγραμμάτων τα οποία θα συμβάλλουν στην προσέλκυση οικοτουρισμού.
Δάση	Το 50% περίπου της επιφάνειας καλύπτεται από δάση. (10% της περιφέρειας της Πίνδου) Προϊόντα: ξυλεία, καυσόξυλα καθώς και παραγωγή ξύλου «Ερείκη» για την κατασκευή πίπας.	Σημεία που θα πρέπει να προσεχθούν έτσι ώστε να μην δημιουργηθούν αντιφάσεις: οι μελλοντικές ανάγκες θα πρέπει να προσδιοριστούν σύμφωνα με τα περιουσιακά δικαιώματα, τις ανταγωνιστικές πηγές, κτλ. Η βελτίωση της διαχείρισης των δασών και της

		βιοποικιλότητας μπορεί να συμβάλλει στην ενδυνάμωση του τουρισμού αλλά και στην ικανοποίηση των εθνικών στόχων διατήρησης του κλίματος.
Φυσικές πηγές	Το μεταλλικό νερό των Τζουμέρκων Υδροηλεκτρική ενέργεια Ερασιτεχνικό Ψάρεμα Ιχθυοκαλλιέργειες	Επέκταση της παραγωγής μεταλλικού νερού. Ενδεχόμενη κατασκευή νέων φραγμάτων για παραγωγή ενέργειας. Χρήση ποταμιών για προώθηση των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων (π.χ. ράφτινγκ, καγιάκ, κτλ)
Τα βουνά και το τοπίο	Περιορισμένος τουρισμός σε μια τέλεια διατηρημένη περιοχή ιδιαίτερης ομορφιάς, η οποία συνδυάζει την γεωγραφική ιδιαιτερότητα με ένα πλούσιο φυσικό περιβάλλον.	Η δημιουργία ποιοτικού οικοτουρισμού θα δώσει σημαντικές ευκαιρίες.

Πηγή: Έκθεση ΟΟΣΑ, Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Μακροχρόνια Ανάπτυξη.

Η ποιότητα του περιβάλλοντος της περιοχής έχει ήδη εκτιμηθεί και έχει συμβάλλει στην δημιουργία αρκετών οικονομικών δραστηριοτήτων. Μερικές από αυτές τις δραστηριότητες έχουν ήδη κάνει γνωστή την ταυτότητα της περιοχής εκτός των ορίων της: για παράδειγμα, τα Τζουμέρκα είναι γνωστά για το μεταλλικό νερό τους (η βιοτεχνία εμφιάλωσης απασχολεί 10 άτομα). Ομοίως, οι Ιταλοί κατασκευαστές πίπας αγοράζουν από τα Τζουμέρκα το συγκεκριμένο ξύλο που αποτελεί την πρώτη ύλη (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Πίνακας 8. Βασικές απειλές των φυσικών χαρακτηριστικών της περιοχής των Τζουμέρκων.

Φυσικός Πόρος	Δραστηριότητα	Περιβαλλοντικός κίνδυνος
Γεωργία	Καλλιέργεια γης Κτηνοτροφία: εντατική: πουλερικά Κτηνοτροφία: εκτεταμένη: βοσκή αρνιών και κατσικιών Παραγωγή γάλακτος και τυριού	Μικρός κίνδυνος: μπορεί να προκληθεί από πιθανή κακή χρήση των λιπασμάτων. Σοβαρός κίνδυνος: άκρα και πτώματα δεν καταστρέφονται κατάλληλα γεγονός που μπορεί να επηρεάσει την ποιότητα του νερού. Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις υπερβολικής βοσκής. Η διαδικασία απόθεσης των άκρων των ζώων πρέπει να βελτιωθεί.
Βιοποικιλότητα	3 περιοχές οι οποίες εμπεριέχονται στο Natura 2000 - GR211002 – Αθαμανικά Όρη - GR131003 – Εθνικός Δρυμός Πίνδου (Βάλια Κάλδα) GR211003 - Κοιλάδα Αχελώου	Πρέπει να αξιολογηθούν
Δάση	Το 50% περίπου της επιφάνειας καλύπτεται από δάση. (10% της περιφέρειας της Πίνδου) Προϊόντα: ξυλεία, καυσόξυλα καθώς και παραγωγή ξύλου «Ερείκη» για την κατασκευή πίπας.	Πρέπει να προσδιοριστούν οι ανάγκες για την αντιμετώπιση των πυρκαγιών.
Φυσικές πηγές	Το μεταλλικό νερό των Τζουμέρκων. Υδροηλεκτρική ενέργεια Ερασιτεχνικό Ψάρεμα Ιχθυοκαλλιέργειες	Τα απορρίμματα των ζώων καθώς και τα οικιακά απορρίμματα μπορούν να προκαλέσουν σημαντικές ζημιές. Μικρή επίδραση θα επιφέρει η παραγωγή ενέργειας, καθώς η κατασκευή ενός μεγάλου φράγματος έχει αντικατασταθεί από την

		κατασκευή πολλών μικρών.
Τα βουνά και το τοπίο	Περιορισμένος τουρισμός σε μια τέλεια διατηρημένη περιοχή ιδιαίτερης ομορφιάς, η οποία συνδυάζει την γεωγραφική ιδιαιτερότητα με ένα πλούσιο φυσικό περιβάλλον.	Η κακή ποιότητα του δρόμου δημιουργεί επικίνδυνα σημεία. Η χαμηλής ποιότητας αποκομιδή των απορριμμάτων δημιουργεί οπτική μόλυνση του τοπίου.

Πηγή: Έκθεση ΟΟΣΑ, Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα και Μακροχρόνια Ανάπτυξη).

Παρόλο που οι περισσότερες υπάρχουσες δραστηριότητες δεν φαίνεται να προκαλούν σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα, μερικές από αυτές δημιουργούν κάποιες ανησυχίες. Για παράδειγμα, η κτηνοτροφία (ιχθυοκαλλιέργειες, βοσκή των ζώων και τα απορρίμματα) και η έλλειψη οποιουδήποτε τρόπου διαχείρισης των οικιακών απορριμμάτων μπορεί να προκαλέσουν σοβαρά προβλήματα στο νερό και να ρυπάνουν οπτικά το περιβάλλον. Το τελευταίο, συνηθισμένο πρόβλημα όλης της χώρας, μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες στον τουρισμό της περιοχής λόγω της μεγάλης αντίθεσης που θα δημιουργεί με το υπόλοιπο μη μολυσμένο περιβάλλον. Το πρόβλημα αυτό μπορεί να διευρυνθεί και από τον ίδιο τον τουρισμό. Οποιοδήποτε σωστό πρόγραμμα βιώσιμης ανάπτυξης θα πρέπει να περιλαμβάνει ένα σύστημα διαχείρισης των απορριμμάτων (Έκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Φυσικοί πόροι

Δύο από τους πιο σημαντικούς φυσικούς πόρους στην περιοχή των Τζουμέρκων είναι τα δάση και τα ύδατα. Οι δασωμένες περιοχές είναι στο σύνολο 23.372 εκτάρια σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, και περιλαμβάνει όχι μόνο δενδρώδεις αλλά και θαμνώδεις δασικές εκτάσεις. Σύμφωνα με τη βάση δεδομένων CORINE, η περιοχή που καλύπτεται από δενδρώδη δάση είναι ίση με λιγότερο από το μισό της δασωμένης περιοχής (10162 εκτάρια). Τα δάση της περιοχής μελέτης ανέρχονται στο 16% των δασών του νομού Ιωαννίνων, 35% των δασών του νομού Άρτας και 10% των δασών της περιφέρειας της Ηπείρου. Οι τύποι των δέντρων που κυριαρχούν περιλαμβάνουν αειθαλή, ποικιλίες πλατύφυλλων, βελανιδιές και έλατα. Τα παραγωγικά δάση των Τζουμέρκων ανήκουν κατά το μεγαλύτερο

μέρος τους στον νομό Άρτας. Τα παραγωγικά μεγέθη για την τεχνική ξυλεία, την καυσοξύλεια, και το ρέικι (μια ρίζα που χρησιμοποιείται για την κατασκευή πίπας), τα οποία αποτελούν τα κύρια προϊόντα της περιοχής, είναι πολύ μικρά συγκρινόμενα με την παραγωγή άλλων δασωμένων περιοχών της Ηπείρου (π.χ. Μέτσοβο ή Κόνιτσα) καταδεικνύοντας έτσι το πολύ χαμηλό επίπεδο της δασικής εκμετάλλευσης στην περιοχή μελέτης. Μια εξαίρεση είναι η παραγωγή ριζών ερικού, η οποία είναι μοναδική στη διοικητική περιοχή της Άρτας και αποτελεί ένα χαρακτηριστικό προϊόν της περιοχής μελέτης (Ρόκος, 2004).

Τα προβλήματα που εμποδίζουν την αποτελεσματική εκμετάλλευση των δασών στα Τζουμέρκα, αν και σε πιο έντονη μορφή, είναι παρόμοια με αυτά που υφίστανται στην υπόλοιπη Ήπειρο. Αυτά περιλαμβάνουν: δύσκολη πρόσβαση στα δάση, το καθεστώς ιδιοκτησίας των δασών (δημόσια, ιδιωτικά, συνεταιριστικά, συνιδιοκτησία, διεκδικούμενα και εκκλησιαστική ιδιοκτησία), ο πεπαλαιωμένος εξοπλισμός και μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την κοπή των δέντρων από τους δασικούς συνεταιρισμούς, η έλλειψη κινητοποίησης των ντόπιων παραγωγών για διαφοροποίηση της παραγωγής που προσθέτει αξία στα δασικά προϊόντα, η έλλειψη δασικής διαχείρισης που οδηγεί σε υπερεκμετάλλευση τμημάτων του δάσους και σταδιακή αποψίλωση (Ρόκος, 2004).

Τα ύδατα στα Τζουμέρκα εκμεταλλεύονται είτε για να παράγουν ενέργεια ή για την εμφιάλωση πόσιμου μεταλλικού νερού. Οι ποταμοί Άραχθος και Λούρος συμβάλλουν στην παραγωγή ενέργειας με τα φράγματα και τα υδροηλεκτρικά εργοστάσια. Ένα μεγάλο φράγμα και ένα υδροηλεκτρικό εργοστάσιο κατασκευάζονται στη Μεσοχώρα, κοντά στα Θεοδώριανα. Το εργοστάσιο είναι ιδιοκτησία της ΔΕΗ και θα παράγει ενέργεια που θα χρησιμοποιείται σε εθνικό επίπεδο. Υπάρχουν επίσης μικρά υδροηλεκτρικά εργοστάσια στην περιοχή τα οποία είναι ιδιωτικά. Μεταλλικό νερό καλής ποιότητας παράγεται στην περιοχή γύρω από τον Καταρράκτη, όπου βρίσκεται ένα εργοστάσιο εμφιάλωσης. Το εμφιαλωμένο μεταλλικό νερό φέρει την επωνυμία “Τζουμέρκα” (Παπαδημάτος & Ρόκος, 2004).

Όσον αφορά το βαθμό πληροφόρησης, από μια πρόσφατη μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το πρόγραμμα *RISE* προέκυψε ότι η Ήπειρος υστερεί σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα όσον αφορά τις τηλεφωνικές συνδέσεις, τη χρήση τηλεφωνικών υπηρεσιών και τη χρήση του Διαδικτύου από επιχειρήσεις. Η μελέτη έδειξε επίσης ότι η Ελλάδα υστερεί σε σχέση με τις χώρες της Ε.Ε. όσον αφορά τη χρήση τηλεφωνικών υπηρεσιών, ηλεκτρονικών

υπολογιστών και του Διαδικτύου καθώς και σε σχέση με τη γνώση του κοινού και τη συμπεριφορά του προς την κοινότητα της πληροφόρησης. Καθώς τα Τζουμέρκα αποτελούν την πλέον μειονεκτική περιοχή της Ηπείρου, μπορεί να θεωρηθεί ότι η γνώση και η χρήση του διαδικτύου βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο της περιοχής, σημαντικά πιο κάτω από τον μέσο όρο της Ελλάδας και ακόμα πιο κάτω από το μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε. Η κατάσταση όσον αφορά την πρόσβαση στη πληροφόρηση είναι πιο ενθαρρυντική γιατί το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο χρήστης είναι να βρει τι είναι πιο χρήσιμο ανάμεσα σε ένα πλήθος διαθέσιμων πληροφοριών και υπηρεσιών (Εκθεση Ο.Ο.Σ.Α. 2000).

Είναι ευτύχημα για τα Τζουμέρκα το γεγονός ότι στην Ήπειρο υπάρχει ένα ευρύ φάσμα ειδικά σχεδιασμένων υπηρεσιών για τις ιδιαίτερες ανάγκες που υπάρχουν στην περιοχή. Αυτές οι υπηρεσίες προσφέρονται από το *Epirus-Net*, που αποτελεί κοινή πρωτοβουλία της Περιφέρειας και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Οι υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνουν τηλε-ιατρική, εξ' αποστάσεως εκπαίδευση, τηλε-εργασία και πληροφοριακό σύστημα κρατήσεων, οι οποίες είναι προσαρμοσμένες στις συγκεκριμένες απαιτήσεις της περιοχής και χειρίζονται από μια τοπική ομάδα ειδικών. Παρ' όλο που οι υπηρεσίες αυτές δεν προσφέρονται ακόμα στα Τζουμέρκα, η προσφορά τους στα σημεία που πραγματοποιούνται οι πιλοτικές εφαρμογές ενδέχεται να αυξήσει το τοπικό ενδιαφέρον για αυτές (www.epirus.org).

6.2. Το σύστημα εκτροφής προβατοτροφίας στο Πογώνι Ηπείρου.

Οποιαδήποτε προσπάθεια ανάπτυξης λιγότερων ευνοημένων περιοχών της Μεσογείου, προϋποθέτει πολύ καλή γνώση της κατασκευής και της λειτουργίας των αγροτικών συστημάτων. Φυσικοί και βιολογικοί παράγοντες, οικονομικές συνθήκες και δίκτυα αγοράς, όπως επίσης και το κοινωνικό καθεστώς, σχηματίζουν τη κατασκευή ενός συστήματος, ενώ η αλληλεπίδραση και η αλληλεξάρτηση αυτών των παραγόντων συνθέτουν τη δυναμική του αγροτικού συστήματος (Alexandridis, 2005).

Η περιοχή βρίσκεται βόριο- δυτικά των Ιωαννίνων και αποτελείται από 28 χωριά, που καλύπτουν σχεδόν μια έκταση 44.040 εκταρίων. Το 1991 ο πληθυσμός αντιστοιχούσε σε 7.311 κατοικίες, ενώ ο πραγματικός πληθυσμός ήταν πολύ λιγότερος. Τον ίδιο χρόνο, στη διάρκεια της γεωργικής απογραφής, 587 υπαίθριες κατοικίες κατεγράφησαν, περιλαμβάνοντας και 1.034

μόνιμους κατοίκους.. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η περιοχή είναι εξολοκλήρου αγροτική, ο αριθμός των 1,034 μόνιμων κατοίκων πλησιάζει περισσότερο τον μόνιμο πληθυσμό. Όσον αφορά το κλίμα, βασιζόμενοι σε δεδομένα του μετεωρολογικού σταθμού των Ιωαννίνων, το κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται μέσο Μεσογειακό, με υγρούς και κρύους χειμώνες. Η ξηρή περίοδος πλησιάζει τους 3 με 4 μήνες και συμπίπτει με το καλοκαίρι και την αρχή του φθινοπώρου. Γεωλογικά η περιοχή ανήκει στην Αδριατική- Ιόνια ζώνη και παρατηρείται παραποτάμια βλάστηση. Η πιο σημαντική πηγή νερού είναι ο ποταμός Καλαμάς ο οποίος διασταυρώνεται με τους ποταμούς Δρίνο, Γόρμο και Νεζερό. Στη περιοχή επίσης υπάρχει και μια μικρή λίμνη. (Alexandridis, 2005).

Η βλάστηση χαρακτηρίζεται από βελανιδιές και διακρίνεται στους εξής τύπους: 1) εκτάσεις που καλύπτονται από μονοετείς και πολυετείς καλλιέργειες και από φασολιές, 2) θαμνώδεις εκτάσεις, όπου επικρατούν κυρίως μακία βλάστηση και φρύγανα και 3) δενδρώδεις εκτάσεις (Alexandridis, 2005).

Η χρήση της γης, η ιδιοκτησία και το μέγεθος των μονάδων.

Η πλειοψηφία της γης ανήκει στους ποιμένες ενώ ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 6,4% καλλιεργείται, παρόλα αυτά υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των ζωνών. Η αρδευόμενη γη ανήκει σχεδόν αποκλειστικά στη ζώνη, όπου κυριαρχεί η καλλιέργεια δημητριακών και κυρίως του καλαμποκιού. Στην καλλιεργήσιμη γη των υπόλοιπων ζωνών κυριαρχεί η παραγωγή του alfalfa που χρησιμοποιείται για τη τροφή των ζώων. Σύμφωνα με τα στοιχεία από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, η επιφάνεια των καλλιεργούμενων εδαφών λιγοστεύει λόγω του αριθμού των κτηνοτροφικών μονάδων (Dantsis, κ.α. 2010).

Όσον αφορά την ιδιοκτησία της γης, το μεγαλύτερο κομμάτι της καλλιεργήσιμης και κτηνοτροφικής γης είναι ενοικιαζόμενα. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται συνήθως στις ζώνες που ανήκουν κατά βάση στα μοναστήρια, όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας ή σε ανθρώπους που έχουν αφήσει τη γενέτειρά τους και έχουν μεταναστεύσει σε χώρες του εξωτερικού. Παρόλο που οι ίδιοι μπορεί να μην είναι αγρότες, κρατάνε την ιδιοκτησία της γης. Το μέγεθος των μονάδων είναι μικρό στις ζώνες όπου κυριαρχεί η

καλλιέργεια του alfalfa, κυμαίνεται από 0- 20 εκτάρια σε ποσοστό 58%, ενώ στην ζώνη όπου καλλιεργούνται τα δημητριακά, μόνο το 40% ανήκει σε αυτό το μέγεθος (Dantsis, κ.α. 2010).

Πληθυσμός ζώων.

Ο πληθυσμός των ζώων αποτελείται από κατσίκια, πρόβατα, χοίρους και άλλα. Τα τελευταία χρόνια όμως έχει μειωθεί λόγω της εκβιομηχάνησης της γεωργίας και της ανάπτυξης του δικτύου υποδομών. Παρόλα αυτά, ο αριθμός των προβάτων παρέμεινε σχετικά σταθερός, ενώ τα κατσίκια μειώθηκαν αισθητά. Είναι άξιο παρατήρησης ότι το 1981, εξαιτίας της πολιτικής του Υπουργείου Γεωργίας, σχηματίστηκαν επιχειρήσεις που είχαν σαν σκοπό το εμπόριο λευκού κρέατος, όμως οι τιμές και η παραγωγικότητα ήταν χαμηλά, οπότε οι επιχειρήσεις αυτές μειώθηκαν και στο τέλος εξαφανίστηκαν (Ζωιόπουλος & Παπαθεοδώρου, 2000).

Η προβατοτροφία υπερέχει όλων και όπου υπάρχουν μικτές στάνες, τα πρόβατα είναι τα περισσότερα. Η φυλή η οποία εκτρέφεται είναι το Βλάχικο ή Μπούτσικο, με παραγωγή γάλακτος 91 κιλά ανά πρόβατο. Αν και η ποσότητα αυτή θεωρείται ικανοποιητική, παραπέρα βελτιώσεις είναι το ζητούμενο (Ζωιόπουλος & Παπαθεοδώρου, 2000).

Τα περισσότερα ζώα έχουν πρόβλημα με τη μαστίτιδα και τα διάφορα παράσιτα. Και όμως, ο αριθμός των νεκρών ζώων είναι χαμηλός, κοντά στο 12% λόγω ότι υπάρχει κτηνιατρική περίθαλψη αν και οι κτηνοτρόφοι προτιμούν να προλαμβάνουν τις ασθένειες παρά να καταφεύγουν συχνά στα φάρμακα (Ζωιόπουλος & Παπαθεοδώρου, 2000).

Όσον αφορά την εκτροφή των ζώων, οι αγρότες στηρίζουν τη τροφή στο έδαφος και στις κλιματικές συνθήκες. Υπάρχουν τρεις κύριες περίοδοι σύμφωνα με τον αναπαραγωγικό κύκλο, οι εξής: η πρώτη είναι το καλοκαίρι η οποία φτάνει μέχρι τα μέσα του φθινοπώρου, η δεύτερη είναι από τα μέσα φθινοπώρου μέχρι αρχές άνοιξης και η τρίτη είναι η άνοιξη (Alexandridis, 2005)

Κεφάλαιο 7^ο. Κλιματική αλλαγή και βιώσιμη ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές.

Τα βουνά είναι σημαντική πηγή ενέργειας, νερού, ορυκτών και αγροτικών προϊόντων και περιοχών αναψυχής. Είναι δεξαμενές βιολογικής ποικιλότητας, όπου υπάρχουν προστατευόμενα είδη και είναι σημαντικό κομμάτι του συνολικού οικοσυστήματος. Τα περισσότερα βουνά γνωρίζουν τη περιβαλλοντική υποβάθμιση (Becker & Bugmann, 1999).

Αποτελούν επίσης δείγμα μοναδικών περιοχών ένδειξης της κλιματικής αλλαγής και της κρίσης των επιπτώσεων που σχετίζονται με το κλίμα. Ένας λόγος για αυτό είναι ότι όπως το κλίμα αλλάζει γρήγορα σε σχέση με το ύψος και με τις οριζόντιες αποστάσεις, το ίδιο κάνει και η βλάστηση και η υδρολογία. Σαν συνέπεια τα βουνά δημιουργούν και εμφανίζουν υψηλή βιοποικιλότητα, συχνά με απότομες εναλλαγές στη μορφή της οικολογικής διαδοχής και έχουμε και ισάξιες εναλλαγές στη βλάστηση και στο έδαφος από το χιόνι στον πάγο. Επιπλέον, πολλά ορεινά οικοσυστήματα είναι πλούσια σε ενδημικά αφού πολλά είδη παραμένουν απομονωμένα στα μεγάλα υψόμετρα σε σύγκριση με τις κοινότητες των πεδινών περιοχών. Συγκεκριμένες οροσειρές έχουν αναφερθεί, χαρακτηριστεί σαν νησιά, όπως στην Ανατολική Αφρική. Με κοινωνικό-οικονομικούς όρους, οι ορεινές περιοχές ελκύουν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων για τουρισμό και ανάπτυξη, δημιουργία (Beniston, 2000).

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα από τα πιο σοβαρά περιβαλλοντικά θέματα που απασχολεί την επιστημονική κοινότητα αλλά και το κοινό. Λέγοντας κλιματική αλλαγή εννοούμε την οποιαδήποτε μεταβολή που παρατηρείται στο κλίμα και οφείλεται είτε σε φυσική επίδραση είτε σε ανθρώπινη. Η άνοδος της θερμοκρασίας, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η μείωση των βροχοπτώσεων και η εμφάνιση ακραίων καιρικών φαινομένων είναι φαινόμενα που έχουν κάνει ήδη την εμφάνιση τους. Οι ορεινές περιοχές είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες στη κλιματική αλλαγή λόγω των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης (Beniston, 2000).

Μελέτη της WWF σε συνεργασία με το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, επιχειρεί προβλέψεις για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στις περιοχές της Ελλάδας κατά τη διάρκεια των ετών 2021- 2050. Μέσα από αυτή τη μελέτη καταδεικνύεται η σημασία των ορεινών περιοχών (WWF Ελλάς 2009).

. Η ηλιακή ακτινοβολία που δέχεται η επιφάνεια του εδάφους είναι συνάρτηση του υψόμετρου, με ιδιαίτερη έμφαση στη κλίση και στις πλαγιές. Όσο αυξάνεται το υψόμετρο, η

θερμοκρασία μειώνεται, για το οποίο ευθύνονται η βλάστηση, οι καλλιέργειες και η βιοποικιλότητα. Οι ορεινές μάζες επηρεάζουν σημαντικά τις κατακρημνίσεις που οφείλονται στην εκτόνωση της αέριας μάζας. Τη περίοδο του χειμώνα στα βουνά πολύ συχνά έχουμε χιονοπτώσεις, όπου κατά κανόνα είναι σε συνάρτηση με το υψόμετρο και πολλές φορές δεν λιώνουν και στη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών. Η επίδραση του ανέμου φαίνεται κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών, όπου ευνοείται η βροχόπτωση (WWF Ελλάς 2009).

Στο χωριό Πράμαντα αλλά και γενικότερα στον ορεινό όγκο των Τζουμέρκων αναμένεται μια αύξηση της θερμοκρασίας κατά $1,3^{\circ}\text{C}$ κατά τους χειμερινούς μήνες επηρεάζοντας τα δάση που είναι συνηθισμένα σε πιο χαμηλές θερμοκρασίες με αποτέλεσμα να αρχίσουν να αναπτύσσονται σε μεγαλύτερα υψόμετρα. Η μεταβολή στη μέση θερινή θερμοκρασία θα είναι στους $+2^{\circ}\text{C}$. Στην αύξηση αυτή συμβάλει η απόσταση που έχουν αυτές οι περιοχές από τη θάλασσα. Ο παράγοντας βροχόπτωση δεν θα αλλάξει σημαντικά, οι χειμερινές βροχοπτώσεις θα παραμείνουν στα ίδια επίπεδα περίπου σε αντίθεση με τις φθινοπωρινές οι οποίες θα μειωθούν (Πρακτικά Ημερίδας: Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Τζουμέρκων, 2010).

Επιπτώσεις σε γεωργία και κτηνοτροφία.

Η γεωργία και η κτηνοτροφία επηρεάζονται περισσότερο από οποιοδήποτε άλλον τομέα από τη κλιματική αλλαγή. Οι αλλαγές οφείλονται κυρίως στην ένταση των βροχοπτώσεων, στην αύξηση της θερμοκρασίας, στην αύξηση της συγκέντρωσης του διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα αλλά και στα ακραία καιρικά φαινόμενα (Rabbinge & van Diepen, 2000).

Η θερμοκρασία επηρεάζει τον μεταβολισμό των φυτών, οι λειτουργίες τους επιταχύνονται και ο ρυθμός ανάπτυξης αλλάζει. Θερμοκρασία και σχετική υγρασία μαζί μπορούν να αυξήσουν την οξύτητα των ζιζανίων, να αυξήσουν την εμφάνιση των ασθενειών αλλά και οι καλλιέργειες να γίνουν πολύ ευπαθείς. Η μικρή αύξηση που προβλέπεται στην θερμοκρασία θα έχει θετικό αντίκτυπο στην αγροτική παραγωγή γιατί θα ευνοηθεί η καλλιέργεια σε μεγαλύτερα υψόμετρα, κάτι που τώρα είναι σχεδόν αδύνατο αλλά θα έχουμε και επιμήκυνση της περιόδου ανάπτυξης των φυτών. Αν και η περιοχή δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα διαθεσιμότητας νερού, θα ήταν ωφέλιμο να γίνει σχεδιασμός για τα συστήματα άρδευσης των

καλλιιεργειών καθώς και για τις ίδιες τις καλλιέργειες. Ο μόνος εμφανής κίνδυνος είναι ο ανοιζιάτικος και ο φθινοπωρινός παγετός που πιθανόν να επηρεάσουν τις πολυετείς καλλιέργειες. (Rabbinge & van Diepen, 2000).

Τα συστήματα εκτατικής εκτροφής θα ωφεληθούν από τις αλλαγές αυτές αφού θα αυξηθεί η παραγωγικότητα των βοσκοτόπων αλλά ίσως να μειωθεί η έκταση τους λόγω ανάπτυξης των καλλιιεργειών.

Επιπτώσεις στα δάση.

Το δάσος είναι ένα οικολογικό σύστημα, πολυσύνθετο με δικές του λειτουργίες. Ένα φυσικό αγαθό ιδιαίτερα σημαντικό για τον άνθρωπο, φυσικός πόρος ανανεώσιμος, με τεράστιες δυνατότητες για τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών ζωής. Σήμερα η μεγαλύτερη απειλή για τα δάση προέρχεται από τις πυρκαγιές. Σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση πυρκαγιάς παίζουν η τοπογραφία, οι μετεωρολογικές συνθήκες και η καύσιμη ύλη.

Τα ορεινά χωριά των Τζουμέρκων, αν και δεν ανήκουν στη ζώνη υψηλής επικινδυνότητας, δεν σημαίνει ότι είναι άτρωτα. Οι προβλεπόμενες μεταβολές θα αποτελέσουν ευνοϊκές συνθήκες για το φαινόμενο της πυρκαγιάς. Η βλάστηση του χωριού που αποτελείται από πεύκα, έλατα, δάση πλατύφυλλων (πουρνάρια) είναι ιδανική καύσιμη ύλη (Green, 2005).

Σύμφωνα με στοιχεία του μετεωρολογικού σταθμού Πραμάντων, η μέση θερμοκρασία του αέρα υπολογίστηκε σχεδόν στους 12,6⁰ C, με μέγιστο τον Ιούλιο και ελάχιστο τον Ιανουάριο. Η σχετική υγρασία κυμαίνεται από 68- 90% και η βλαστητική περίοδος διαρκεί 180- 200 μέρες. Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι η ξερή περίοδος διαρκεί πολύ λίγο (Πρακτικά Ημερίδας: Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Τζουμέρκων, για το έτος 2009).

Υπάρχει μόνο ένα καταγεγραμμένο συμβάν πυρκαγιάς και δεν αφορά το χωριό Πράμαντα αλλά το χωριό Μελισσουργοί, για το έτος 2008, όπου κάηκαν ξηροί κορμοί δέντρων ελάτου (www.disastersinепirus.gr).

Φαινόμενα κατολίσθησης.

Όπως προαναφέρθηκε, το κύριο υπόστρωμα της Πίνδου είναι ο ασβεστόλιθος με σποραδική εμφάνιση φλύσχη. Ο ασβεστόλιθος λόγω της αντοχής του δημιουργεί έντονο ανάγλυφο με βαθιές χαράδρες. Εμφανίζονται μεγάλοι όγκοι βραχώδους σχηματισμού σε μεγάλα ρήγματα. Η ανθρώπινη επέμβαση σε τέτοιες περιοχές θέλει ιδιαίτερη προσοχή. Ο φλύσχος δεν είναι ένα ενιαίο πέτρωμα και η μορφή του είναι σε στρώσεις που κυμαίνονται από λίγα εκατοστά μέχρι μερικά μέτρα (Eliopoulos, 1998).

Η βροχόπτωση και οι χιονοπτώσεις δημιουργούν προβλήματα διάβρωσης και κατολίσθησης των εδαφών. Η υγρασία προκαλεί τη μετακίνηση των στρώσεων του φλύσχη με αποτέλεσμα να έχουμε κατολισθήσεις αλλά και δυσκολία σε διάφορα τεχνικά έργα. Η κλιματική αλλαγή θα επιδεινώσει μια ήδη προβληματική κατάσταση εντείνοντας ακόμα περισσότερο την αστάθεια του εδάφους (Green, 2005).

Κεφάλαιο 8^ο. Ιστορική Διερεύνηση

8.1. Διαμόρφωση ορεινού όγκου Τζουμέρκων

Ο ορεινός χώρος αποτέλεσε, διαχρονικά, καταφύγιο των ανθρώπων. Τον 15^ο και 16^ο αιώνα, ο τουρκοκρατούμενος ελληνικός λαός καταφεύγει στα βουνά αναζητώντας προστασία από τους διωγμούς και ασφάλεια από τις ληστρικές επιδρομές. Εκεί δημιουργεί τους πρώτους οργανωμένους ορεινούς οικισμούς, οι οποίοι θα φτάσουν στην ακμή της ανάπτυξής τους κατά τον 17^ο και 18^ο αι. και θα αποτελέσουν τη βάση της μελλοντικής κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Η πλειοψηφία του πληθυσμού καταφεύγει στους ορεινούς όγκους της Πίνδου. Καταφύγιο αναζητούν επίσης οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών στα βουνά της Μακεδονίας, της Αχαΐας, της Μάνης και του Πηλίου. Οικισμοί οι οποίοι ιδρύονται σε μεγάλα υψόμετρα, μέχρι 1.600 μ., ανήκουν κυρίως σε βλάχικους πληθυσμούς. Τα βλαχοχώρια της Πίνδου και ορισμένοι οικισμοί της Ροδόπης ανήκουν στους ψηλότερους ορεινούς οικισμούς των Βαλκανίων (Μουτσόπουλος, 1999).

Ο ορεινός χώρος εκκόλαψε ιδιαίτερους πολιτισμούς προσαρμοσμένους στο τοπικό φυσικό οικοσύστημα, μακριά από τον πολιτισμό των πόλεων, απομονωμένους σχεδόν λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν ιδιαίτερα δύσκολες και οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών ήταν αναγκασμένοι να ζουν αυτόνομα – να παράγουν μόνοι τους όλους τους απαραίτητους για τη διαβίωσή τους πόρους. Το έκαναν, προσαρμόζοντας τις ανάγκες τους στους περιορισμούς του φυσικού περιβάλλοντος και αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο τις δυνατότητες που αυτό προσέφερε. Το προϊόν της μακρόχρονης αλληλεπίδρασης του ανθρώπινου πολιτισμού με τη φύση, όπως αυτό διαμορφώνεται στον ορεινό χώρο χρονολογείται μέχρι και τον 19^ο αιώνα κυρίως. Η μετέπειτα τεχνολογική εξέλιξη μεταβάλλει το μέχρι τότε κοινωνικό, οικονομικό και φυσικό τοπίο διαφοροποιώντας ριζικά τις πολιτισμικές δομές του ορεινού χώρου. (Μουτσόπουλος, 1999).

Οι ορεινές κοινότητες ζουν μέσα στο περικλειστο τοπίο των βουνών. Η πρόσβαση σε αυτές είναι εξαιρετικά δύσκολη και γίνεται μόνο μέσα από δύσβατα ορεινά μονοπάτια. Η επικοινωνία των χωριών μεταξύ τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την εποχή, τον χειμώνα τα μονοπάτια καλύπτονται από χιόνι και τα χωριά αποκλείονται αλλά και κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οπότε και αποκαθίσταται η επικοινωνία, αυτή είναι εξαιρετικά χρονοβόρα. Η

μετακίνηση, με τα πόδια ή με τα ζώα, από το χωριό στην κοντινή πόλη ή από χωριό σε χωριό, διαρκεί πολλές ώρες ή και μέρες. Η ανάγκη για μετακίνηση, η οποία έχει χαρακτήρα οικονομικό και κοινωνικό (προμήθεια τροφών για το χειμώνα, αγορά – πώληση εμπορευμάτων στα μεγάλα παζάρια τα οποία οργανώνονται στο κέντρο, την πόλη, συμμετοχή στα τοπικά πανηγύρια) έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός άριστου εργονομικά, δικτύου μονοπατιών (Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, 1982).

Οι χειροποίητοι βουνίσιοι δρόμοι αποτελούν ένα απτό δείγμα αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φύση. Χαράσσονται έτσι ώστε να πετυχαίνουν ταυτόχρονα, ελαχιστοποίηση του χρόνου μετακίνησης (επιλέγεται η μικρότερη δυνατή διαδρομή), περιορισμό των κινδύνων της μετακίνησης μέσα στα βουνά (άγρια ζώα, κατολισθήσεις, απότομες κλίσεις), μέγιστη αξιοποίηση του χώρου για την εξυπηρέτηση πολλών περιοχών με το μικρότερο αριθμό μονοπατιών (οικονομία κλίμακας) και βέλτιστη αξιοποίηση της μορφολογίας του εδάφους. Ο εργονομικός σχεδιασμός τους είναι προφανώς αποτέλεσμα της πολύ καλής γνώσης του τόπου, του φυσικού περιβάλλοντος, των περιορισμών και των δυνατοτήτων του – γνώση και εμπειρία προερχόμενη από την μακρόχρονη, προσεκτική παρατήρηση της φύσης. (Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, 1982).

Η διάνοιξη των μονοπατιών δημιουργεί με τη σειρά της ένα ξεχωριστό μικρό πολιτισμό, τον πολιτισμό των χανιών, των αγωγιατών, των μύλων και των γεφυριών. Δεδομένων των μεγάλων αποστάσεων και των δύσκολων καιρικών συνθηκών, σε κατάλληλα επιλεγμένες θέσεις των μονοπατιών χτίζονται χάνια, μικροί ξενώνες για ανθρώπους και ζώα, με δωμάτια και στάβλους, που προσφέρουν φαγητό, ύπνο, πετάλωμα των ζώων. Συνήθως βρίσκονται κοντά σε ποτάμι ή ρέμα για να έχουν πρόσβαση σε τρεχούμενο νερό. Τα χάνια αποτελούν και τόπο συγκέντρωσης των εμπόρων, οι οποίοι βρίσκουν την ευκαιρία να πουλήσουν στους διερχόμενους διάφορα είδη παραγωγής τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν χάνια για τα ζώα και μικρά ξενοδοχεία για τους ανθρώπους (ξεχωριστά κτίσματα) και ενίοτε, τα χάνια και οι μύλοι αποτελούν ενιαίο κτιριακό συγκρότημα(Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, 1982).

Λόγω της μορφολογίας του εδάφους τα μονοπάτια διασταυρώνονται συχνά με ποτάμια και επιπλέον τα περισσότερα χωριά χτίζονται κοντά σε ποτάμια ή ρέματα για να έχουν

πρόσβαση σε νερό τα οποία οι κάτοικοί τους πρέπει συχνά να διασχίσουν για να φτάσουν στα χωράφια ή να μεταβούν σε άλλο χωριό ή πόλη. Έτσι δημιουργείται ένα πολύ ιδιαίτερο είδος παραδοσιακού κτίσματος, τα γεφύρια. Κατασκευάζονται εξολοκλήρου από πέτρα και απόλυτα προσαρμοσμένα στις τοπικές συνθήκες και για την κατασκευή τους επιλέγεται το σημείο όπου το ποτάμι στενεύει και όπου το έδαφος είναι πιο κατάλληλο για τη θεμελίωση. Αποτελούν εξαιρετικά σημαντικά έργα υποδομής γεγονός που υποδηλώνεται και από την πληθώρα των μύθων που συνδέονται με αυτά, αλλά και των εθίμων που συνηθίζονται κατά την κατασκευή τους. Χρηματοδοτούνται συχνά από πλούσιους ευεργέτες, από τον οποίο ενίοτε παίρνουν και το όνομα. Τα πέτρινα γεφύρια αποτελούν εξαιρετικό δείγμα ανθρώπινης τεχνικής και αξιοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος (www.epirotica.blogspot.com).

Η γεωγραφική απομόνωση γεννά το συναίσθημα της μοναξιάς. Κλεισμένοι στο μικρόκοσμο του χωριού τους, οι ορεσίβιοι νιώθουν μόνοι, απομονωμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Η ανάγκη τους για ανθρώπινη επαφή και επικοινωνία, λειτουργεί συχνά ως κριτήριο επιλογής της θέσης του οικισμού. Όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν οι οικισμοί χτίζονται έτσι ώστε να υπάρχει οπτική επικοινωνία με άλλα χωριά. Η δυνατότητα της οπτικής και ηχητικής (επικοινωνία με τους ήχους μουσικών οργάνων) επαφής απαλύνει το αίσθημα της μοναξιάς μέσα στο βουνό. Οι παραδοσιακές ορεινές κοινωνίες είναι, κατά κανόνα, «κλειστές», με αυστηρά ήθη και παραδόσεις συντηρούν τις κοινωνικές δομές και συντηρούνται από αυτές. Η γεωγραφική απομόνωση εμποδίζει την εύκολη επαφή με άλλους πολιτισμούς και αναπόφευκτα φτιάχνει κοινωνίες κλεισμένες στο μικρόκοσμό τους, επιφυλακτικές απέναντι στο καινούριο. Η αυτάρκεια και η ανόθευτη διαχρονική διατήρηση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας, είναι τα θετικά στοιχεία της απομόνωσης (Νιτσιάκος, 1994).

8.2. Δήμος Βόρειων Τζουμέρκων.

Ο Δήμος Βορείων Τζουμέρκων είναι δήμος της Περιφέρειας Ηπείρου, ο οποίος συστάθηκε το 2011 από τη συνένωση των προϋπαρχόντων δήμων Κατσανοχωριών, Πραμάντων, Τζουμέρκων και κοινοτήτων Βαθυπέδου, Ματσουκίου, Καλαρρυτών και Συρράκου. Ο δήμος θα αποτελείται αποκλειστικά από χωριά όπου το μεγαλύτερο από αυτά τα Πράμαντα, έχει οριστεί ως έδρα του (www.pramanta.gr).

Με την εφαρμογή του Καλλικράτη, πλέον ο δήμος μετονομάστηκε σε δήμο Βορείων Τζουμέρκων και περιλαμβάνει τα εξής χωριά: Βαθυπέδι, Καλαρρύτες, Αετοράχη, Ελληνικό, Καλέντζι, Κορίτιανη, Μονολίθι, Πηγάδι, Πλαίσια Μαλακασίου, Πλατανούσα, Φορτόσι, Ματσούκι, Αμπελοχώρι, Πράμαντα, Ραφταναίους, Συρράκο, Βαπτιστό, Κέδρος με το δασικό χωριό, Μιχαλίτσι, Παλαιοχώρι Συρράκου, Πετροβούνι, Ποτιστικά, Προσήλιο και Χουλιαράδες (www.pramanta.gr).

Οι Καλαρρύτες είναι χωριό που βρίσκεται στις δυτικές πλαγιές της οροσειράς της Πίνδου. Οι Καλαρρύτες εντάσσονται γεωγραφικά στην περιοχή των Τζουμέρκων και το κύριο στοιχείο της περιοχής είναι οι ορεινοί όγκοι που περιβάλλουν την κοινότητα, δηλαδή του Περιστερίου (2285 μ.) και των Τζουμέρκων (2429 μ.). Είναι κτισμένοι στο χείλος της απότομης χαράδρας που καταλήγει στον ποταμό Καλαρρύτικο, σε υψόμετρο 1200 μ. Απέναντι, στα νοτιοδυτικά του χωριού, βρίσκεται η πλαγιά που ονομάζεται Πουλιάνα. Αν το βλέμμα στραφεί προς τα νότια, θα δει τα βουνά των Τζουμέρκων μέχρι το χωριό Πράμαντα. Η τοποθεσία βόρεια και πάνω από την κοινότητα ονομάζεται Μπάρος (2285 μ.). Είναι η περιοχή με τα οροπέδια και τα ορεινά βοσκοτόπια που ενώνει τη Θεσσαλία με την Ήπειρο. Στα βορειοδυτικά των Καλαρρυτών βρίσκεται το Συρράκο, που σε ευθεία γραμμή νομίζει κανείς ότι είναι πολύ κοντά, ενώ τους δύο οικισμούς χωρίζει η απόκρημνη χαράδρα του Καλαρρύτικου ποταμού (www.kalarrytes.com).

Το κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται από τον ψυχρό ως δριμύ και παρατεταμένο χειμώνα, σύντομη άνοιξη και από θερμό, πλούσιο σε βροχές καλοκαίρι, με παρατεταμένο φθινόπωρο. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα των Καλαρρυτών είναι το ξηρό, χωρίς καθόλου υγρασία, κλίμα τους. Το ιδιαίτερο κλίμα της περιοχής ευνοεί την ανάπτυξη πλούσιας χλωρίδας και πανίδας. Η κοινότητα βορειοανατολικά περιβάλλεται από μεγάλες εκτάσεις με ποώδη και θαμνώδη βλάστηση, τα λεγόμενα «στεπόμορφα λιβάδια», τα γνωστά σε όλους βοσκοτόπια (www.kalarrytes.com).

Εικόνα 1. Χειμωνιάτικη άποψη του χωριού Καλαρρύτες (Πηγή: www.kalarrytes.com).

Χλωρίδα

Οι απόκρημνες πλαγιές της χαράδρας του Καλαρρύτικου ποταμού και της Παυλιάνας είναι χαρακτηριστικές της ιδιαίτερης φύσης των Καλαρρυτών. Ο τόπος γύρω από την κοινότητα, κυρίως στα νότια και νοτιοανατολικά, παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία από αυτοφυή δάση ελάτης και δάση από καρποφόρα δέντρα, αειθαλή ή φυλλοβόλα: βαλανιδιές, κουμαριές, κερασιές ή αγριοκερασιές, φουντουκιές, μουριές, κουτσουπιές, φλαμουριές (φιλύρες), πλατάνια και ξηροπλατάνια, άγριες βαλανιδιές (άρμπορα), ρομπόλα ή μαλόκεντρα, πιτιτσέλια, καρυδιές, τσαπουρνιές (από τον καρπό τους φτιάχνεται τσίπουρο), αλλά και αναρριχώμενα όπως: κισσός, αγιόκλημα, αγριοτριανταφυλλιές, <http://el.wikipedia.org/w/index.php?title=%CE%99%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%B1%CF%83%CE%B1&action=edit&redlink=1> ή αράχνη και με θαμνοειδή φυτά όπως η βατομουριά, το πουρνάρι, η ντρόγκα, το στριγκουάνι (σαν τον καπνό, πικρό σαν δηλητήριο), η λιπτούκα (δηλητηριώδες φυτό) και η μαυραγκαδιά (από τους καρπούς της γίνεται κομπολόι) (www.viopikilotita.uoi.gr).

Ποικιλία φυτών με μικρή ανάπτυξη, στον ίσκιο των μεγάλων δέντρων, παρατηρείται σε όλες τις πλαγιές, όπως τα κόκκινα μανιτάρια, ο σπίντζος και το σαλέπι, η άγρια μέντα, το τσάι του βουνού και το ψωμί του κούκου, το θρούμπι και η ρίγανη, τα μούσκλια και το σκορπίδι (χορτάρι που βγαίνει στον τοίχο και χρησιμοποιείται σε τσίμπημα σκορπιού). Μανουσάκια και

άγρια ορχιδέα, αμάραντος και άσπρα ή κόκκινα κρινάκια, φτέρες, κουκουτσέλι και ζαμπάκια, όταν ανθίζουν γεμίζουν την περιοχή με ιδιαίτερη μυρωδιά και χρώμα και ολοκληρώνουν το οικοσύστημα της χλωρίδας των απόκρημνων πλαγιών των Καλαρρυτών (www.viopi.kilotita.uoi.gr).

Η διαχρονικότητα της χλωρίδας των Καλαρρυτών είναι χαρακτηριστική, καθώς περιγράφεται περίπου με τον ίδιο τρόπο από τους περιηγητές Γ. Λήκ (W. Leak) και Φ. Κ. Πουκεβίλ, που επισκέφθηκαν το χωριό 200 χρόνια πριν.

Χαρακτηριστικό επίσης γνώρισμα των Καλαρρυτών είναι τα νερά, που έχουν πηγές μέσα στο ίδιο το χωριό ή λίγο πιο πάνω από αυτό και πέφτουν με ορμή και δυνατό θόρυβο προς τη φυσική τους κατάληξη, τον ποταμό Καλαρρύτικο ή Χρούσια. Στις πηγές τους έχουν χτιστεί περικαλλές παραδοσιακές βρύσες (www.hellenica.de).

Στα κηπάρια των σπιτιών, με τη λίγη γη, καλλιεργούνται ανάλογα με την εποχή όλων των ειδών τα κηπευτικά και χορταρικά: ζόχια, πουρτσέλια, ουράκλια, ραδίκια, νάνες, αλεπρίλι, και άλλα που χρησιμοποιούνται στις νόστιμες χορτόπιτες, άγριο σπαράγγι (μπουρντένα) και πικρό σπαράγγι (οβριές). Τα καλοκαίρια οι κάτοικοι δροσίζονται στη σκιά της αναρριχώμενης Ζαμπέλας (www.hellenica.de).

Παλιότερα στα βόρεια και ανατολικά της κοινότητας καλλιεργούσαν κριθάρι και σιτάρι, που το άλεθαν στους μύλους, που υπήρχαν και υπάρχουν στην κοινότητα αλλά και κοντά στις όχθες του ποταμού. Καστανιές, πλατάνια και καρυδιές είναι τα δέντρα που βρίσκονται μέσα αλλά και στις παρυφές των Καλαρρυτών. Μουριές και φλαμουριές συμπληρώνουν τη βλάστηση καθώς επίσης τσάι του βουνού και ρίγανη (www.hellenica.de).

Εικόνα 2. Το χωριό Καλαρρύτες (Πηγή: www.kalarrytes.com).

Πανίδα

Πτηνά : Η περιοχή παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία πτηνών, όπου πολλά πτηνά είναι μέρος της άγριας πανίδας της περιοχής όπως τα κοτσύφια, οι πέρδικες, μπεκάτσες, τσαλαπετεινοί, ξηρόκοτες και μπουφοτσίνια, πετροχελίδονα, αερογάμηδες, καρδερίνες, ορτύκια, τσίχλες, κίσσες, σταυραετοί, γεράκια, συκοφάγοι γυπαετοί και άλλα. Όσον αφορά τα ζώα, υπάρχουν λύκοι και αγριόγατες, αλεπούδες και ασβοί, αρκούδες και λαγοί, άλογα και μουλάρια για μεταφορές, αγελάδες και γίδες που συμβιώνουν στον περιβάλλοντα χώρο. Σήμα κατατεθέν της κοινότητας είναι το πρόβατο με την ονομασία Μπούτσικο, το οποίο είναι Καλαρρύτικη ποικιλία, προστατευόμενη και επιδοτούμενη από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα ερπετά της περιοχής είναι τα φίδια της περιοχής και έχουν τη δική τους ποικιλία. Η οχιά του λιβαδιού συμπεριλαμβάνεται ως σπάνιο στο κόκκινο βιβλίο των απειλούμενων σπονδυλωτών της Ελλάδας. Η βιδρογαλιά, ο αστρίτης και οι σαγρές, τα σαλιγκάρια (κοχλίοι), οι σαύρες και οι σαλαμάνδρες ενδημούν στην κοινότητα, μάλιστα σε μεγάλες ποσότητες (www.viopikilotita.uoi.gr).

Στα ψάρια έχουν τις εξής ποικιλίες, η καλαρρυτινή, με κόκκινες βούλες, τη πέστροφα του Καλαρρύτικου ποταμού όπου είναι ένα από τα δέκα είδη ιχθυοπανίδας που ζουν στην περιοχή, όπως και στους κοντινούς ποταμούς Ματσουκιώτικο και Μελισσουργιώτικο. Στα μέσα του 2005, το ποτάμι εμπλουτίστηκε με γόνους πέστροφας ίδιας ποικιλίας για τουριστική αλιεία. Η πέστροφα είναι μέρος της διατροφής των κατοίκων της περιοχής για πάνω από 200 χρόνια (www.kalarrytes.com).

Χρονολογικά, στους αιώνες 10^ο, 11^ο και 12^ο έγινε η ημι νομαδική εγκατάσταση του βλαχόφωνου ελληνικού πληθυσμού στο χωριό, στην διάρκεια των αιώνων 13^{ος} και 14^{ος} είχαμε τις μόνιμες εγκαταστάσεις των Βλάχων στο χωριό. Στη συνέχεια, το 1430 η πόλη των Ιωαννίνων υποτάχθηκε στους Οθωμανούς και το 1478 πραγματοποιήθηκε η ειρηνική συνθηκολόγηση των Καλλαρυτών με τους Οθωμανούς, υποτάχθηκαν στην Βαλιντέ Σουλτάνα και δόθηκαν διοικητικά και οικονομικά προνόμια. Το 1480 χτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Νικολάου και πολύ αργότερα, το 1700 με 1750 αναπτύχθηκε η τέχνη της αργυροχοΐας στη κοινότητα. Στη συνέχεια το 1760, ακολούθησε η εγκατάσταση Καλλαρυτών εμπόρων στην πόλη των Ιωαννίνων και σε πόλεις της Ιταλίας. Το 1788 ακολούθησε ο διορισμός του Αλή Πασά ως διοικητή των Ιωαννίνων. Στις 10 Ιουλίου του 1821 έγινε η επανάσταση στα χωριά Συρράκο και Καλαρρύτες, με αποτέλεσμα τη καταστροφή και την ερήμωση του χωριού. Τα έτη 1822- 1826 βγήκαν οι οθωμανικές διαταγές, τα γνωστά μπουγιουντί, για την άμεση επιστροφή των κατοίκων. Μέχρι το 1828 είχε πραγματοποιηθεί η μερική επιστροφή των κατοίκων όπου τότε ξεκίνησε να λειτουργεί κ το σχολείο. Το 1854 έγινε η επανάσταση στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία, ενώ το 1881 απελευθερώθηκε ο νομός Άρτας και προσαρτήθηκε στο υπόλοιπο ελληνικό κράτος. Το 1882 συστάθηκε ο δήμος Καλαρρυτών και μέχρι το 1913 είχαν χτιστεί σχολείο, ειρηνοδικείο, τελωνείο, αστυνομικό τμήμα καθώς και νέα σπίτια. Το 1906 πραγματοποιείται η σύσταση Ηπειρώτικης Εταιρίας, όπου πρόεδρος του 30^{ου} τμήματος είναι ο Γεώργιος Ζάγκλης ή Σταμάτης (Osswald, 2007).

Το 1913 ακολουθεί η απελευθέρωση των Ιωαννίνων από τους Τούρκους και πιο μετά αποτελεί κοινότητα μαζί με τον οικισμό της Κηπίνας και προσαρτιούνται στον νομό Ιωαννίνων. Μέχρι το 1935 ήταν δύσκολα χρόνια για το χωριό, η μετανάστευση και η αστυφιλία οδηγούν στην ερήμωση της κοινότητας. Ο Β παγκόσμιος πόλεμος, μέχρι και το 1950 αφήνει πίσω του καταστροφές και πυρπολήσεις από τους Γερμανούς. Τη δεκαετία 1950- 1960 έχουμε ξανά μετανάστευση και αστυφιλία των κατοίκων αλλά αυτή τη φορά χωρίς επιστροφή. Οι κάτοικοι αποφασίζουν να μείνουν πλέον μόνιμα στα αστικά κέντρα. Τέλος, το 1975 ήρθε και η ανακήρυξη του οικισμού ως διατηρητέο (Osswald, 2007).

Βρύσες, γεφύρια, αλώνια, νερόμυλοι

Η έντονη κλίση του εδάφους στον οικισμό, που καταλήγει απότομα στην χαράδρα του Καλαρρύτικου, υποχρεώνει τους κατοίκους να κατασκευάζουν καλλιεργήσιμη γη με ξερολιθιά, τα γνωστά κηπάρια, όπου καλλιεργούν τα κηπευτικά τους. Η ξερολιθιά, που συγκρατεί τη μικρή γεωργική γη, συνιστά την ίδια την ταυτότητα του ορεινού όγκου και παρουσιάζει ενδιαφέρον από την πλευρά της πολιτιστικής οικολογίας. Η κοινότητα είναι γεμάτη από τέτοιου είδους κηπάρια. Η ύδρευση του οικισμού εξασφαλίζεται από τις πηγές που υπάρχουν πάνω και μέσα σε αυτόν. Καθεμιά από τις βρύσες χαρακτηρίζεται για το νερό που προσφέρει, χωνευτικό, βαρύ ή κατάλληλο για μαγείρεμα οσπρίων. Τα νερά τρέχουν κάτω από τα τοξωτά γεφυράκια που ενώνονται με τα πέτρινα καλντερίμια, εξασφαλίζοντας έτσι τις μετακινήσεις των κατοίκων και τις μεταφορές. Η βρύση του Παράσχη (1768) είναι θολωτή με παραδοσιακή αρχιτεκτονική, στεγασμένη με τρούλο. Βρίσκεται δίπλα στην Κασαρία Φασούλα, ένα αρχοντικό κτίριο και παρασκευαστήριο τυριών στη ΒΔ πλευρά του οικισμού. Η οικογένεια Παράσχη ήταν έμποροι στα Γιάννενα από το 1763, στη Βενετία και το Λιβόρνο (1799-1811). Γνωστές επίσης είναι: της Γκούρας, του Νέσση δίπλα στην Πλατεία, του Μπαργιάννη, του Μπαζάκη στη θέση Πλάκα, της Τζόρας στην ένωση των δρόμων από Κηπία και Θεσσαλία, στη θέση Κέλλι από τη ΒΔ είσοδο του χωριού, Μπούφου, Φύτρου κοντά στα χαλάσματα του σπιτιού της οικογένειας Βούλγαρη, Πάτη, Τζάμινας στα ΒΔ του χωριού, Μπάλτας και Γκόντρου στην είσοδο από Κηπία (Καψωμένος, 2004).

Γνωστές γέφυρες μέσα στον οικισμό υπάρχουν στις θέσεις Μίντζα και Τουρτούρη. Έξω από τον οικισμό αξιόλογη είναι η κρεμαστή γέφυρα Γκόγκου στον Καλαρρύτικο, έργο του Γερμανού μηχανικού Baykman (1935), το γεφύρι της Κουϊάσας, του Τσάλι σε ύψος πάνω από 20 μέτρα στην Κηπία προς τον οικισμό Χριστοί Πραμάντων και του Καρλίμπου προς το μοναστήρι Βόλιζα Ματσουκίου. Αλώνια στην ορεινή περιοχή υπάρχουν αρκετά, αφού η γεωργική καλλιέργεια, που γινόταν από τις γυναίκες, περιλάμβανε παραγωγή από σιτάρι και κριθάρι, η οποία κάποτε αρκούσε για τις ανάγκες των κατοίκων. Τα περισσότερα βρίσκονται στις θέσεις Τσόρα, Άργι (κοντά στη βρύση Παράσχη) και Κέλλι. Από το 1750 και έπειτα κατασκευάστηκαν νερόμυλοι, που ήταν απαραίτητοι στην επεξεργασία των πρώτων υλών για τη διατροφή των κατοίκων, αλλά και των υφαντών και την καθαριότητα. Μέσα στον οικισμό για το χειμώνα υπήρχε ο νερόμυλος στη θέση Ραφτάνη, ενώ για το καλοκαίρι στον ποταμό

Καλαρρύτεκο υπάρχει νερόμυλος στη θέση Κουϊάσα με μαντάνι (για τα μαλακά ρούχα) και δριστέλλα (για τα σκληρά) (Καψωμένος, 2004).

Επαγγέλματα

Το επάγγελμα που πραγματικά διέπρεψαν οι Καλαρρυτινοί είναι αυτό του αργυροχρυσοχόου. Οι Γιαννιώτες έμποροι τους προμήθευαν τις πρώτες ύλες σε χρυσό και ασήμι, τις οποίες εισήγαγαν από τη Νάπολη και τη Βενετία. Επεξεργάστηκαν το ασήμι με πρωτοτυπία και δεξιοτεχνία. Στα εργαστήριά τους κατασκευάστηκαν τα πιο περίτεχνα ασημουργικά εκκλησιαστικά και κοσμικά καλλιτεχνήματα του 18ου αιώνα (Καλπούζος, 2001).

Ένα από τα σημειώματα του πρόκριτου Γεώργιου Τουρτούρη έχει τίτλο «Ιστορία όπου ήκουσα από τον σοφολογιότατον ιεροδιδασκαλο Κοσμάν, υιών του ποτέ Μπαλάνου Ιωαννίτου, όστις Κοσμάς τελεύτησε εις τους 1811 ογδοηκοντουτής ων». Το σημείωμα του Γ. Τουρτούρη αναφέρει την κατάργηση του τιμαριωτικού χριστιανικού συστήματος και τον τρόπο με τον οποίο εισήχθη η τέχνη της αργυροχοΐας στους Καλαρρύτες, ιστορία την οποία διηγήθηκε ο Καλαρρυτινός χρυσικός Χριστόφορος Δελής. Αναφέρει λοιπόν ότι οι άρχοντες των Ιωαννίνων στα μέσα του 17ου αιώνα έβαλαν τα παιδιά τους να μάθουν τέχνες ή να επιδοθούν στα γράμματα και το εμπόριο, όταν έχασαν την κτηματική περιουσία τους, επειδή έπαψε να ισχύει το σύστημα των χριστιανών τιμαριούχων. Τα παιδιά δύο οικογενειών, από τις πλέον ευγενείς των Ιωαννίνων, του Συρβάνου και του Σουγδορή, έμαθαν τη χρυσοχοϊκή τέχνη και έγιναν επιτήδειοι τεχνίτες. Στα εργαστήριά τους μαθήτευσαν Καλαρρυτινοί. Μέχρι το 1700 από τις οικογένειες αυτές προέρχονταν οι προεστοί των Ιωαννίνων και τόση ήταν η δύναμή τους ώστε έκαναν τους μαθητευόμενούς τους προεστούς στους Καλαρρύτες, όπως τον Αθανάσιο Δελή. Έτσι πέρασε η αργυροχρυσοχοΐα στους Καλαρρύτες, τέχνη την οποία ανέπτυξαν και καλλιέργησαν σε σημαντικό βαθμό. Από αυτούς η τέχνη εξαπλώθηκε στο Συρράκο και λιγότερο στο Μέτσοβο (Καλπούζος, 2001).

Τον 18ο αιώνα, στα πλαίσια της γενικότερης άνθισης της αργυροχοΐας οι Καλαρρύτες έγιναν ονομαστό κέντρο. Ανάλογα τοπικά εργαστήρια λειτούργησαν στα Ιωάννινα, στο Μέτσοβο, και λιγότερο στο Συρράκο, καθώς επίσης και σε περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, τα Επτάνησα, την Πελοπόννησο και τη Θράκη. Οι τεχνίτες αργυροχόοι συνήθως

δεν υπέγραφαν τα έργα τους. Κατείχαν όλες τις τεχνοτροπίες της κατεργασίας των πολύτιμων μετάλλων, τις οποίες εφάρμοσαν με θαυμαστή επιτυχία. Μεγάλη διάδοση είχε η τεχνοτροπία του χτυπητού (που είναι ο σχηματισμός ανάγλυφων παραστάσεων με χτύπημα μικρού σφυριού), το σαβάτι και τα συρματερά. Πιο απλή ήταν η εγχάρακτη, δηλαδή η χάραξη του μετάλλου με κατάλληλο εργαλείο. Συχνά συναντούμε συνδυασμούς τεχνοτροπιών, όπως χτυπητού και εγχάρακτου (Καλπούζος, 2001).

Στους Καλαρρύτες η αργυροχοΐα διακρίνεται σε δύο κατηγορίες: την εκκλησιαστική, που αφορά αντικείμενα και σκεύη λατρευτικής χρήσης, εκκλησιαστικά αναθήματα, επενδύσεις ευαγγελίων και εικόνων, σταυρούς, δισκοπότηρα, θυμιατήρια ή λειψανοθήκη και την κοσμική, που αφορά αντικείμενα όπως φλιτζάνια, κουτάλια, κύπελλα, δίσκους και κυρίως κοσμήματα. Τα κοσμήματα ήταν τα εξαρτήματα των ελληνικών παραδοσιακών ενδυμάτων, όπως ζώνες, πόρπες και περιλαίμια, σκουλαρίκια, καρφίτσες, δακτυλίδια και τεπελίκια, που προσαρμόζονταν στον γυναικείο κεφαλόδεσμο και ήταν κυρίως συρματερά ή χτυπητά (Καλπούζος, 2001).

Στην ίδια κατηγορία κατατάσσονται και αντικείμενα όπως ταμπακιέρες, καπνοθήκες, παλάσκες αλλά και ο αντρικός οπλισμός: κουμπούρες, γιαταγάνια, καριοφίλια, πιστόλες, λαβές μαχαιριών και γιαταγανιών. Τον 18ο και μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα, η τεράστια εμπορική κίνηση που δημιουργήθηκε συνετέλεσε, μαζί με τις μετακινήσεις λόγω των ιστορικών γεγονότων, στην ανάπτυξη και πολυμορφία της κατεργασίας του ασημιού, με επιρροές κυρίως από τα Επτάνησα. Πολλοί χρυσοχόοι γίνονταν πλανόδιοι τεχνίτες, γνωστοί ως χρυσικοί, και τα προϊόντα τους κυριάρχησαν σε ονομαστές αγορές της Δύσης, όπως τη Μασσαλία και τη Βιέννη, μέχρις ότου η βιομηχανική πλέον παραγωγή και οι νέοι άξονες του διεθνούς εμπορίου ανέτρεψαν τα παραδοσιακά κέντρα πρωτοβιομηχανικής παραγωγής (Καλπούζος, 2001).

Κτηνοτροφία

Το κύριο επάγγελμα του πληθυσμού στους ορεινούς όγκους των Τζουμέρκων ήταν και είναι αυτό του κτηνοτρόφου. Οι Καλαρρύτες, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, είναι ιδεώδης περιοχή για νομαδική κτηνοτροφία. Οι κτηνοτρόφοι μετακινούνται κάθε χρόνο από τους απέραντους ορεινούς θερινούς βοσκότοπους, στα χειμαδιά. Η συνεχής μετακίνηση επιβάλλει

ειδικούς όρους διαβίωσης. Με τη νομαδική κτηνοτροφία αξιοποιούνται οι εκτεταμένοι ορεινοί βοσκότοποι της περιοχής των Καλαρρυτών. Στα χειμαδιά και τις παράκτιες περιοχές, τα φυλλώματα των θάμνων χρησιμεύουν ως τροφή των κοπαδιών, ενώ παρέχουν βοσκή ακόμη και οι ελώδεις εκτάσεις των πεδιάδων, κατά το όψιμο φθινόπωρο και την αρχή της άνοιξης (Καρατζένης, 1991).

Στα ορεινά βοσκοτόπια ανεβαίνουν τα κοπάδια από τα μέσα Μαΐου και κατεβαίνουν στα μέσα Οκτωβρίου. Μαζί με τα ποίμνια μετακινούνται οι ποιμένες και οι οικογένειές τους. Απαραίτητη παλιότερα ήταν η χρήση αλόγων και ημίονων για τη μεταφορά της οικοσκευής, ξυλείας και σανού (Καρατζένης, 1991).

Το επάγγελμα του κτηνοτρόφου συνδέεται και με την εμπορία των κτηνοτροφικών προϊόντων. Έτσι αναπτύχθηκε εμπορική δραστηριότητα μεταξύ Καλαρρυτών, Θεσσαλίας και Αμβρακικού κόλπου. Οι ποιμένες κέρδιζαν τα προς το ζην από τις πωλήσεις των προϊόντων τους: τυρί μυζήθρα, ανθότυρο, βούτυρο, με εξαγωγές και στο εξωτερικό (Καρατζένης, 1991).

Βιοτεχνία – Υφαντική

Στους Καλαρρυτές, το μαλλί χρησιμοποιήθηκε ως πρώτη ύλη για την κατασκευή ειδών ρουχισμού. Οι γυναίκες ύφαιναν στον αργαλειό όλα τα υφάσματα για τα καθημερινά ρούχα και τα κλινოსκεπάσματα με ποικιλία χρωμάτων (κόκκινο, ώχρα, μπλε), που έβαφαν μόνες τους βουτώντας τα νήματα σε φυτικές βαφές, δημιουργημένες από ποικιλίες ντόπιων φυτών. Το αποτέλεσμα ήταν να μετατραπεί από οικιακή κυρίως τέχνη σε βιοτεχνία και να γίνει η κοινότητα κέντρο παραγωγής μάλλινων ειδών ρουχισμού, υφασμάτων και ταπήτων (φλοκάτες) (www.kalarrytes.com).

Κύρια όμως επαγγελματική απασχόληση έγινε η ύφανση του καλαρρυτικού μάλλινου υφάσματος για κάπες άσπρες και μαύρες: μακριές για τους βοσκούς και τους αγρότες στην Αλβανία και Ελλάδα, κοντές για τους ναυτικούς και ψαράδες στην Αδριατική θάλασσα. Οι ράφτες κάπας, που αποκαλούνταν καποτάδες ή καπάδες, συναγωνίστηκαν με μεγάλη επιτυχία τη

συντεχνία των καποτάδων στα Ιωάννινα. Η παραγωγή και η διακίνηση του χοντρού μάλλινου υφάσματος έγινε ένας από τους σημαντικότερους λόγους επικοινωνίας μεταξύ Ηπείρου και Ιταλίας. Το εμπόριο του μάλλινου υφάσματος και της κάπας γρήγορα έγινε εξαγωγικό και απλώθηκε σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου, την Ισπανία, Αυστρία, Ανκόνα, Βενετία και Τεργέστη αλλά και Ανατολικά: Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Μόσχα και Οδησό (www.kalarrytes.com).

Χρυσοκεντητάδες

Οι χρυσοκεντητάδες των Καλαρρυτών, γνωστοί με το όνομα *τερζήδες*, άκμασαν χάρη στην ύπαρξη του εμπορίου παραδοσιακής φορεσιάς, στην εισαγωγή πρώτων υλών, στην ύπαρξη εξειδικευμένων τεχνιτών και αξιόλογων εργαστηρίων και βιοτεχνίας με παράδοση ολόκληρων αιώνων. Οι τερζήδες κεντούσαν τις ενδυμασίες Ελλήνων και Τουρκαλβανών με δεξιοτεχνία και υπομονή, χρησιμοποιώντας χρυσοκλωστές (τιρτίρια). Οι οικονομικές συνθήκες στην κοινότητα επέτρεψαν να αναπτυχθεί μια ανθούσα βιοτεχνία για δύο περίπου αιώνες (www.kalarrytes.com).

Έμποροι

Ο τομέας όπου πραγματικά διέπρεψαν οι Καλαρρυτινοί ήταν το εμπόριο στο εσωτερικό της Ελλάδος αλλά και στο εξωτερικό. Οι πραγματευτάδες ανέπτυξαν από τα μέσα του 18ου αιώνα μέχρι την καταστροφή του χωριού στις αρχές του 19ου αιώνα, πολύ προσοδοφόρες επιχειρήσεις στις τοπικές και Ευρωπαϊκές αγορές. Όταν εγκαταστάθηκαν στα Γιάννενα, οι φορολογικές ελαφρύνσεις που τους δόθηκαν τους διευκόλυναν να έχουν δυναμική παρουσία στην αγορά και να παραγκωνίσουν τους Γιαννιώτες εμπόρους. Με τα κεφάλαια που συγκέντρωναν άρχισαν να αναπτύσσουν εμπορικές δραστηριότητες και συναλλαγές με άλλες πόλεις του εσωτερικού και εξωτερικού (www.kalarrytes.com).

Πρώτο εμπορικό προϊόν ήταν το μάλλινο ύφασμα για κάπες, προϊόν γνώριμο για διακίνηση, αφού η βιοτεχνική παραγωγή γινόταν στη γενέτειρά τους και το εμπορευόταν

αποκλειστική Καλαρρυτινοί έμποροι. Οι πρώτοι από αυτούς ήταν ο Γ. Δουρούτης στην Ανκόνα και ο Γ. Τουρτούρης στη Βενετία.

Στα Ιωάννινα γνωστά ήταν τα καταστήματα των αδελφών Γεωργίου και Νικολάου Λάμπρου, Ιωάννη και Αποστόλου Παράσχη, Γεωργίου Τουρτούρη, ενώ αργότερα, μετά το 1815, των Δημητρίου Δαμίρη, Νικολάου Σγούρου.

Στο εξωτερικό άνοιξαν εμπορικούς οίκους σε πολλές πόλεις της Ιταλίας, Αυστρίας ακόμη και της Ρωσίας, και από αυτούς οι μεν πλούσιοι μετανάστευσαν τελικά στους τόπους εμπορίου, οι δε μικρομεσαίοι επέστρεφαν στην πατρίδα ως καταστηματάρχες. Σε κάθε ταξίδι επιστροφής, οριστικής ή προσωρινής, έφερναν χρήματα και βιομηχανικά αγαθά στον τόπο τους, ανοικοδομούσαν τα σπίτια και ανέβαζαν το βιοτικό επίπεδο των οικογενειών τους.

Τα εμπορικά προϊόντα ήταν ποικίλα: ακατέργαστο δέρμα, σκουτί (χοντρό ύφασμα για ρούχα), βαμβάκι από τη Μακεδονία και Θεσσαλία, λαγοτόμαρα, κερί, πρινοκόκκι, βελανίδι, μετάξι από την Αγιά κυρίως στη Νάπολη. Τα εισαγόμενα προϊόντα τους ήταν φέσια, κρεμέζια (κόκκινη φυσική χρωστική ουσία), βελούδινα υφάσματα, τιρτίρια (νήματα από χρυσό ή επιχρυσωμένο άργυρο για διακόσμηση στολών) καθώς και αποικιακά προϊόντα (www.kalarrytes.com).

Αγωγιάτες

Για τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου αλλά και τη διακίνηση των ανθρώπων, αναπτύχθηκε από τον 18ο μέχρι και τον 20ό αιώνα, η τάξη των αγωγιατών, κατοίκων που διέθεταν ζώα για μεταφορές και δεν είχαν οικονομικά κεφάλαια. Στην αρχή συγχωνεύονταν σε ομάδες, τα γνωστά καραβάνια. Αργότερα αναλάμβαναν μόνοι τους τη μεταφορά. Ο αρχηγός έκανε την οικονομική συμφωνία και ήταν υπεύθυνος για την καλή διατήρηση και παράδοση του εμπορεύματος.

Ως καλοί γνώστες των χερσαίων ηπειρωτικών οδικών αξόνων, μετέφεραν τα εμπορεύματα από τη Θεσσαλία ως τον Αμβρακικό κόλπο και από την Ήπειρο ως τα Βαλκάνια. Γνώριζαν τους εμπορικούς οίκους στο εξωτερικό, τα εμπορικά πανηγύρια και τα κέντρα των

εμπορικών συναλλαγών. Όταν το εμπόριο ατόνησε και αναπτύχθηκαν νέοι οδικοί άξονες, οι αγωγιάτες εργάστηκαν στις τοπικές μεταφορές των κτηνοτρόφων στα βοσκοτόπια, στο τοπικό εμπόριο, τη μεταφορά ανθρώπων, οικοδομικών υλικών και τοπικών προϊόντων (Καλπούζος, 2001).

Εικόνα 3. Μια πανοραμική άποψη του χωριού Καλαρρύτες (Πηγή: www.kalarrytes.com).

Αγιογράφοι

Το 18ο αιώνα, οι Καλαρρύτες έγιναν ένα μικρό καλλιτεχνικό κέντρο ζωγραφικής εκκλησιών με ιδιαίτερα λαϊκά στοιχεία. Πολλοί ονομαστοί αγιογράφοι άφησαν τα ονόματά τους σε αγιογραφήσεις τους σε μοναστήρια και εκκλησίες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας.

Για παράδειγμα, ο Δημήτριος Ζούκης, αγιογράφος και μουσικός, το 1783 τοιχογράφησε το ναό του Αγίου Αθανασίου στην Καστανιά Καλαμπάκας και το 1974 το νάρθηκα της Μονής Υπαπαντής στα Μετέωρα. Φορητές εικόνες του υπάρχουν στη Μονή Αγίας Τριάδος, ενώ σώζεται και η εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο ναό Αγίου Αθανασίου Μονοδενδρίου στο Ζαγόρι.

Γνωστός είναι και ο αγιογράφος Γεώργιος, ο οποίος με τον αδελφό του Στέργιο ιστόρησε το 1737 το παρεκκλήσι του Προδρόμου της Μονής Βύλιζας, κοντά στους Καλαρρύτες. Ο Γεώργιος φιλοτέχνησε το 1734 την εικόνα του Προδρόμου στους Λογάδες και το 1748 την εικόνα του Αγίου Νικολάου στη Ρεντίνα. Το 1761 ένας άλλος Στέργιος με τον αδελφό του Ιωάννη, ιστόρησαν το παρεκκλήσι των Αγίων Πάντων στην Καλαμπάκα (Καλπούζος, 2001).

Ενδυμασίες

Οι γυναικείες και ανδρικές καθημερινές φορεσιές χαρακτηρίζονται από τη λιτότητα των υφασμάτων και την απλότητα του διακόσμου. Τα μόνα διακοσμητικά στοιχεία είναι τα κεντήματα της ποδιάς, του κεφαλόδεσμου και του σιγκουνιού.

Η καθημερινή γυναικεία φορεσιά αποτελείται από μάλλινη φούστα ή αμάνικο φόρεμα με κέντημα στον ποδόγυρο, μάλλινη ποδιά υφασμένη στον αργαλειό, κοντή ζακέτα (μπολκάκι), μάλλινες κάλτσες και τσαρούχια. Η ηλικία καθόριζε το χρώμα της φούστας : κρεμεζί στον ποδόγυρο για τις νέες, ανοιχτό μπλε για τις μέσης ηλικίας και σκούρο μπλε με τελείωμα βελούδο για τις ηλικιωμένες (Ζωγράφου, 2003).

Η επίσημη ενδυμασία που φορούσαν οι γυναίκες σε γάμους και γιορτές αποτελείται από μακρύ σκουρόχρωμο φόρεμα μπροκάρ σε διάφορα χρώματα με μαύρο κέντημα, σιγκούνι

(σάρικα), το οποίο ανάλογα με την οικονομική κατάσταση είχε πλούσιο ή φτωχό κέντημα, μαύρη ποδιά κεντημένη με πολλά λουλούδια, ασημένια συρματερή ζώνη, λεπτές κεντημένες μάλλινες κάλτσες και λουστρίνι παπούτσι. Το κεφαλομάντηλο ήταν μαύρο, κεντημένο με κουκάκια (φουντίτσες από μεταξωτό νήμα) δεμένο με καρφοβέλονο ασημένιο ή χρυσό. Η ποδιά της νύφης την πρώτη μέρα του γάμου είναι από κρεπ σατέν και καταλήγει σε πλισέ, ενώ πάνω από αυτό ράβονται σε σειρές τρέσες από μεταξωτές δαντέλες (Ζωγράφου, 2003).

Το **Συρράκο** είναι χωριό του νομού Ιωαννίνων, που ανήκει διοικητικά στον Δήμο Βορείων Τζουμέρκων. Είναι χτισμένο σε μία πλαγιά του όρους Λάκμος, σε υψόμετρο 1.150 μέτρων. Το Συρράκο στέκεται πάνω από την χαράδρα του ποταμού Χρούσια, παραπόταμου του Καλαρρύτικου και απέναντι του αντικρίζει τα Τζουμέρκα. Οι κοντινότερες πόλεις στο Συρράκο είναι τα Ιωάννινα και η Άρτα που απέχουν 40 λεπτά με μία ώρα ορεινής διαδρομής (www.syrako.gr).

Το Συρράκο είναι ανακηρυγμένος παραδοσιακός οικισμός. Διατηρεί αναλλοίωτη την παραδοσιακή ηπειρώτικη αρχιτεκτονική με τα πετρόχιστα σπίτια, με στέγες από σχιστόλιθο. Μαζί με τους γειτονικούς Καλαρρύτες είναι τα μόνα χωριά που διατηρούν αυτή την αρχιτεκτονική στα νότια του νομού Ιωαννίνων, κάτι που είναι πιο συνηθισμένο στα βόρεια του νομού στην περιοχή των Ζαγοροχωριών. Πολλά οικήματα είναι μεγάλα και πλούσια, κάτι που μαρτυρά την οικονομική άνθηση του Συρράκου στο παρελθόν. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει το παλιό πέτρινο, τριώροφο σχολείο, το οποίο είναι και το μεγαλύτερο κτίσμα του χωριού.

Στο Συρράκο δεν επιτρέπονται μηχανοκίνητα οχήματα με αποτέλεσμα να διατηρείται άθικτο το παραδοσιακό του χρώμα. Η είσοδος οχημάτων επιτρέπεται μέχρι την είσοδο του χωριού, όπου ένα πέτρινο γεφύρι συνδέει το χωριό με τον σύγχρονο δρόμο (www.syrako.gr).

Εικόνα 4. Το γραφικό χωριό των Τζουμέρκων, Συρράκο (Πηγή: www.syrrako.gr).

Η **Πλατανούσα** βρίσκεται στο Νομό Ιωαννίνων και στον επαρχιακό άξονα που συνδέει τα Ιωάννινα με την Άρτα. Απέχει 45 χιλιόμετρα από τα Ιωάννινα και 35 χιλιόμετρα από την Άρτα. Απλώνεται στους πρόποδες και στα υψώματα του Ξηροβουνίου και βρέχεται από τον Άραχθο ποταμό πλησίον της ιστορικής γέφυρας της Πλάκας. Έχει θέα τα επιβλητικά Αθαμάνια Όρη (Τζουμέρκα) με τα διάσπαρτα χτισμένα στις πλαγιές τους και στους πρόποδες αυτών πανέμορφα χωριά. Είναι Τοπική Κοινότητα του Δήμου Βορείων Τζουμέρκων (www.platanousa.gr).

Κατοικείται από αρχαιοτάτων χρόνων, με το όνομα Ραψίστα τη συναντάμε από τους Βυζαντινούς χρόνους. Μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους, λίγο πριν την απελευθέρωση των Ιωαννίνων το 1913, αναγνωρίσθηκε ως Κοινότητα και υπήχθη στην Επαρχία Νικοπόλεως και Πάργας του Νομού Πρέβεζας, από τον οποίο μετακινήθηκε στο Νομό Ιωαννίνων. Το 1927 μετονομάσθηκε σε Πλατανούσα με το Διάταγμα της 1-4-1927 (ΦΕΚ Α76/1927). Το όνομα Πλατανούσα το έλαβε από τα πολλά πλατάνια που φυτρώνουν και αναπτύσσονται μόνα τους στον τόπο της και χαρακτηριστικό της είναι επίσης τα γάργαρα και

τρεχούμενα νερά. Έχει πολλές πηγές και βρύσες με καθαρά και κρύα νερά, από τις οποίες υδρεύονται οι άνθρωποι, ποτίζονται τα ζώα και τα χωράφια και δροσίζονται οι επισκέπτες.

Η Πλατανούσα αποτελείται από τέσσερις (4) οικισμούς α) από το Κέντρο (Χωριό), είναι το κεντρικό τμήμα του χωριού, το οποίο εκτείνεται από την περιοχή Στέρα μέχρι τις περιοχές Λακκώματα και Λογγά κοντά στον Άραχθο , β) την Δάφνη που συναντά κανείς πρώτη όταν έρχεται από τα Ιωάννινα, γ) τον Μαχαλά που συναντά κανείς πρώτο όταν έρχεται από την Άρτα και δ) το Βουνί που βρίσκεται στο υψηλότερο μέρος του χωριού όπου δεσπόζει το μεταβυζαντινό εκκλησάκι της Ζωοδόχου πηγής με το όνομα Θεοτόκος (www.platanousa.gr).

Στο κέντρο του χωριού και στο επάνω μέρος αυτού βρίσκεται η κεντρική πλατεία, είναι στρωμένη με πέτρα της περιοχής και εκτείνεται κάτω από επιβλητικούς βράχους, είναι εξώστης της περιοχής με πολύ ευρύ ορίζοντα. Την στολίζουν αιωνόβια πλατάνια και πέτρινη βρύση με γάργαρο νερό. Δεξιά, όπως βλέπει κανείς την πλατεία από το δρόμο, βρίσκεται η πέτρινη εκκλησία της Παναγίας , η οποία κτίσθηκε μετά την καταστροφή της παλαιάς εκκλησίας της Παναγίας από κατολίσθηση της περιοχής ΝΔ της πλατείας το 1960. Στην εκκλησία της Παναγίας γίνεται η θεία Λειτουργία κάθε Κυριακή και εορτή . Αριστερά της πλατείας βρίσκεται το μεταβυζαντινό εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, διατηρητέο μνημείο προστατευόμενο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, όπως και το εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής στο Βουνί. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται από το έτος 1734, όπως μαρτυρεί η γραπτή επιγραφή πάνω από την είσοδο. Στο επάνω μέρος της πλατείας βρίσκονται οι ανδριάντες δύο (2) επιφανών ανδρών της Πλατανούσας , του ποιητή Γεωργίου Κοτζιούλα και του Μουσουργού Δημητρίου Δραγατάκη, έργα του Γλύπτη Θεόδωρου Παπαγιάννη, τα οποία έγιναν με ενέργειες του Συλλόγου Πλατανούσας Ιωαννίνων « Η Αγία Παρασκευή». Δίπλα από τους βράχους ορθώνεται αγέρωχο το καμπαναριό του χωριού , πέτρινο, δείγμα αριστουργηματικής αρχιτεκτονικής της περιοχής. Υπάρχει ακόμη στην πλατεία το παλαιό κοινοτικό γραφείο με δύο αίθουσες ανεξάρτητες. Στη μία στεγάζεται η βιβλιοθήκη του Συλλόγου Πλατανούσας Ιωαννίνων «Η Αγία Παρασκευή» με πολλά και αξιόλογα βιβλία και η άλλη χρησιμοποιείται για τις ανάγκες της Τοπικής Κοινότητας. Ακόμη, στην πλατεία υπάρχουν

δύο παραδοσιακά καφεενία-μεζεδοπωλεία, όπου μπορεί ο κάθε επισκέπτης να απολαύσει τον καφέ του, το τοπικό τσίπουρο και τους καλούς και εκλεκτούς μεζέδες (www.greekscapes.gr).

Στην Πλατανούσα σήμερα λειτουργεί Δημοτικό Σχολείο, το οποίο στεγάζεται στο πέτρινο Δημοτικό Σχολείο του οικισμού Δάφνης. Παλαιότερα λειτουργούσαν τέσσερα Δημοτικά Σχολεία ένα σε κάθε οικισμό. Το Δημοτικό Σχολείο του Κέντρου , πέτρινο αριστούργημα αρχιτεκτονικής, είναι διατηρητέο μνημείο. Επίσης παλαιότερα υπήρχε τμήμα Χωροφυλακής, μόνιμος γιατρός , μαία και πολλά καταστήματα. Σήμερα επίσης λειτουργεί στην Πλατανούσα Αγροτικό Ιατρείο σε ιδιόκτητο κτίριο και δίπλα υπάρχει ιδιόκτητη αίθουσα του τοπικού Μορφωτικού Πολιτιστικού Συλλόγου. Λειτουργεί νερόμυλος για τις ανάγκες του χωριού. Η Πλατανούσα έχει 12 εκκλησίες και 5 συνολικά καταστήματα (www.epirus.org).

Οι κάτοικοι σύμφωνα με την απογραφή του 2011 είναι 478. Ασχολούνται με την γεωργία, κτηνοτροφία, μελισσοκομία, παραγωγή κρασιού και τσίπουρου, και με οικοδομικές εργασίες και διάφορες άλλες τέχνες. Η Πλατανούσα έχει αναδείξει αξιόλογους ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών, γιατρούς, δικηγόρους, οικονομολόγους, μηχανικούς, καθηγητές, δασκάλους, συγγραφείς, λογοτέχνες, ποιητές, αργυροχρυσοχόους , καλλιτέχνες κλπ. Πολλοί από τους κατοίκους του χωριού διαμένουν σε μεγάλες πόλεις της Ελλάδος και του Εξωτερικού (www.epirus.org).

Το **Ματσούκι** είναι ορεινό χωριό του νομού Ιωαννίνων. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1.100 μέτρων στις πλαγιές των Τζουμέρκων. Ο πληθυσμός του σύμφωνα με την απογραφή του 2001 είναι 543 κάτοικοι. Το Ματσούκι ήταν κυρίως κτηνοτροφικό χωριό σε αντίθεση με τα πλουσιότερα γειτονικά του Τζουμερκοχώρια, τους Καλαρρύτες και το Συρράκο, που στηρίχθηκαν στο εμπόριο και την αργυροχρυσοχοΐα. Κυριότερο αξιοθέατο της περιοχής είναι η Μονή Βύλιζας που βρίσκεται μεταξύ του Ματσουκίου και των Καλαρρυτών (www.epirotica.blogspot.com).

Οι **Χουλιαράδες** είναι ορεινό χωριό του νομού Ιωαννίνων. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1.000 μέτρων στις πλαγιές των Τζουμέρκων. Οι Χουλιαράδες σύμφωνα με την απογραφή του 2001 είχε 119 κατοίκους και απέχει 32 χιλιόμετρα από τα Ιωάννινα. Οι κάτοικοι ασχολούνται με την κτηνοτροφία και την μικρής κλίμακας γεωργία. Παλαιότερα, υπήρξε γνωστό μαστοροχώρι,

με τεχνίτες που ασχολήθηκαν στην Ήπειρο με την κατασκευή εκκλησιών, γεφυριών, σχολείων, νερόμυλων κλπ. Το χωριό είναι γνωστό για την τραγουδιστική του παράδοση: ανέδειξε τον Γάκη Σόντη, ο οποίος το 1930 ηχογραφήθηκε από το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο της Μέλπως Μερλιέ. Αξιόλογος είναι ο ιερός Ναός της Αγίας Παρασκευής, που χτίστηκε το 1745 από Γκουριώτες μάστορες δίπλα στην κεντρική πλατεία του χωριού (www.itraveller.gr).

Το χωριό **Κορίτιανη** απέχει γύρω στα 25 χιλιόμετρα από την πόλη των Ιωαννίνων, αριθμεί ίσα με 14 μόνιμους κατοίκους, έχει άπλετη θέα προς τα γύρω http://byfiles.storage.msn.com/y1paFe_aYcZ0s239Tp9jl-NWnZl8XG4dy1hkZ7eWdfbrkqdechHvgykqZu3OVVtRQFPQZQn-eHr-128?PARTNER=WRITERβουνά και στην κορυφή των Πραμάντων, είναι απλωμένο μέσα σε μια πλούσια βλάστηση από καρυδιές, συκιές, αγριαχλαδιές, κορομηλιές, φλαμουριές και μεγάλους πλάτανους. Τα σπίτια του είναι όλα πετρόχιστα, δουλεμένα με εξαιρετική τέχνη και συντηρημένα με μεράκι και αγάπη. Απλώνονται, το καθένα τους, σε ανυψωμένα επίπεδα γύρω από πέτρινες μάντρες που συγκρατούν την κατηφορική γη και οι κεραμοσκεπές τους είναι στολίδια κόκκινου χρώματος στο πράσινο των δένδρων που τα περιβάλλουν. Οι κήποι των σπιτιών εσωτερικά των μαντρών, μια πανδαισία χρωμάτων από τα άνθη, τα εδώδιμα, τους λαχταριστούς λαχανόκηπους και, βέβαια, τις κληματαριές, σκέπασμα φυσικό για την σιέστα και πρώτο υλικό για το τσίπουρο. Τα καλντερίμια που οδηγούν στους μαχαλάδες, <http://byfiles.storage.msn.com/y1piCvTAzEN0oyVZooKdfyJj6eFy1vhZhbOHqAg79ZyFTJ18Vu3rFq46emPCnLXQkCVVWCKrWJMEnc?PARTNER=WRITER>στριφογυριστά, στενά και πέτρινα, αντανakλούν το φως του φεγγαριού στα νυχτοπερπατήματά, ενώ τη μέρα οι βατομουριές αγκαλιάζουν τις άκρες τους. Οι άνθρωποι, μόνιμοι και επισκέπτες στον τόπο τους από εσωτερική μετανάστευση, φιλόξενοι και φιλικοί. Το χωριό ζωντανεύει από κόσμο την περίοδο του Δεκαπενταύγουστου με τόπο κοινής συνάντησης όλων στο μοναδικό καφεéné χωριού όπου απολαμβάνουν τις λιχουδιές ενώ τις Κυριακές στις δύο βυζαντινές εκκλησιές, του πολιούχου του χωριού, Αγίου Συμεών και της, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (www.itraveller.gr).

Το χωριό **Φορτόσι** ανήκει στα Κατσανοχώρια, βρίσκεται σε απόσταση 27 χλμ. από τα Ιωάννινα και είναι χτισμένο σε υψόμετρο 860 μ. Είναι ένα χωριό που ενδείκνυται για πεζοπορία και ορειβασία αλλά και για ποικίλες υπαίθριες δραστηριότητες στην ευρύτερη

περιοχή. **Ενδιαφέροντα αξιοθέατα της περιοχής είναι η Ιερά Μονή Παναγίας Φανερωμένης που** βρίσκεται στον ομώνυμο λόφο και είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Χρονολογείται στα τέλη του 17ου και αρχές του 18ου αιώνα και σύμφωνα με την παράδοση χτίστηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό. Είναι μεγάλη εκκλησία σε ρυθμό βασιλική με τρούλο. Οι τοιχογραφίες της χρονολογούνται το 1787 και διαθέτει εξαιρετικό ξυλόγλυπτο τέμπλο. Γιορτάζει στις 15 Αυγούστου. Είναι χαρακτηρισμένο ιστορικό και διατηρητέο Μνημείο. Ο **Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής**, όπου πρόκειται για τρισυπόστατη βασιλική με οκτάπλευρο τρούλο, χτίστηκε το 1643 και ανακατασκευάστηκε τον 19ο αιώνα. Οι τοιχογραφίες του είναι μεταγενέστερες, χρονολογούνται γύρω στο 1700. Διαθέτει εξαιρετικό ξυλόγλυπτο τέμπλο, ένα από τα παλιότερα στην Ήπειρο. Είναι επίσης χαρακτηρισμένο ιστορικό και διατηρητέο Μνημείο. Τρίτο αξιοθέατο της περιοχής είναι **το γεφύρι της Πολιτσάς**, όπου βρίσκεται στην ομώνυμη τοποθεσία, στο χωριό Αμπελοχώρι, πάνω από τον Άραχθο. Ενώνει τα χωριά των Τζουμέρκων με τα Κατσανοχώρια. Είναι ένα πέτρινο μονότοξο γεφύρι για το οποίο δεν υπάρχουν στοιχεία για την χρονολογία κατασκευής του, **Ο Πύργος**, αξιοθέατο κοντά στο χωριό και σώζεται, αν όχι και σε καλή κατάσταση, ένας πύργος, που την περίοδο της Τουρκοκρατίας έλεγχε την πρόσβαση από τα Τζουμέρκα στα Ιωάννινα. Τελευταίο είναι **η Καμάρα**, βρίσκεται κοντά στο χωριό και πρόκειται για ένα βράχο, όπου σύμφωνα με την παράδοση υπήρχε μαντείο, προγενέστερο από το μαντείο της Δωδώνης. Ο επισκέπτης μπορεί επίσης να επισκεφθεί τα 3 αλώνια και τα 4 πηγάδια στο χωριό. Παραδοσιακό πανηγύρι στις 15 Αυγούστου πραγματοποιείται στη γιορτή Κοίμησης Θεοτόκου ενώ τοπικά προϊόντα θεωρούνται οι πίτες το κρασί, μέλι, τυροκομικά προϊόντα, κρέας, αυγά, τραχανάς (www.epirus.org).

Το δασικό χωριό Κέδρος είναι ένας τουριστικός οικισμός από 20 ξύλινα σπίτια, που εκτείνεται σε μία καταπράσινη έκταση 45 στρεμμάτων και σε υψόμετρο 920μ., κοντά στο χωριό Καταρράκτης, στα Τζουμέρκα. Το δασικό χωριό έχει περίφραξη από ξύλο και η βλάστηση της περιοχής, είναι εξαιρετική. Η διακύμανση του τοπογραφικού ανάγλυφου της ευρύτερης περιοχής, εμφανίζει έντονη ποικιλότητα και οι φυσιογραφικοί σχηματισμοί, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συνυπάρχουν ενδιαφέροντα στοιχεία με ποικιλότητα και αρμονία, δημιουργώντας ξεχωριστή αισθητική απόλαυση στον επισκέπτη (www.dasikoxorio.wordpress.com).

Εικόνα 5. Το δασικό χωριό Κέδρος (Πηγή: www.dasikoxorio.wordpress.com).

Αμπελοχώρι

Το χωριό που καταγράφεται στα διάφορα εγκυκλοπαιδικά αρχεία αρχικά ως **Σκλούπο** αργότερα και για σύντομο χρονικό διάστημα ως **Κεδριά** και σήμερα ονομάζεται **Αμπελοχώρι**. Είναι άγνωστο πότε εμφανίστηκαν και από πού προέρχονταν οι πρόγονοί μας που κατασκήνωσαν πρώτοι σε αυτόν τον απόμερο, απόκρημνο αλλά και μοναδικό τόπο. Έχουν διατυπωθεί ορισμένες απόψεις προκειμένου να βρεθούν οι ρίζες και να προσδιοριστεί η ταυτότητα (www.sklopipotis.blogspot.com)

Στο πρώτο τεύχος της επανέκδοσης του περιοδικού «ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ» ο Λάμπρος Τσάπαλης προσέγγισε με αξιέπαινο τρόπο την ιστορία της περιοχής και δεν έχει βρεθεί κάτι μέχρι σήμερα που να οδηγεί σε κάτι διαφορετικό. Όμως είναι πολύ πιθανό, μέσα στις πιθανότητες σύνθεσης του τοπωνυμίου «Σκλούπο» το ενδεχόμενο να έχει ρίζες στον Ασκληπιό, καθώς είναι γνωστό ότι ο Ασκληπιός μάζευε τα περίφημα βότανα από το Κερκέτιο όρος (Κόζιακα), που βρίσκεται κοντά στα Τζουμέρκα (www.sklopipotis.blogspot.com)

Αλλά όποτε και όποια κι αν ήταν η αφετηρία των πρώτων κατοίκων, η επιλογή εγκατάστασης του χωριού δεν ήταν αναγκαστική ή τυχαία. Ο τόπος που ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία τους, τους τράβηξε, τους αφομοίωσε και τους ενέπνευσε να χτίσουν χωριό, όμοιο με το χαρακτήρα τους: πέτρες ταιριασμένες τετράγωνες, αράγιστες κι αδρά λαξεμένες, στραμμένες στην ανατολή, εκεί που πρωτοσκάει ο ήλιος, στη Στρογγούλα, στα Τζουμέρκα, στην κορυφή. Ο προσανατολισμός, η δόμηση του χωριού και η προσαρμογή του στο ευρύτερο περιβάλλον δεν αφήνουν περιθώρια αναζήτησης και έμπνευσης σε άλλους, αλλόκοτους και διασπαρμένους τόπους (www.sklopipotis.blogspot.com)

Αυτό είναι το χωριό που αντίκριζε και υμνούσε από το Συρράκο, απέναντι ο πιο γνήσιος βουκολικός μας ποιητής ο *Κώστας Κρυστάλλης*. Αυτό το χωριό φυτεύει σε κάθε παιδική φαντασία ο γνωστός ή άγνωστος δάσκαλος απανταχού της γης, αυτό τραγούδησε με πάθος ο γενναίος πολεμιστής στην Πίνδο και τα άλλα περήφανα βουνά, όταν τα βόλια των κατακτητών γκρέμιζαν τις «κολώνες του στενού» και έκαιγαν τα «φλάμπουρα της ράχης» (Καρατζένης, 1991).

Αυτό είναι το Αμπελοχώρι, το χωριό των οδοιπόρων που κατασκήνωσαν για να χτίσουν με τη δική τους μαστοριά, πλατεία που να χωράει όλους τους χωριανούς, με τους πανηγυριώτες αντάμα, την εκκλησιά του Αϊ- Νικόλα και τα ξωκλήσια σε όλους τους γύρω λόφους, τα σπίτια, το σχολειό ψηλά κι από κάτω το κοινοτικό γραφείο, τα καφενεία και τα άλλα μαγαζιά, όλα πέτρινα, πυκνά αδερφωμένα κι αθάνατα, τα σοκάκια με τα καλντερίμια, τα γεφύρια και τους νερόμυλους, τα μονοπάτια που οδηγούν στα σπίτια της Πολιτσάς, του Αφροζούμ και του Αλών Βρέτ, της Στάνης, του Στενού, της Παπάλιας και του Ξεροπήγαδου, τους αχυρώνες και τα υδραγωγεία, τα πεζούλια με τα αμπέλια, τα κουλούρια και τις στάνες με τις λιθοδομές κι ατέλειωτα μονοπάτια ανάμεσα στα κέδρα και τις αργιές, τις φιλικές και τα έλατα, τους γκρεμούς και τα «στεφάνια» και, τιμή στους απερχόμενους, την οδό Αναπαύσεως, χωρίς κατηφόρες κι ανηφόρες, να ξεκινάει από την πλατεία και να καταλήγει απόμερα, στην πιο περίοπτη θέση του τοπίου, στο κοιμητήρι της Αγίας Παρασκευής, πάνω από τον Καλαρρύτικο, αγνάντια στα λαγκάδια, στα προσήλια, στα Τζουμέρκα, στην Ανατολή (www.epirotica.blogspot.com).

Εικόνα 6. Το χωριό Αμπελοχώρι (Πηγή: www.epirotica.blogspot.com).

Το σημερινό Αμπελοχώρι, με αποτυπωμένα όλα τα χαρακτηριστικά της διαχρονικής του πορείας, που ίσως χάνεται βαθιά στους αιώνες, αλλά σε άλλες διαστάσεις, κατά την δεκαετία του εβδομήντα, έφτασε στα όρια πλήρους εγκατάλειψης. Το χωριό που αριθμούσε πάνω από εκατό πέτρινα, από τα θεμέλια ως τον καβαλάρη, ανοιχτά σπίτια, με εκατό σχολιαρόπαιδα στο διθέσιο σχολειό, με πενήντα γυμνασιόπαιδα, να πηγαينوέρχονται τα Σαββατοκύριακα στο γυμνάσιο Αγνάντων, με παπά, γιορτή-καθημερινή στην εκκλησία, πρόεδρο και γραμματικό, με αγορά, πέντε καφεπαντοπωλεία, ραφτάδικα και τσαγκαράδικα, με όλη τη γη ξελακκωμένη και σπαρμένη και τα χέρσα κι απόκρημνα γεμάτα ζωντανά, ένα χωριό γεμάτο ζωή, έμεινε χωρίς παπά και δάσκαλο, άδειο σχολειό χωρίς παιδιά, τα μισά σπίτια έρημα και τα υπόλοιπα από μια

αποκαμωμένη γερόντισσα, φύλακα της νοσταλγίας και της απαντοχής. Χωρίς βασική υποδομή, για μια αξιοπρεπή κι ανθρώπινη διαβίωση, χωρίς ηλεκτρικό, νερό και τηλεφωνική επικοινωνία, χωρίς ίχνη πολυτέλειας. Όνειρο πολλών γενεών ο αυτοκινητόδρομος κι ότι εξαρτάται από όλα αυτά, έκαναν τη διαμονή απαγορευτική και τη γη αφιλόξενη. Ο τόπος αγρίεψε, γέμισε σφάκες και τσουκνίδες. Ακολούθησε φυγή κι ερήμωση. Ότι είχε συντελεστεί μέχρι τότε ήταν δημιούργημα ή αποτέλεσμα του σκληρού αγώνα των ίδιων των κατοίκων. Η πολιτεία με την περιορισμένη αντίληψη και εκτίμηση που είχε για την ανάπτυξη των ορεινών και ακατάλληλων για γεωργική εκμετάλλευση περιοχών, όχι μόνο δε φρόντισε για εναλλακτικούς τρόπους αξιοποίησής τους, αντίθετα τις ξεχώρισε σε κακοτοπιές και βοσκοτόπια, σε ευνοημένες και απομονωμένες περιοχές και τις εγκατέλειψε στην τύχη τους ([http://ec.europa.eu/regional policy/sources/docgener/studies/study en.html](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_en.html)).

Οι Σκλουπιώτες εκτός από αντοχή πέτρας, απέδειξαν ότι έχουν το ίδιο υπομονή και πείσμα και δεν ρίχνουν μαύρη πέτρα πίσω τους. Οι σπουδασμένες πλέον νέες γενιές, μεθυσμένες από το γλυκόπιτο Σκλουπιώτικο κρασί της γνώσης και της καταξίωσης, σε όλους τους επαγγελματικούς χώρους, νικώντας κάθε κοινωνικό ή διοικητικό φραγμό και αντιξοότητα, διεκδίκησαν κι απαίτησαν την αποκατάσταση της προκλητικής μεροληψίας που συντελέστηκε σε βάρος της ευρύτερης περιοχής των Τζουμέρκων και του ίδιου του χωριού τους. Κι ένα μέρος από την εγκληματική αυτή παράλειψη άρχισε να αποδίδεται, έστω και με τόσο μεγάλη καθυστέρηση, για να μη βλέπουμε σήμερα τον μαρτυρικό μουλαρόδρομο Αμπελοχώρι - Φανερωμένη, που παραχώθηκε κάτω από την ασφαλτο, για να μη θυμίζει τίποτα στον εξαντλημένο αγωγιάτη και τον ξενιτεμένο εραστή του Κορφόβουνου, της Πλάκας και της Αλαταριάς (www.sklopilotis.blogspot.com).

Η σύνδεση με αυτοκινητόδρομο, το νερό, το ηλεκτρικό, το τηλέφωνο, όπως και κάθε σύγχρονη διευκόλυνση, που πριν ξεχώριζαν το χωριό από τον πολιτισμένο κόσμο, είναι στη διάθεση του κάθε χωριανού αλλά και του επισκέπτη, που θέλει να περάσει μερικές ευχάριστες ώρες ή μέρες, στα χωράφια, κάτω από τον πλάτανο, όπου θα απολαύσει τις ατέλειωτες φωναχτές Σκλουπιώτικες συζητήσεις, για όλα τα θέματα, που αφορούν κυρίως το χωριό αλλά και πολιτικές και επιστημονικές κι ότι χωράει ο νους. Να κατηφορίσει ως το Στενό, την Πολιτσά και το Καναβοτόπι για μπάνιο και για ψάρεμα. Να περπατήσει στα Ζαγόρια, στο Κορφόβουνο, στα Ανήλια, στο Ξεροπήγαδο κι στα άλλα κυνηγοτόπια. Να σεργιανίσει τις χλιοπατημένες πλαγιές

από την Πολιτσά ως τη Γκιούρα κι από τον Αι- Ηλία ως το Καψαλάκι και τη Γκαϊλότρυπα. Να περπατήσει κι όταν κάτσει να ξαποστάσει, να αγναντέψει, να αγναντέψει, να αγναντέψει πέρα, κάτω κι αγνάντια. Να απολαύσει τις πανέμορφες καμάρες, τις γέφυρες και τις αυλόπορτες, εμπνεύσεις και δημιουργήματα των ξακουστών κι ανεπανάληπτων μαστόρων του χωριού, να χαϊδέψουν τα μάτια του τις ατέλειωτες κορυφογραμμές και να ευφρανθεί νεράκι από τις πηγές του Κέδρου, της Γκάτες και των Αναβρυστικών (www.sklopoutis.blogspot.com).

Ραφταναίοι

Οι **Ραφταναίοι** είναι χωριό των Δυτικών Τζουμέρκων που βρίσκεται στο Νοτιοανατολικό μέρος του Νομού Ιωαννίνων και ακριβώς στα σύνορα με το Νομό Άρτας. Από την πόλη των Ιωαννίνων απέχει σε ευθεία γραμμή 35 περίπου χιλιόμετρα. Χωρισμένοι σε μεγάλους και μικρούς συνοικισμούς απλώνονται στην ανατολική πλαγιά μιας εκτεταμένης λοφοσειράς, η οποία από χαμηλότερο πάντοτε ύψος αντικρίζει όλη τη Δυτική πλευρά των Τζουμέρκων (Αθαμανικά όρη). Το μεγαλύτερο μήκος του χωριού από τη γέφυρα της Πλάκας (προς Βορρά) μέχρι τη θέση "Λάκκα του Καντήλ' ", όπου τα σύνορα με την Κοινότητα Αμπελοχωρίου κοντά στη γέφυρα του Γκώκ, είναι σε ευθεία γραμμή 9 περίπου χιλιόμετρα. Το μεγαλύτερο εξ' άλλου πλάτος από τη γέφυρα της Πολιτσάς (σύνορα με το χωριό Φορτώσι) μέχρι το χωριό Κτιστάδες (Αγία Τριάδα) είναι περίπου 5 χιλιόμετρα και πάντα σε ευθεία γραμμή, χωρίς να υπολογίζονται οι πτυχώσεις του εδάφους και οι πολλές εξάρσεις του (www.pramanta.gr).

Πολλοί είναι οι Ραφτανίτες και οι Ραφτανίτισσες, που κατοικούν μόνιμα στα Γιάννενα στην Ανατολή Ιωαννίνων, στην Άρτα, την Πάτρα και την Αθήνα. Στις πόλεις αυτές λειτουργούν από καιρό "Αδελφότητες Ραφτανιτών", που αγωνίζονται να συγκρατήσουν τη συνοχή των συμπατριωτών. Έχουν συγκροτήσει χορευτικούς ομίλους των νέων, ποδοσφαιρικές ομάδες, πραγματοποιούν ομαδικές εκδρομές και οργανώνουν ετήσιες συνεστιάσεις των μελών τους. Ζωηρές συγκινήσεις προσφέρει στους σκορπισμένους Ραφτανίτες και η επιμελημένη και συνεχής έκδοση της μικρής εφημερίδας "Ο Ραφτανίτης", που εκδίδεται από το έτος 1983 με

μέριμνα της αδελφότητας Ραφτανιτών Αθήνας "Ο Προφήτης Ηλίας". Η εφημερίδα αυτή στηρίζει το ενδιαφέρον των χωριανών για τον τόπο καταγωγής τους, καταγράφει κοινωνικές εκδηλώσεις, πληροφορεί για τις δραστηριότητες όλων των Αδελφοτήτων, αναφέρεται σε γεγονότα του παρελθόντος, αναγράφει Δημοτικά τραγούδια και παροιμίες και γενικώς συντηρεί σε αξιοπρόσεχτο βαθμό την αγάπη μεταξύ των ανθρώπων, που γεννήθηκαν ή κατάγονται από τους Ραφταναίους των Τζουμέρκων (www.pramanta.gr).

Εικόνα 7. Το χωριό Ραφταναίοι (Πηγή: www.pramanta.gr).

Οι Ραφταναίοι αναπτύχθηκαν σε 14 κύριους συνοικισμούς και 7 μικρότερους με λίγες οικογένειες. Ξεκινώντας από τη γέφυρα της Πλάκας και βαδίζοντας με βορεινή κατεύθυνση, συναντούμε όλους τους συνοικισμούς του χωριού, με την εξής σειρά: **Πλάκα** : χτισμένη δίπλα στην ομώνυμη Γέφυρα στη χερσόνησο που σχηματίζεται από τον ποταμό Άραχθο και τον παραπόταμό του Ραφτανίτη, **τα Βουνόρια ή Βουνόρεια**, όπου βρίσκονται προς τα Β. Δυτικά, έχοντας τη ρίζα τους

στον μικρό συνοικισμό Πριτσαλιά (η), το **Παλιομουχούστι**, χτισμένο στα Βόρεια της Πλάκας, φέροντας στο ψηλότερό του μέρος και το όνομα Λαγκαδιώτι (το), το **Ζαλούχο**, βρίσκεται στα Βόρεια του Παλιομουχουστίου, το **Παλικάρι** που είναι χτισμένο κοντά στο Ζαλούχο και σε βόρεια πάντα κατεύθυνση, έχοντας προς τα δυτικά του τον μικρό συνοικισμό: Καβάκια (τα), και στα βόρεια του το μικρό συνοικισμό Κουμουρούσια (η), η **Πρέβεζα**, όπου βρίσκεται στα βόρεια της Κουμουρούσιας, η **Μεγάλη Ράχη**, χτισμένη δίπλα στην Πρέβεζα και στην ίδια λοφοσειρά, έχοντας στα χαμηλά, δίπλα στον Ραφτανίτη, τον μικρό συνοικισμό Καθιστό (το), ο **Φράξος**, χτισμένος στα Βόρεια της Μεγάλης Ράχης και της Πρέβεζας, έχοντας στα χαμηλά του τον μικρό συνοικισμό: Θιάκι (το), το **Χωριό**, βρίσκεται προς τα Δυτικά του Φράξου. Ο συνοικισμός αυτός είναι ο κεντρικός της Κοινότητας και επικράτησε να λέγεται "Χωριό". Στα δυτικά του και πίσω από τη βασική κορυφογραμμή (στα χαμηλά) είναι ο μικρός συνοικισμός: Κουκίστρα (η), η **Ρούγα** που είναι χτισμένη στα Βόρεια του Φράξου και στα Β. Ανατολικά του "Χωριού", η **Λιναρίστρα**, είναι αναπτυγμένη στα Ανατολικά της Ρούγας με χαμηλότερο απ' αυτή υψόμετρο, το **Μυλοκοπιό**, ο συνοικισμός αυτός είναι χτισμένος στα Βόρεια της Ρούγας και του "Χωριού" πίσω από τη λοφοσειρά "Σταμάτη" (η), η **Στυριανή**, είναι συνοικισμός με χαμηλό υψόμετρο, αναπτυγμένος στα Βόρειο Ανατολικά του Μυλοκοπιού και τέλος οι **Καλόγεροι**, είναι ο τελευταίος συνοικισμός των Ραφταναίων στα βόρεια της Στυριανής και του Μυλοκοπιού, συνορεύοντας με την Κοινότητα Κτιστάδων (παλιά Κουσοβίστα) του Ν. Αρτας. Μεταξύ των συνοικισμών Στυριανής και Καλογέρων βρίσκεται και ο μικρός συνοικισμός: Καλυβάκια (τα) (www.cyberotsarka.gr).

Το χωριό Προσήλιο αποτελεί Δημοτικό Διαμέρισμα του πρώην Δήμου Τζουμέρκων (αποτελείται από τα Δ.Δ. Χουλιαράδων, Μιχαλιτσίου, Βαπτιστή- Γκούρας, Κέδρου, Πετροβουνίου, Ποτιστικών-Λούτζενο, Παλαιοχωρίου Συρράκου). Το χωριό βρίσκεται στις δυτικές πλευρές της κεντρικής Πίνδου, στο κέντρο των βλαχόφωνων χωριών των Τζουμέρκων (Συρράκο, Καλαρρύτες, Ματσούκι, Κηπίνα- Αρμπουρίσι, Παλαιοχώρι Συρράκου, Βαθύπεδο) παρόλο που ο πληθυσμός του είναι μη βλαχόφωνος. Απέχει από τα Ιωάννινα 48 χμ με τα οποία συνδέεται μέσω ασφαλτοστρωμένου δρόμου που ολοκληρώθηκε το 1995 ενώ η διάνοιξη του είχε ολοκληρωθεί ήδη από το 1961. Η πλατεία του χωριού βρίσκεται σε υψόμετρο περίπου 700 μέτρων. Εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους του χωριού είναι 221 άνθρωποι ενώ οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού είναι ελάχιστοι. Το χωριό μετονομάστηκε σε Προσήλιο το 1928, διατήρησε για ένα χρόνο το όνομα Χαλάσματα από το 1927 έως 1928, ενώ η πρώτη του ονομασία σλαβικής προελεύσεως που διατηρήθηκε μέχρι και το 1927 ήταν Δοβίσδιανα. Οι κάτοικοι του δεν

ανήκαν στη βλάχικη φυλή και παρόλο που οι εμπορικές τους σχέσεις ήταν κυρίως με βλάχους ελάχιστοι γνώριζαν και μιλούσαν τη βλάχικη γλώσσα. Οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνταν με τη γεωργοκτηνοτροφία ενώ το χωριό έβγαλε και αρκετούς μάστορες. (www.cyberotsarka.gr).

Το Πετροβούνι είναι ορεινό κτηνοτροφικό χωριό του νομού Ιωαννίνων. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1.030 μέτρων στις πλαγιές των Τζουμέρκων. Το Πετροβούνι ανήκει στον δήμο Τζουμέρκων και σύμφωνα με την απογραφή του 2001 έχει 119 κατοίκους(www.cyberotsarka.gr).

Το Παλαιοχώρι Συρράκου είναι ορεινό κτηνοτροφικό χωριό του νομού Ιωαννίνων. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο 650 έως 1050 μέτρων στις πλαγιές των Τζουμέρκων. Ανήκει στον δήμο Τζουμέρκων και σύμφωνα με την απογραφή του 2001 έχει πραγματικό πληθυσμό 143 κατοίκους. Το Παλαιοχώρι Συρράκου είναι χτισμένο σε δυο αντικριστές πλευρές των κορυφογραμμών Κύρκου και Τσάρκου (2.048 m) του όρους Λάκμος από την μια και Λαπάτων (1.333 m) από την άλλη, στην ευρύτερη περιοχή των Τζουμέρκων. Διασχίζεται από δύο χείμαρρους, ο ένας ξεκινά από τη Σαλατούρα και με κατεύθυνση βορειοανατολική καταλήγει στον Άραχθο. Ο άλλος, με το όνομα Μαυρολάγκαδο, κινείται νοτιοδυτικά και καταλήγει στον Καλαρρύτικο, που χύνεται και αυτός από άλλο σημείο στον Άραχθο. Τους δυο όγκους, και κατ επέκταση τα δύο μέρη του χωριού, συνδέει το διάσελο του Πριαβόλου και της Σαλατούρας (820 m) (www.syrtrako.gr).

Το χωριό κατά την Τουρκοκρατία, και μέχρι το 1880, αποτελούσε ενιαία κοινότητα με το σημερινό Συρράκο, που υπάγονταν μαζί με τα άλλα γειτονικά χωριά στην επαρχία Μαλακασίου. Το Παλαιοχώρι χωρίστηκε από το Συρράκο το 1880 επί άρχοντα Γούλα Αναστασίου Τοπάλη (Γούλα Τάσιου), παρά τις επίμονες αντιρρήσεις των Συρρακιωτών που δεν ήθελαν το χωρισμό. Τα όρια των δύο κοινοτήτων μπήκαν στην κορυφή του Τσάρκου-Πρίζας- Πλίνου. Η παράδοση φέρνει ως κοιτίδα του Συρράκου το σημερινό Παλαιοχώρι. Η άμεση σχέση φαίνεται από τον τρόπο ζωής, τα ήθη και τα έθιμα, τα δεκάδες τοπωνύμια με τα Συρρακιώτικα και τα Παλαιοχωρίτικα ονόματα και από την κοινή βλάχικη γλώσσα. Το Παλαιοχώρι απελευθερώθηκε από τους Τούρκους στα τέλη του 1912, όταν αντάρτικο ευζωνικό σώμα Κρητών με αρχηγό το λοχαγό Τρυπογιώργο έδιωξε τους κατακτητές από το φυλάκιο της Τρίκας και τους κυνήγησε ως τη γέφυρα του Παπαστάθι στον Άραχθο ποταμό (Καρατζένης, 1991).

Πράμαντα, το κεφαλοχώρι των Τζουμέρκων

Το χωριό Πράμαντα βρίσκεται σε υψόμετρο 820 μέτρων και έχει μόνιμο πληθυσμό σύμφωνα με την ΕΣΥΕ και την απογραφή του 2001, 1051 άτομα. Τα Πράμαντα ή η Πράμαντα, όπως συνηθίζεται να λέγεται, ονομαστό μαστοροχώρι με πολλές κτηνοτροφικές οικογένειες, η μεγαλύτερη σε πληθυσμό κοινότητα των Δυτικών Τζουμέρκων με 1500 κατοίκους κατά την απογραφή του 1991. Βρίσκεται 65χλμ. ΝΑ των Ιωαννίνων και 70χλμ. ΒΑ της Άρτας, πόλεις με τις οποίες έχει καθημερινή οδική συγκοινωνία και επικοινωνία, αφού σε κάθε μία από αυτές κατοικούν περισσότερες από πεντακόσιες οικογένειες Πραμαντιωτών. Ο οικισμός, χτισμένος σε υψόμετρο 820μ. αμφιθεατρικά στους πρόποδες της Στρογγούλας (2.107 μ.), ίσως της πιο επιβλητικής κορυφής των πολυτραγουδισμένων Τζουμέρκων, πλαισιώνεται από τους συνοικισμούς *Τσόπελα* και *Χριστοί* οι οποίοι αποτελούν την προγονική κοιτίδα των Πραμαντιωτών, στις όχθες του Αράχθου (www.pramanta.gr).

Σήμερα στα Πράμαντα λειτουργούν πολλές υπηρεσίες, κέντρο υγείας, σχολεία, δανειστική βιβλιοθήκη, καταστήματα, ταβέρνες, κέντρα διασκέδασης και ξενοδοχείο. Οι φυσικές ομορφιές είναι άπειρες. Η κεντρική πλατεία με τον υπεραινώβιο πλάτανο και την ιστορική βρύση "Αράπης". Η κεντρική εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, το στολίδι του χωριού. Το ιστορικό μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής, η εκκλησία της Ασπροκλησιιάς στο δάσος του Μαρκοπούλου, ο παραδοσιακός νερόμυλος των Χριστών, το θαυμάσιο σπήλαιο "Ανεμότρυπα", το ορειβατικό καταφύγιο στο "ΐσιωμα", το νερό των πηγών "Σκάλα" με θεραπευτικές ιδιότητες και "Αγκάθι" που εμφανίζεται στους Μελισσουργούς, είναι μερικά από αυτά που αξίζει να γνωρίσει ο επισκέπτης. (Μουτσόπουλος, 1999).

Εικόνα 8. Μια άποψη του χωριού χειμώνα (Πηγή: www.pramanta.gr).

Εικόνα 9. Η βρύση «Αράπης» δεσπόζει στη πλατεία του χωριού, φιλοτεχνήθηκε το 1887 από τον Πραμαντιώτη πρωτομάστορα Βασίλειο Χρ. Γεωργάκη.

Προέλευση ονομασίας

Το τοπωνύμιο Πράμαντα πρωτοεμφανίστηκε στον γραπτό λόγο σε έγγραφο της Ενετικής Δημοκρατίας, το 1697. Σύμφωνα με τις ιστορικές καταγραφές που έχουν γίνει γνωστές έως τώρα, οι κυριότερες εκδοχές ως προς την προέλευση της ονομασίας είναι τρεις: 1) οι γλωσσολόγοι Συμεωνίδης και Max Vasmer υποστηρίζουν ότι η προέλευση της λέξης Πράμαντα είναι σλαβική, 2) ο ιστορικός Παναγιώτης Αραβαντινός αναφέρει ότι η περιοχή ονομάζονταν Πρόμαντα, γιατί λειτουργούσε ως προμαντείο της Δωδώνης και 3) σύμφωνα με την προφορική παράδοση, η ονομασία προήλθε από τη λέξη πράματα, ορολογία που χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα από τους παλαιότερους όταν αναφέρονται σε γίδια και πρόβατα. Ουσιαστικά, περιγραφόταν ένας πλούσιος βοσκότοπος (Καψωμένος, 2004).

Εικόνα 10. Πανοραμική άποψη του χωριού (Πηγή: www.pramanta.gr).

Η διαμόρφωση του χωριού στο πέρασμα του χρόνου

Ευρήματα που έχουν εντοπιστεί στην Παναγιά, στον Άγιο Βασίλειο και στους Χριστούς, όπως ίχνη αρχαίου οικισμού, ένας μεγάλος λιθοπέλεκυς, ερείπια οχυρού, ογκολιθικά κυκλώπεια τείχη κ.α., μας παραπέμπουν στην νεολιθική εποχή. Παρά ταύτα, η διαπίστωση αυτή χρήζει περαιτέρω επιστημονικών ερευνών και μεθοδικής ανασκαφής. Στη σημερινή γεωγραφική μορφή της, η ευρύτερη περιοχή των Πραμάντων, συμπεριλαμβανομένων των οικισμών Χριστοί, Τσόπελας, Αγία Τριάδα, Δούναβος, Κομματάκια, Φράξος, Τούρκα, καθώς και άλλων μικρότερων οικισμών, πιθανολογείται ότι αναπτύχθηκε στα μέσα του 15ου αιώνα.

Εικόνα 11. Παραδοσιακό γραφικό σπίτι του χωριού.

Τον πρώτο οικισμό δημιούργησαν μέτοικοι κτηνοτρόφοι από τους Χριστούς και αργότερα φυγάδες καταδιωκόμενοι κυρίως από την Ήπειρο, που βρήκαν καταφύγιο λόγω του δυσπρόσιτου της περιοχής. Γίνεται κέντρο κλεφταρματολών και συμμετέχει στον αγώνα του 1821. Από εδώ και τους γειτονικούς Μελισσουργούς, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης και ο Γώγος

Μπακόλας στρατολόγησαν τα πρώτα επαναστατικά σώματα. Τα λημέρια του ηρωικού Κατσαντώνη και οι λάκκες πάνω από το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής μεταβλήθηκαν σε πεδία γύμνασης των επαναστατών. Τον Ιούλιο του 1821, οι ορδές του Χουρσίτ Πασά, έχοντας ήδη καταστρέψει το Συρράκο και τους Καλαρρύτες, έκαψαν την Πράμαντα. Η απάντηση δεν άργησε και από τις ράχες της Στρουγγούλας, όπου είχαν καταφύγει για να προστατευτούν, Πραμαντιώτες και Πραμαντιώτισσες με οπλαρχηγό τον Γώγο Μπακόλα εφόρμησαν στο χωριό και, ύστερα από μια σκληρή μάχη, έδιωξαν τους κατακτητές. Για να αποφευχθούν τα αντίποινα, αρκετές οικογένειες κατέφυγαν στην Αιτωλοακαρνανία, στην Ευρυτανία, στην Άρτα και στην Πελοπόννησο. Σκηνή που επαναλήφθηκε και άλλες φορές στην ιστορία των Πραμάντων. Την ίδια χρονιά, πολλοί Πραμαντιώτες συμμετείχαν, υπό την ηγεσία του Κίτσου Τζαβέλα, του Μάρκου Μπότσαρη, του Γιώργου Καραϊσκάκη, του Παπαφλέσσα και άλλων οπλαρχηγών, σε αρκετές μάχες, στα Θεοδώριανα, την Τρίπολη, το Άργος, τα Δερβενάκια και αλλού (Μουτσόπουλος, 1999).

Κάποιοι από αυτούς, το 1822 έδωσαν τη ζωή τους στη μάχη της Πλάκας, τη σημαντικότερη, κατά πολλούς, πολεμική αναμέτρηση των Δυτικών Τζουμέρκων. Οι αγώνες συνεχίστηκαν το 1824 στην Άμπλιανη, στο Νεόκαστρο, στο Κρεμμύδι, στο Πετροχώρι Διστόμου κατά του Κιουταχή, στον Προφήτη Ηλία Σαλώνων, στο Δραγαμέστο, στη Ρήγανη Ξηρόμερου, στον Καρβασαρά. Ακόμη και στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Το 1826 και 1827, ομάδα Πραμαντιωτών πήρε μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά του Κιουταχή στο Χατάρι Αράχοβας. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1854, εκατό ένοπλοι Πραμαντιώτες και Μελισσουργιώτες, με μπροστάρη τον Σπύρο Τζαβέλα, συμμετείχαν στη μάχη του Πέτα και γενικότερα στην επανάσταση της Άρτας. Ενεργή ήταν η συμβολή τους και στην επανάσταση της Θεσσαλίας. Ο φόβος των αντιποίνων ανάγκασε πολλές οικογένειες να φύγουν πάλι από τον τόπο τους και να εγκατασταθούν, κυρίως, σε χωριά της Ευρυτανίας. Το 1873 στην Πράμαντα δεν κατοικούσαν παρά μόνο 2.000 άτομα. Λειτουργούσαν δύο ελληνο-αλληλοδιδασκτικά σχολεία με 210 μαθητές, τα οποία συντηρούνταν από συνδρομές. Οκτώ χρόνια μετά, ήρθε η στιγμή της πολυπόθητης απελευθέρωσης. Με τη συνθήκη του Βερολίνου, το 1881, το χωριό, όπως και ένα ευρύτερο τμήμα της Ηπείρου, προσαρτήθηκε στο τότε ελληνικό κράτος (Μουτσόπουλος, 1999).

Ιδρύθηκε η Επαρχία Τζουμέρκων, που αποτελούνταν από τους δήμους Θεοδωρίας, Αγνάντων, Πραμάντων, και Καλαρρυτών, με πρωτεύουσα την Πράμαντα. Το χωριό οργανώθηκε. Μέσα σε λίγους μήνες, συστήθηκαν Ταχυδρομικό Γραφείο και Ειρηνοδικείο στη Πράμαντα, καθώς και Τελωνειακό Φυλάκιο και Υγειονομικός Σταθμός στους Χριστούς. Στις 20 Αυγούστου του ίδιου χρόνου, διεξήχθησαν βουλευτικές εκλογές, στις οποίες τα Τζουμέρκα με 16.659 κατοίκους διεκδίκησαν 2 έδρες. Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1882 συστήθηκε στη Πράμαντα Δημοτικό σχολείο Αρρένων (Μουτσόπουλος, 1999).

Εικόνα 12. Το Δημαρχείο και το Κ. Ε. Π. στη πλατεία του χωριού.

Εικόνα 13. Το σχολείο του χωριού.

Το 1883 ιδρύεται ο Δήμος Πραμάντων, που λειτουργεί ως το 1912. Το 1888, ο μεγαλοτσιφλικάς Καραπάνος αγόρασε στην Κωνσταντινούπολη από τον Αβραάμ Πασά μεταξύ άλλων χωριών των Τζουμέρκων και την Πράμαντα έναντι του ποσού 3.500 χρυσών λιρών. Αφέντες στον τόπο τους έγιναν οι Πραμαντιώτες στις 9 Αυγούστου του 1889, υπογράφοντας την εξαγορά του χωριού, αφού κατέβαλαν στον τσιφλικά 4.200 χρυσές λίρες. Από πολιορκούμενη περιοχή, το 1897, η ελεύθερη πλέον Πράμαντα έγινε στρατιωτικό κέντρο, από όπου Πραμαντιώτες έσπευδαν να βοηθήσουν τα αδέρφια τους πέρα από τον Άραχθο, που υπέφεραν ακόμη από τον τουρκικό ζυγό. Το 1912 και το 1922 οι Πραμαντιώτες ανταποκρίθηκαν και πάλι στο κάλεσμα της πατρίδας. Κάποιοι επέστρεψαν από τις μάχες, κάποιοι όχι. Στο περιοδικό «Χρονικά Πραμάντων», αναφέρονται ονομαστικά 60 πεσόντες και εξαφανισθέντες (Καρατζένης, 1991).

Η Πράμαντα αποτελούσε ανέκαθεν το σταυροδρόμι, το ξακουστό παζάρι, η μεγαλύτερη κωμόπολη των Τζουμέρκων. Οι απανταχού Πραμαντιώτες, που κατοικούν στα Γιάννενα, στην Άρτα, στην Αμφιλοχία, στην Αθήνα, σε άλλες περιοχές της χώρας, αλλά και στο εξωτερικό, ξεπερνούν σήμερα τις 20.000. (Καρατζένης, 1991).

Ως κοινότητα συνενώνεται το φθινόπωρο του 1998 με τις γειτονικές κοινότητες των Ραφταναίων και Αμπελοχωρίου και επαναλειτουργεί πλέον ως Δήμος (Μουτσόπουλος, 1999). Η έκταση του Δήμου είναι 69.085 στρέμματα, ενώ ο πληθυσμός του στην απογραφή του 1991 ήταν 1.790 κάτοικοι. Κατά την απογραφή του 2001 ο πληθυσμός αυξήθηκε σε 2.195 κατοίκους. Αναλυτικότερα οι πρώην κοινότητες: Αμπελοχωρίου 146 κάτοικοι και 10877 στρέμματα., Πραμάντων 1486 κάτοικοι και 39435 στρέμματα, Ραφταναίων 158 κάτοικοι και 18773 στρέμματα. Έδρα του Δήμου ήταν τα Πράμαντα και το Δημαρχείο στεγάζεται στο κτίριο της πρώην κοινότητας Πραμάντων στο όμορφο κτίριο δίπλα από την εκκλησία της Αγ. Παρασκευής (Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αριθμός φύλλου 1451, της 6 Οκτωβρίου 2003).

Ανεμότρυπα: το σπήλαιο των Πραμάντων

Η Ελλάδα είναι μια χώρα όπου κυριαρχούν οι ασβεστολιθικοί σχηματισμοί και για αυτό υπάρχουν και πολλά σπήλαια. Τα σπήλαια παρουσιάζουν αισθητικό ενδιαφέρον αλλά και ιστορικό. Τα σπήλαια είναι κοιλότητες του εδάφους με διάφορες μορφές και σχήματα και δημιουργούνται κυρίως λόγω της διάβρωσης των πετρωμάτων από τα νερά. Διακρίνονται σε θαλάσσια, σε παγετώδη, σε σπήλαια πάγου και σε αιολικής ενέργειας.

Παρόλο που κάποια ανακαλύφθηκαν τυχαία τα περισσότερα έχουν φυσικές εισόδους. Οι εισοδοί αυτοί μπορούν να είναι είτε οριζόντιες είτε κατακόρυφες. Το εσωτερικό είναι ακανόνιστου σχήματος, έχοντας πολλά κοιλώματα και υπόγειες φυσικές στοές. Ένα σπήλαιο συνήθως περιλαμβάνει υδάτινα ρεύματα, θαλάμους, στενόμακρους διαδρόμους ακόμα και καταρράκτες. Το νερό της βροχής που εισχωρεί από την σχισμή των πετρωμάτων, παρασύρει μαζί του και ανθρακικό ασβέστιο. Έτσι σχηματίζονται οι σταλακτίτες που μοιάζουν με μακαρόνι και οι σταλαγμίτες σχηματίζονται από τους σταλακτίτες, έως ότου κάποια στιγμή, σε μερικές

περιπτώσεις ενώνονται. Τα χρώματα τους ποικίλουν και εξαρτώνται από το χρώμα του ασβεστόλιθου, που μπορεί να είναι λευκό ή κόκκινο αν έχει προσμίξεις οξειδίου του σιδήρου.

Ο ρόλος των σπηλαίων στη ζωή του ανθρώπου ξεκινάει από την αρχή της ιστορίας του. Αρχικά ήταν τόπος κατοικίας, τόπος προστασίας ή ακόμα και τόπος ταφής νεκρών. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως τόπος λατρείας των θεών και σε δύσκολες περιόδους χρησιμοποιήθηκε για άρδευση, ύδρευση και για ασφαλή ποιμνιοστάσια.

Στην ευρύτερη περιοχή των Τζουμέρκων υπάρχουν τρία σπήλαια, το σπήλαιο της Μονής Κηπίνας, στο χωριό Χριστοί, η σπηλιά του Κατσαντώνη στο χωριό Πετροβούνι και το σπήλαιο της Ανεμότρυπας στο χωριό Πράμαντα.

Η ιστορία του σπηλαίου ξεκινάει το έτος 1960, όταν δύο νέοι, οι Αποστόλης Λάμπρης και Γεώργιος Κ. Καρακώστας είχαν πάρει εντολή από τον πρόεδρο της κοινότητας να διανοίξουν σχισμή. Από τη σχισμή αυτή βγήκε δροσερός αέρας και έτσι, τυχαία, έγινε μια σπουδαία ανακάλυψη με την ευκαιρία της άφιξης της αείμνηστης σπηλαιολόγου Άννας Πετροχείλου. Έρποντας με μεγάλη δυσκολία μετά από 10 μέτρα διαπίστωσαν ευρύ κοίλωμα. Κατόπιν αυτών μελετήθηκε και εξερευνήθηκε τμήμα του σπηλαίου μήκους 270 μέτρων περίπου, το οποίο αξιοποιήθηκε και είναι προσβάσιμο στους επισκέπτες. Το σπήλαιο έχει τρία επίπεδα. Το υψηλότερο και παλαιότερο, είχε καταρρεύσει στο παρελθόν και σώζονται κάποια τμήματά του, το μεσαίο επίπεδο, έχει αξιοποιηθεί τουριστικά και έχει μήκος 250 μέτρα και το τρίτο επίπεδο είναι η κοίτη υπόγειου ποταμού που διαρρέει το σπήλαιο. Το σπήλαιο είναι χωρισμένο σε θαλάμους που συνδέονται μεταξύ τους με διαδρόμους. Μέσα στο σπήλαιο υπάρχουν τρεις λίμνες, μια γκρίζα, μια κόκκινη και μια λευκή. Τον χειμώνα τα νερά τροφοδοτούν τις λίμνες, η θερμοκρασία του αέρα είναι 19⁰ C και του νερού είναι 10⁰ C. Στο σπήλαιο κατοικούν διάφορα έντομα όπως Λεπιδόπτερα. Ο ποταμός φαίνεται στο τέλος του τουριστικού μονοπατιού, λίγο πριν δημιουργήσει ένα καταρράκτη 2 μέτρων, 10 μέτρα χαμηλότερα από το μονοπάτι. Το νερό του ποταμού εμφανίζεται ξανά σε πηγή που βρίσκεται στην χαράδρα, 25 μέτρα κάτω από την είσοδο της σπηλιάς (www.pramanta.gr).

Εικόνα 14. Το εσωτερικό του σπηλαίου (Πηγή: www.itraveller.gr).

Η τουριστική διαδρομή είναι η εξής: Αμέσως μετά την είσοδο του σπηλαίου ο διάδρομος οδηγεί στον Πρώτο Θάλαμο μήκους 17 μ. ο οποίος είναι διακοσμημένος με όμορφους παραπετασματοειδείς σταλακτίτες που φτάνουν ως το δάπεδο. Αριστερά διανοίγεται ο Θάλαμος του ποταμού. Η σκάλα οδηγεί από τον στενό διάδρομο στη Μεγάλη Σάλα ύψους έξι μέτρων, διακοσμημένη από σχηματισμούς λαμπάδων, τον Καταρράκτη και την Γκρίζα Λίμνη. Η σκάλα στη συνέχεια οδηγεί στον θάλαμο της Λευκής Λίμνης, όπου πίσω υπάρχει μια σειρά από σταλαγμίτες. Ακολουθεί μια σειρά 52 μέτρων που ονομάζεται ο Διάδρομος του Πλούτου και έχει εντυπωσιακά χρώματα. Ο διάδρομος οδηγεί στη Κόκκινη Λίμνη ενώ κλιμακωτές λεκάνες δέχονται τα τρεχούμενα νερά της λίμνης που μαζί με λεπτά σταλακτιτικά στολίδια, δημιουργούν ένα μοναδικό θέαμα. Στη συνέχεια διανοίγεται καταφορικός διάδρομος, που χωρίζεται στα δυο από έναν τεράστιο ογκόλιθο, αριστερά του οποίου υπάρχει μια ακόμη θαυμάσια λιμνούλα. Στα δεξιά το δάπεδο καλύπτεται από ροδόμορφα λιθώματα, που πάνω τους κυλούν τα λίγα νερά της Κόκκινης Λίμνης όπου καταλήγουν καταφορικά στο προσιτό τμήμα του σπηλαίου (www.itraveller.gr).

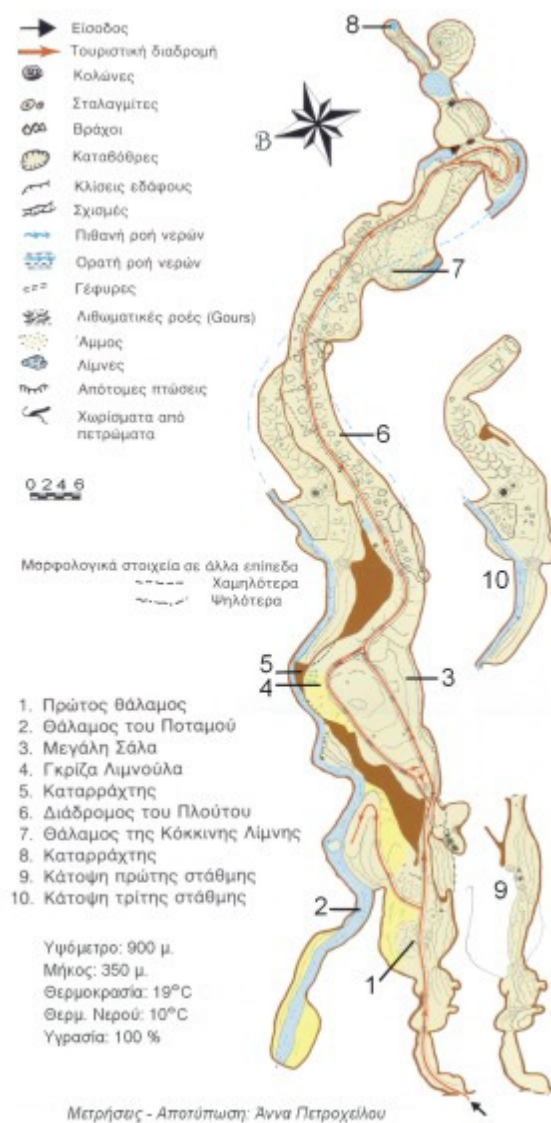

Εικόνα 15. Εσωτερικό του σπηλαίου (Πηγή: www.itraveller.gr).

Εικόνα 16. Το καφέ- εστιατόριο που υπάρχει έξω από τον σπηλαιολογικό χώρο.

Στη παρακάτω εικόνα φαίνεται η κάτοψη του Σπηλαίου.

Καταφύγιο Πραμάντων

Σε υψόμετρο 1.260 μέτρων, στους πρόποδες της Στρογγούλας, στη θέση Ίσιωμα βρίσκεται το καταφύγιο του χωριού ή αλλιώς το ορειβατικό καταφύγιο Πραμάντων. Από το σημείο αυτό ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει την υπέροχη θέα προς τον Βίκο, το Μιτσικέλι, την Καρκαδίτσα, τον Μπάρο και το Περιστέρι. Στο προαύλιο χώρο του Ισιώματος μπορεί κάποιος να παίζει ποδόσφαιρο, να κάνει κάμπινγκ αλλά και να παρακολουθήσει θέατρο.

Εικόνα 17. Ορειβατικό Καταφύγιο Πραμάντων

Εικόνα 18. Αμφιθέατρο Καταφυγίου

(Πηγή: www.katafigiopramanton.gr).

Οι δραστηριότητες που μπορεί κάποιος να κάνει στο καταφύγιο είναι rafting στα ορμητικά νερά του Αράχθου ανάμεσα από φαράγγια, χαράδρες, πέτρινα γεφύρια και καταρράκτες, ποδηλασία μέσα στο δάσος Μαρκοπούλου, αναρρίχηση στον καταρράκτη ο οποίος παγώνει το χειμώνα και έλκει κάθε χρόνο αρκετούς δεινούς παγοαναρριχητές και τέλος ορειβασία και πεζοπορία, αφού το καταφύγιο μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία ή το τερματισμό μέσω εύκολων έως και πολύ δύσκολων διαδρομών για τη κατάκτηση των κορυφών ή για περιπλάνηση στον ορεινό όγκο των Τζουμέρκων.

Η φύση στο καταφύγιο

Εκτός από τα άφθονα σκιουράκια, λαγουδάκια, αλεπούδες, ασβούς, νυφίτσες και πολλά πτηνά, υπάρχουν αρκούδες, λύκοι και ζαρκάδια. Τα έλατα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα, ενώ υπάρχουν πολλοί κέδροι, αγριοτριανταφυλλιές, βατομουριές, αγριοφράουλες, κρόκους, κυκλάμινα, πολλά βότανα και αρωματικά φυτά καθώς και άφθονα μανιτάρια. Πιο χαμηλά απαντώνται αγριογούρουνα ανάμεσα από καστανιές, πλατάνια, αγριοκερασιές και καρυδιές. Επίσης, έχει φυτρώσει ηλιοτρόπιο, μαρούλι, αγριόχορτο, ραδίκια και ζωχοί (www.katafigiopramanton.gr).

Μια ιστορία αναφέρει, ότι υπήρχε κάποιος με το όνομα Βλάχος και καταγόταν από το χωριό. Αυτός, επειδή είχε χωράφια στο Ίσωμα και έπρεπε με κάποιο τρόπο να τα ποτίζει έκανε το εξής: έφτιαξε σωλήνα από караβόπανο, λινάτσα και σύρμα και κατέβαζε το νερό από την πηγή του καταρράκτη της Στρογγούλας, που είναι σε υψόμετρο 1800 μέτρων και το μάζευε σταγόνα- σταγόνα σε βαρέλια και πότιζε τα χωράφια του.

Κεφάλαιο 9^ο. Οι ημι- νομάδες κτηνοτρόφοι και η κοινωνική ζωή

9.1. Κοινωνικές και Επαγγελματικές τάξεις

Βασική ασχολία των κατοίκων όλων των ορεινών περιοχών είναι η κτηνοτροφία (οικόσιτη κυρίως), η δασοπονία και η περιορισμένη καλλιέργεια της γης, λόγω μικρών εκτάσεων. Οι δραστηριότητες αυτές ευνοούνται από τις τοπικές γεωμορφολογικές συνθήκες που είναι τα άγονα εδάφη και οι άφθονες δασικές εκτάσεις. Η γεωγραφική απομόνωση οδηγεί στην ανάπτυξη αυτόνομων κοινωνιών, οι οποίες παράγουν τα πάντα μόνες τους – τροφή, ρουχισμό, στέγη, εκπαίδευση, τέχνη. Αναπτύσσονται οι τεχνικές ειδικότητες, όπως είναι η οικοδομική, κυρίως από τον σεισμό του 1967 και μετά, οι τέχνες (ξύλογλυπτική, υφαντική, ζωγραφική), οι διάφορες υπηρεσίες (κυρατζής, σαμαράς, κατραμάς, μυλωνάς, σιδεράς, δάσκαλος) και το εμπόριο. Συχνά παρατηρείται χωρική διαφοροποίηση ως προς την ειδίκευση των επιμέρους επαγγέλματων, απόρροια κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων, η οποία ενίοτε χαρακτηρίζει ομάδες χωριών και φανερώνει κάθε πτυχή της καθημερινής τους ζωής. Η κοινωνική και οικονομική οργάνωση των ορεινών κοινωνιών γεννιέται ακριβώς εξαιτίας του συγκεκριμένου φυσικού περιβάλλοντος και ως απάντηση στους περιορισμούς και τις δυνατότητες που αυτό ορίζει. Στην παραδοσιακή κοινωνία υπάρχει ταξική διαφοροποίηση, οι εύποροι, οι λιγότερο πλούσιοι και οι φτωχοί. Η κοινωνική ομάδα η οποία διαφοροποιείται σημαντικά, ως προς τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά είναι οι νομάδες κτηνοτρόφοι.

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος εξασφαλίζει τη διαχρονική αφθονία των φυσικών πόρων και επομένως, την ευημερία των τοπικών κοινωνιών. Οι παραδοσιακές κοινωνίες γνωρίζουν ότι εξαρτούν την ύπαρξή τους από την υγεία του φυσικού περιβάλλοντος και επιδιώκουν τη μεταξύ τους ισορροπία ως μόνη εγγύηση διαχρονικής επιβίωσης και ευμάρειας. Σε κάποιο στάδιο ανάπτυξης των ορεινών οικισμών η γεωργία και η κτηνοτροφία δεν επαρκούν για να καλυφθούν οι ανάγκες επιβίωσης, γεγονός που οδηγεί τους πληθυσμούς στην αναζήτηση άλλων οικονομικών διεξόδων. Η ανάπτυξη του εμπορίου, η οποία συνεπάγεται και την επαφή με άλλους πολιτισμούς, ενισχύεται από το δύσκολο ορεινό περιβάλλον (εναλλακτικός τρόπος επιβίωσης) και επιδρά σε αυτό (διάνοιξη μονοπατιών, κατασκευή γεφυριών, χανιών). Συνοδεύεται από έθιμα και παραδόσεις που διαμορφώνουν ισχυρά την κοινωνική ζωή του χωριού και εισάγει νέες μορφές πολιτισμού – στην αρχιτεκτονική, στην ένδυση, στον τρόπο

ζωής. Κινείται ανάμεσα και συνδέει δύο κόσμους, αυτών που μένουν κάπου σταθερά κι αυτών που ταξιδεύουν (Νιτσιακός, 1994).

9.2. Παραδοσιακά Επαγγέλματα

Η ανάπτυξη τοπικών μορφών τέχνης και τεχνικής (οικοδομική, υλοτομία, ξυλογλυπτική, ζωγραφική) προκύπτει ως ανάγκη επιβίωσης, στηρίζεται στους τοπικούς, φυσικούς διαθέσιμους πόρους όπως η πέτρα, τα δάση, η ξυλεία και οι φυτικές πρώτες ύλες για την παραγωγή χρωμάτων, ευνοώντας την εξέλιξη μιας μορφής οικονομίας αλλά και τέχνης. Η ανθρώπινη τεχνική αξιοποιεί αυτά που βρίσκει στη φύση για να κατασκευάσει κτίρια, εργαλεία, σκεύη σπιτιού, βαρέλια αποθήκευσης τυριού αλλά και να δημιουργήσει αντικείμενα μοναδικής χειροποίητης τέχνης (ξυλόγλυπτα τέμπλα εκκλησιών, σκαλιστά έπιπλα, μουσικά όργανα). Η ζωγραφική ειδικά, αναπτύσσεται εξαιτίας του άγονου εδάφους και όταν δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα επιβίωσης γίνεται μοναδική πηγή εισοδήματος. Ως τέχνη, αποτελεί έκφραση βαθύτερων ατομικών και συλλογικών συναισθημάτων, αντικατοπτρίζει την καθημερινή ζωή (ο λαϊκός ζωγράφος αναζητά στο άμεσο κοινωνικό και φυσικό του περιβάλλον τις πρώτες πηγές έμπνευσης για το έργο του) και μένει ως σημαντική πολιτισμική μαρτυρία. Το φυσικό περιβάλλον λειτουργεί ως αιτία, πηγή πρώτων υλών και αφετηρία έμπνευσης (Νιτσιακός, 1994).

Οι χτίστες και οι ζωγράφοι ταξιδεύουν διαρκώς δημιουργώντας δύο διαφορετικούς ‘μικρόκοσμους’ – των οργανωμένων ομάδων χτιστών και ζωγράφων που ταξιδεύουν και των οικογενειών (γυναίκες, παιδιά, ηλικιωμένοι) που μένουν πίσω. Η πολύχρονη παρατήρηση της φύσης οδηγεί τις παραδοσιακές κοινωνίες στη διαπίστωση της ικανότητας συγκεκριμένων ειδών φυτών για να θεραπεύουν ασθένειες. Η οικιακή χρήση τέτοιων φυτών είναι ευρεία, ωστόσο η συστηματική συλλογή και επεξεργασία τους γίνεται για ορισμένους επάγγελμα (πρακτικοί γιατροί). Ανάπτυξη του επαγγέλματος παρατηρείται στις περιοχές με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση τέτοιων φυτών. Η μετακίνηση των αντρών της οικογένειας από τόπο σε τόπο, για επαγγελματικούς λόγους, είναι χαρακτηριστικό των παραδοσιακών κοινωνιών. Αφορά κυρίως στις συντεχνίες των εμπόρων, των μαστόρων και των ζωγράφων, οι οποίοι ταξιδεύουν σε πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού για να εργαστούν. Επιπλέον, ομάδες επαγγελματιών, οι οποίες

ασχολούνται με τη δασική εκμετάλλευση (πριονάδες, καρβουνιάρηδες, κατραμάδες) μετακινούνται σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα, ασκώντας το επάγγελμά τους. Όταν εργάζονται στο δάσος του χωριού μένουν σε καλύβες μέσα σ' αυτό και επιστρέφουν στο σπίτι τους κάθε δεκαπέντε μέρες, περίπου (Νιτσιάκος, 1994).

Οι πρακτικοί γιατροί μετακινούνται επίσης, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους, όπως και οι μουσικοί οι οποίοι συνοδεύουν τα διάφορα τοπικά πανηγύρια (συνήθως οι γύφτοι ασκούν το επάγγελμα του μουσικού). Η κοινωνική οργάνωση του ορεινού χώρου στηρίζεται στην μεγάλη, διευρυμένη οικογένεια. Η συγγενική ομάδα αποτελεί τη βάση της παραδοσιακής κοινωνίας. Οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι παραμένουν συνήθως στο χωριό και έχουν την ευθύνη της οργάνωσης του σπιτιού, της καλλιέργειας των χωραφιών και της συντήρησης των ζώων, ενώ η πλειοψηφία των αντρών μετακινείται περιοδικά ασκώντας κάποιο επάγγελμα. Οι επιμέρους παραγωγικές δραστηριότητες συνοδεύονται από τα ανάλογα κτίσματα, μύλοι, νεροτριβές, πριστήρια, τυροκομεία, λατομεία, αλώνια, στάνες. Τα δύο απαραίτητα στοιχεία λειτουργίας των παραγωγικών εγκαταστάσεων, οι πρώτες ύλες και η ενέργεια, στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν μεταφέρονται, αλλά αξιοποιούνται επί τόπου. Η πέτρα, το ξύλο και οι φυτικές και ζωικές ύλες (μαλλί, δέρμα, ίνες, ρίζες φυτών) αποτελούν τις βασικές πρώτες ύλες, ενώ το νερό, ο ήλιος, ο αέρας και η μυϊκή δύναμη ανθρώπων και ζώων τις βασικές μορφές ενέργειας (Νιτσιάκος, 1994).

9.3. Λαϊκή Παράδοση

Μια από τις βασικότερες πτυχές της καθημερινότητας των ορεινών κοινωνιών αποτελεί το σύνολο της λαϊκής τους παράδοσης, έθιμα, παραδόσεις, θρύλοι, παραμύθια, γιορτές, γεύσεις, τραγούδια, χοροί, μουσική, η οποία εκφράζει το επίπεδο ανάπτυξης κάθε κοινωνίας. Τα στοιχεία που συγκροτούν τη λαϊκή παράδοση των κοινωνιών αυτών εμφανίζονται πολύ έντονα και αρκετά διαφοροποιημένα από τόπο σε τόπο. Το άμεσο φυσικό περιβάλλον έχει ισχυρή παρουσία στο σύνολο της λαϊκής παράδοσης, ως πηγή έμπνευσης, ως στοιχείο θαυμασμού, ως «πρώτη ύλη», ως αφετηρία δημιουργίας. Δεν θα μπορούσε να μην έχει εξάλλου, δεδομένης της σχέσης των παραδοσιακών κοινωνιών με τη φύση. Η εξάρτησή τους από αυτή και το δέσιμο της οικονομικής, τεχνολογικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης, αντικατοπτρίζονται σε όλα τα

στοιχεία που συνθέτουν την τοπική παράδοση. Ο παραδοσιακός τρόπος ζωής συγκροτείται και αναπαράγεται βάση τοπικών ηθών και εθίμων. Τα εγκαίνια της ίδρυσης ενός χωριού και η προστασία του από κάθε κακό (επιδημίες, ανομβρία), συνοδεύονται με πολλά και διαφορετικά έθιμα που σχετίζονται με τη φύτευση δέντρων, τη θανάτωση ζώου, κ.α. Ανάλογες συνήθειες τηρούνται και κατά τη θεμελίωση ενός νέου σπιτιού ή ενός γεφυριού, για τη γερή στερέωσή του και τη προστασία του (Λαμνάτος, 1973).

Οι γιορτές και τα πανηγύρια καταλαμβάνουν σημαντικό κομμάτι της κοινωνικής ζωής, δεδομένου ότι αποτελούν μοναδική δυνατότητα ψυχαγωγίας και κοινωνικής επαφής. Έχουν κυρίως κοινωνικό, θρησκευτικό και λιγότερο εμπορικό χαρακτήρα. Είναι τόσο σημαντικά στην παραδοσιακή κοινωνία ώστε πραγματοποιούνται με σχεδόν τελετουργικό τρόπο και με την αυθόρμητη συμμετοχή όλων των μελών της κοινότητας. Κάθε γιορτή συνοδεύεται από τα αντίστοιχα έθιμα και παραδόσεις, τα οποία εμπεριέχουν έντονο συμβολισμό και λειτουργούν συχνά ως προμήνυμα γεγονότων. Άρρηκτα δεμένα με τη θρησκεία, η οποία μοιάζει να αποτελεί σημείο επαφής και ισχυρά συνεκτικό στοιχείο της κοινωνίας, εμπλουτισμένα με παραδόσεις του παρελθόντος και πάντα σε συνάρτηση με το φυσικό περιβάλλον. Η διαχρονική συντήρηση των εθίμων προϋποθέτει μία, σχεδόν ευλαβική, τήρησή τους, γεγονός που δείχνει πραγματική πίστη σε όσα αυτά συμβολίζουν αλλά και ικανοποίηση εσωτερικών, ίσως, αναγκών του συνόλου της κοινωνίας (εξάλλου μια κοινωνία κρατά πάντα, αυθόρμητα, ότι εξυπηρετεί τη λειτουργία της). (Λαμνάτος, 1973).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παράδοση περνά από γενιά σε γενιά προφορικά. Οι παλιοί διηγούνται στους νεότερους και μεταφέρουν από στόμα σε στόμα τα τραγούδια, τα έθιμα, τους χορούς. Υπάρχει μια πολύ σταθερή και ομαλή μετάβαση από το παρελθόν στο παρόν, χωρίς ξαφνικές ανατροπές. Η εξέλιξη είναι αργή και κάθε νέο στοιχείο φιλτράρεται πριν ενσωματωθεί στην υπάρχουσα κοινωνική δομή. Τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος είναι διάχυτα σε όλο το παραδοσιακό εθιμοτυπικό. Δέντρα, ποτάμια, φυσικές τοποθεσίες ενώνονται δημιουργικά με τη λαϊκή φαντασία και γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι της εθιμοτυπικής παράδοσης.

Εικόνα 19. Παραδοσιακό πανηγύρι ανήμερα της Αγ. Παρασκευής στη πλατεία του χωριού.

Οι γιορτές, τα πανηγύρια, οι γάμοι, ο θάνατος, η γέννηση, ο αποχαιρετισμός, η επιστροφή και κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής συνοδεύεται πάντα από πλήθος τραγουδιών και ειδών χορού. Ο χορός αποτελεί βασικό στοιχείο των γιορτών και πραγματοποιείται στην ύπαιθρο – στις πλατείες των χωριών, σε υψώματα κοντά σε κάποιο ξωκλήσι και σε κοντινά λιβάδια (η πλατεία και επίπεδη έκτασή τους προσφέρεται για χορούς και συγκέντρωση πολλών ατόμων). Σχεδόν κάθε κοινωνική εκδήλωση πραγματοποιείται σε ανοιχτό χώρο.

Εικόνα 20. Πανηγύρι στη πλατεία του χωριού.

Η ζωή κυλά τον περισσότερο καιρό έξω από το σπίτι ενώ και πολλές δραστηριότητες που αφορούν στην ιδιωτική ζωή γίνονται επίσης στην ύπαιθρο (αυλή). Το φυσικό περιβάλλον δεν είναι το σκηνικό αλλά η ‘σκηνή’ της καθημερινής παραδοσιακής ζωής.

Εικόνα 21. Μικρό εκκλησάκι στην αρχή του χωριού.

Ολόκληρος ο ορεινός χώρος είναι γεμάτος ονομασίες, χωριά, τοποθεσίες, φυσικά τοπία, ποτάμια, λίμνες. Το όνομα περιγράφει το χώρο και η επιλογή του δεν είναι τυχαία. Οι ονομασίες των χωριών είναι δηλωτικές του επαγγέλματος των κατοίκων του ή προέρχονται από το άμεσο φυσικό περιβάλλον και δηλώνουν κάτι που έχει σχέση μ' αυτό. Το όνομα και μόνο κάποιου χωριού προϋδεάζει για τη θέση του, το είδος της βλάστησης που το περιβάλλει, το είδος των πουλιών ή των ζώων που ζουν εκεί, το υψόμετρο, τη γεωμορφολογία του εδάφους κ.α. Σε ορισμένες περιπτώσεις το όνομα του χωριού δηλώνει την αιτία της δημιουργίας του, ενώ σε άλλες το είδος των προϊόντων που παράγει. Αντίστοιχα δηλωτικά στοιχεία περικλείονται στα ονόματα των ποταμών, των λιμνών, ή των στοιχείων υποδομής ενός χωριού (βρύσες, μύλοι, γεφύρια). Πολύ συχνά βέβαια είναι και τα ονόματα προσώπων που συνδέονται με κάποιο τρόπο με αυτά ή διάφορα ιστορικά γεγονότα. Η ποικιλία του φυσικού περιβάλλοντος από τόπο σε τόπο, ευθύνεται για την ποικιλία των ονομάτων και η ομοιότητα που συχνά παρατηρείται δηλώνει ακριβώς την αντίστοιχη ομοιότητα των περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, των

ορεινών περιοχών. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο του ορεινού πολιτισμού, το οποίο αντανακλά το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και αποτελεί επίτευγμα της τεχνικής, της τεχνολογίας, της τέχνης και της κοινωνίας, ταυτόχρονα, είναι η αρχιτεκτονική. Αποτελεί ίσως την πιο ολοκληρωμένη έκφραση της πολιτιστικής ταυτότητας ενός τόπου και το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα αλληλεπίδρασης και ισορροπίας ανάμεσα στον άνθρωπο, την κατασκευή και το φυσικό περιβάλλον (Λαμνάτος, 1973).

Η κοινωνική και οικονομική εξέλιξη που αναιρεί την αιτία δημιουργίας των ορεινών οικισμών και μεταβάλλει δραστικά το κοινωνικό τοπίο, συμβάλει στη σταδιακή αποδυνάμωση του ορεινού χώρου από το ανθρώπινο δυναμικό του. Η ερήμωση των οικισμών οδηγεί, μοιραία, στην εγκατάλειψη των παραγωγικών δραστηριοτήτων και του κτισμένου χώρου, οδηγεί στην χαλάρωση ισχυρών κοινωνικών δομών του παρελθόντος και βαθμιαία στην εξαφάνιση των ορεινών πολιτισμών. Ζητούμενο δεν είναι η επιστροφή στο παρελθόν αλλά η επανακατοίκηση του ορεινού χώρου, η οποία θα προκύψει μόνο όταν δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες. Ίσως οι πόλεις και το σύγχρονο αστικό περιβάλλον ωθήσουν τους ανθρώπους να αναζητήσουν ξανά καταφύγιο στα βουνά. Αυτό που επισημαίνεται ωστόσο είναι η ανάγκη επαναπροσέγγισης του ορεινού χώρου μέσα από την ολοκληρωμένη μελέτη των δυνατοτήτων του, των περιορισμών του και των κινδύνων που απειλούν τα οικοσυστήματα και τους πολιτισμούς του (Λαμνάτος, 1973).

Εικόνα 22. Χτιστή βρύση του χωριού.

9.4. Δομή και Λειτουργία του ορεινού χωριού

Ο τρόπος δομής των οικισμών γίνεται επίσης με γνώμονα τις τοπικές κλιματικές συνθήκες. Κατά κανόνα επιλέγεται πλαγιά βουνού με νότιο προσανατολισμό (ηλιακή ακτινοβολία), ενώ μέσα στον οικισμό η χάραξη των δρόμων και των μονοπατιών ακολουθεί τις υψομετρικές του εδάφους (οικονομία κινήσεων και βέλτιστη αξιοποίηση του χώρου). Διάσπαρτα στον ιστό του οικισμού δημιουργούνται στεγασμένοι χώροι στάσης, ημιυπαίθριοι, προστατευμένα περάσματα, το σύνολο των οποίων διαμορφώνει ένα ιδιαίτερα ευχάριστο μικροκλίμα και ευνοϊκές συνθήκες διαβίωσης. Το σύνολο του οικισμού χτίζεται με γνώμονα την όσο το δυνατό ισορροπημένη κατανομή στο χώρο, των πηγών νερού, για την καλύτερη εξυπηρέτηση όλων των επιμέρους γειτονιών, ενώ οι δημόσιες λειτουργίες (πλατεία, καφενείο, αγορά, σχολείο, εκκλησία) βρίσκονται συγκεντρωμένες είτε σε ένα κέντρο είτε σε περισσότερα του ενός, σε κεντρικά σημεία του οικισμού, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η πρόσβαση και η

εξυπηρέτηση όλων των κατοίκων. Τα υλικά κατασκευής προέρχονται από το άμεσο φυσικό περιβάλλον, δεδομένου ότι δεν μπορούν να μεταφερθούν από άλλες περιοχές. Σε βραχώδεις περιοχές κυριαρχεί η πέτρα ως δομικό υλικό, η οποία και αυτή διαφοροποιείται από περιοχή σε περιοχή – μαύρη, άσπρη, κόκκινη, ανάλογα με το είδος των επικρατέστερων πετρωμάτων (Ρόκος,1998).

Εικόνα 23. Χαρακτηριστικό μονοπάτι του χωριού.

Στις περιοχές με άφθονες δασικές εκτάσεις κυριαρχεί η χρήση του ξύλου. Η επιλογή του είδους της ξυλείας για κάθε χρήση γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή και σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά κάθε δέντρου, δηλαδή την ανθεκτικότητα στην υγρασία, στους μικροοργανισμούς, στην καταπόνηση, στις ασθένειες κ.α. Διαφορετικά είδη ξύλου χρησιμοποιούνται για την κατασκευή δομικών στοιχείων, όπως κουφώματα, στέγες και δάπεδα, για την κατασκευή επίπλων, οικιακών σκευών, εργαλείων, μουσικών οργάνων και διακοσμητικών. Η διαφοροποίηση στη χρήση των υλικών εξαρτάται κάθε φορά από τα τοπικά φυσικά διαθέσιμα και ευθύνεται για την μορφολογική διαφοροποίηση του κτισμένου

περιβάλλοντος που χαρακτηρίζει το σύνολο των ορεινών περιοχών. Οι περισσότερες δραστηριότητες πραγματοποιούνται στην ύπαιθρο και το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής ζωής κυλά σε ανοικτούς χώρους παρά στον περιορισμένο χώρο του σπιτιού. Η κατοικία οργανώνεται γύρω από την αυλή η οποία αποτελεί ζωτικό χώρο και περιλαμβάνει διάφορα κτίσματα συμπληρωματικά της κύριας κατοικίας – φούρνος, πηγάδι, μαγειρείο, αποχωρητήριο.

Το παραδοσιακό ‘σπίτι’ είναι ουσιαστικά ένα συγκρότημα κτισμάτων με σαφή διαφοροποίηση ως προς τη λειτουργία τους, η οποία επεκτείνεται στη μορφή (μέγεθος, σχήμα) και στην ιεράρχησή τους στο χώρο. Από τον δημόσιο χώρο (δρόμος, σοκάκι) μέχρι τον απόλυτα ιδιωτικό (εσωτερικό σπιτιού) υπάρχει μια σταδιακή μετάβαση (στεγασμένη είσοδος, αυλή, ημι υπαίθριος ισόγειος χώρος - χαγιάτι). Η διαφοροποίηση των χώρων επεκτείνεται και στην κοινωνική δομή. Ο δημόσιος χώρος (πλατεία, δρόμος) ‘ανήκει’ στους άντρες ενώ ο ιδιωτικός (σπίτι) στις γυναίκες. Κάθε τόπος παράγει διαφορετικές αρχιτεκτονικές μορφές, σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα φυσικά διαθέσιμα, τον χρόνο δημιουργίας, την τεχνολογία και τον δεδομένο πολιτισμό. Μορφολογικές διαφορές παρατηρούνται ακόμη και σε διπλανά χωριά. Ωστόσο, κοινός παρονομαστής παραμένει η τήρηση συγκεκριμένων κανόνων και νόμων της φυσικής σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, γεγονός που εξηγεί τα στοιχεία ομοιότητας που χαρακτηρίζουν την παραδοσιακή κατασκευή στις ορεινές περιοχές του κόσμου. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική δημιουργήθηκε για να καλύψει δεδομένες απαιτήσεις και ως προϊόν πολιτισμού μεταφέρει τις αξίες και τον τρόπο ζωής των κοινωνιών αυτών (Ρόκος, 1998).

Εικόνα 24. Παραδοσιακό Πραμαντιώτικο σπίτι.

Οι παραδοσιακές κοινωνίες των ορεινών περιοχών χαρακτηρίζονται από την αυτονομία, την αυτοσυντήρηση, την μικρή κατανάλωση (τεχνητών υλικών και φυσικών διαθεσίμων), τη λιτότητα στον τρόπο ζωής τους. Αναγκασμένες να επιβιώσουν σε πολύ δύσκολες συνθήκες κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα πολιτισμό σε πλήρη ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον. Ορίζοντας το μέτρο με γνώμονα τη νομοτέλεια της φύσης, οργανώνουν την παραγωγή με βάση τις πραγματικές ανάγκες, στηρίζονται στην οικονομία των φυσικών πόρων και στην ανακύκλωση των υλικών, αποφεύγουν την υπερκατανάλωση, τη σπατάλη (υλικών, πόρων, χώρου) και την υπερβολή. Η απλότητα και η λιτότητα χαρακτηρίζουν κάθε τομέα της καθημερινότητάς τους, την παραγωγή, την κατανάλωση, την κατασκευή, την τέχνη. Το συλλογικό συμφέρον επικρατεί του ατομικού και η αλληλεγγύη, η συμπαράσταση και η αλληλοβοήθεια χαρακτηρίζουν τους κατοίκους των περιοχών αυτών. Καταφέρνουν να αυτοσυντηρούνται αλλά και να ενημερούν διαχρονικά, αυτάρκειες και ανεξάρτητες. Γνωρίζουν ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται άμεσα από τη συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, το οποίο και προστατεύουν (Ρόκος, 1998).

Η παραδοσιακή τεχνολογία αξιοποιεί τη δύναμη του νερού και τη μορφολογία του εδάφους (υψομετρική διαφορά) για να κινήσει τους μύλους και να λειτουργήσει τις νεροτριβές (μαντάνια, για το πλύσιμο των υφασμάτων) και τα νεροπρίονα (κοπή ξύλου). Παράλληλα, μια σειρά απαραίτητων υποδομών (γεφύρια, μονοπάτια, βρύσες, πηγάδια) κατασκευάζονται με αφετηρία τα στοιχεία του φυσικού χώρου. Το συγκεκριμένο, κάθε φορά, εδαφικό ανάγλυφο ορίζει τη χωροθέτηση των παραγωγικών εγκαταστάσεων, του οικισμού και των έργων υποδομής στον κοινοτικό ιστό και κατ' επέκταση διαμορφώνει την οργάνωση και τη δομή του χώρου (Ρόκος, 1998).

Οι παραδοσιακές κοινωνίες δεν εξαρτούν μόνο την επιβίωσή τους από τους φυσικούς πόρους, αλλά οργανώνουν όλο τον τρόπο ζωής τους σύμφωνα με τους ρυθμούς της φύσης. Η εναλλαγή μέρας και νύχτας και η εναλλαγή των εποχών καθορίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις ανθρώπινες δραστηριότητες, γεωργικές εργασίες, συγκομιδή καρπών, μετακίνηση ανθρώπων και ζώων και στην ουσία στηρίζονται στην παρατήρηση των εναλλαγών της φύσης προκειμένου να εξασφαλίσουν τις καλύτερες προϋποθέσεις για τις αγροτικές εργασίες. Παράλληλα, ένα πλήθος δραστηριοτήτων που σχετίζεται με έθιμα, γιορτές, καθημερινές συνήθειες αλλά και παραδόσεις, θρύλους και δοξασίες, συνδέεται άμεσα με τον ετήσιο κύκλο της φύσης. Οι μήνες ταυτίζονται με

τις αγροτικές εργασίες που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκειά τους (αλώνισμα, σπορά, θέρισμα, κλάδεμα, τρύγος) ενώ σπάνια κάποια εργασία δεν συνοδεύεται από την αντίστοιχη γιορτή ή αντίστοιχο έθιμο. Η εναλλαγή των εποχών σηματοδοτείται επίσης με γιορτές (ο ερχομός της άνοιξης), ενώ πάρα πολλοί μύθοι και θρύλοι είναι δεμένοι με φυσικά στοιχεία (κορυφές βουνών, λίμνες, ποτάμια, δάση). Όλα φανερώουν το βαθύ δέσιμο του ανθρώπου με τη φύση και τον σεβασμό του προς αυτή (Ρόκος, 1998).

Εικόνα 25. Άποψη του δημοτικού σχολείου.

9.5. Ο νομαδικός πληθυσμός

Οι νομαδικοί πληθυσμοί δεν έχουν μόνιμο τόπο κατοίκησης. Μετακινούνται χειμώνα – καλοκαίρι ανάλογα με τις ανάγκες των ζώων. Είναι κτηνοτρόφοι και ζουν το καλοκαίρι στο βουνό και το χειμώνα στα χειμαδιά. Κατοικούν σε ελαφρές κατασκευές τις οποίες εγκαταλείπουν κατά τη μετακίνησή τους. Αντίστοιχο τρόπο ζωής ακολουθούν και οι ημι νομαδικοί πληθυσμοί, οι οποίοι ωστόσο έχουν μόνιμη βάση και μετακινούνται εποχικά. Ο νομαδικός τρόπος ζωής, αναγκάζει τους πληθυσμούς να ζουν σε συνθήκες διαβίωσης εξαιρετικά δύσκολες γεγονός που τους ωθεί να γίνουν ιδιαίτερα ευέλικτοι και εφευρετικοί. Αναπτύσσουν ιδιαίτερους μηχανισμούς προσαρμογής στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίοι μπορούν πολύ καλά να μελετηθούν μέσα από τις κατασκευές τους, τα υλικά που χρησιμοποιούν, τις τεχνικές που αναπτύσσουν και τη μορφή της κοινωνικής ανάπτυξης που έχουν. Η νομαδική κατοικία είναι πολύ καλά οργανωμένη μέχρι και την παραμικρή λεπτομέρεια. Υπάρχει κοινωνική ιεράρχηση στις νομαδικές κοινότητες, εμφανής και από τον τρόπο δομής των οικισμών (μορφή και θέση κτισμάτων). Οι νομαδικές κατασκευές χαρακτηρίζονται από τέλεια προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον – εδαφικό ανάγλυφο, κλιματικά δεδομένα. Είναι κοινωνίες προφανώς αυτάρκεις και παράγουν οι ίδιες όλα τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους (Χατζήολου, 1941).

Εικόνα 26. Νομάδες κτηνοτρόφοι (Πηγή: Ν. Καρατζένης).

Σταδιακά, από το '60 περίπου και μετά, οι νομαδικοί πληθυσμοί αρχίζουν να εγκαθίστανται μόνιμα σε πόλεις και χωριά. Εγκαταλείπουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους, στρέφονται σε άλλα επαγγέλματα - γεωργία, εμπόριο, υπηρεσίες και αναμιγνύονται, κοινωνικά, με άλλους πληθυσμούς. Οι παραδοσιακές ορεινές κοινωνίες είναι αγροτικές και αυτάρκειες, γεγονός που επιβάλλεται από το φυσικό περιβάλλον. Γύρω από τον οικισμό βρίσκονται οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι οποίες αναπτύσσονται σε ζώνες, με τα κηπευτικά στην πιο κοντινή στον οικισμό, και τα βοσκοτόπια στην πιο απομακρυσμένη ζώνη. Προκειμένου να προστατευθεί το έδαφος από τη διάβρωση (λόγω των βροχοπτώσεων) διαμορφώνεται με αναβαθμίδες και κατασκευάζονται τοίχοι αντιστήριξης από ξερολιθιά. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιούνται οι πέτρες που μαζεύονται όταν γίνεται ο καθαρισμός των χωραφιών (ανακύκλωση υλικών). Οι πέτρες τοποθετούνται χωρίς συνδετικό κονίαμα (ξερολιθιά), κάθετα στις κλίσεις του εδάφους, ώστε να το συγκρατούν και έτσι δημιουργείται πολύτιμη καλλιεργήσιμη έκταση σε εδάφη βραχώδη. Αρχικά, οι τοίχοι από ξερολιθιά κατασκευάζονται και για την οριοθέτηση των βοσκοτόπων. Εκτός από το ότι δημιουργούν τις ικανές και αναγκαίες συνθήκες για την ανάπτυξη της γεωργίας και ευνοούν την καλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων αποτελούν ταυτόχρονα, ιδανικούς μικροβιότοπους (έντονη ηλιακή ακτινοβολία και μικρή υγρασία) για πολλά είδη πανίδας και χλωρίδας (ερπετά, πουλιά, έντομα, φυτά), τα οποία βρίσκουν σ' αυτούς καταφύγιο και τροφή. Ο τρόπος κατασκευής τους δημιουργεί ένα βιολογικό δίκτυο. Οι ξερολιθιές, διαχρονικά οικείες με το ορεινό τοπίο, δένουν τη φύση με τον ανθρώπινο πολιτισμό (Mihailovic, 2007).

Στις ορεινές περιοχές οι προσφερόμενες για καλλιέργεια εκτάσεις είναι μικρές και η καλλιεργητική περίοδος σύντομη. Έτσι, οι ορεσίβιοι αναπτύσσουν καλλιέργειες οι οποίες αξιοποιούν στο μέγιστο τους δύο αυτούς περιορισμούς, εξασφαλίζοντας την τροφή τους κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Το πότισμα των καλλιεργειών γίνεται με αυλάκια, κατάλληλα ανοιγμένα και με μικρές κλίσεις, μέσω των οποίων μεταφέρεται το νερό στα φυτά. Με ένα κατάλληλα κατασκευασμένο δίκτυο αυλακιών, το νερό από τα ποτάμια και τις πηγές φτάνει παντού μέσα στο χωριό (πότισμα κήπων). Το φυσικό περιβάλλον αποτελεί τη βάση της επιβίωσης των παραδοσιακών κοινωνιών γι' αυτό η προστασία και η διατήρησή του είναι κύριο μέλημά τους. Συνειδητοποιώντας την ανάγκη της ανανέωσης του φυσικού χώρου και την ελαχιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών της ανθρώπινης επίδρασης σ' αυτό, οι ορεινές κοινότητες μεριμνούν για

μια σειρά μέτρων όπως η αγρανάπαυση, η εναλλαγή των καλλιεργειών, η φυσική λίπανση των αγρών, η περιοδική αλλαγή στη δασική εκμετάλλευση, η περιμετρική βόσκηση. Συμβάλλουν στην ενδυνάμωση του εδάφους, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στην ανανέωση των φυσικών πόρων. Οι επιμέρους παραγωγικές δραστηριότητες – κτηνοτροφία, γεωργία, δασοπονία - λειτουργούν συμπληρωματικά η μια με την άλλη και όλες μαζί στηρίζουν αυτή που εμφανίζεται ως επικρατέστερη σε κάθε τόπο. Ενίοτε, το δάσος συμπληρώνει την έλλειψη ζωοτροφών (καρποί δασών δρυός και καστανιάς) ή χρησιμοποιείται ως υπόβαθρο για την ανάπτυξη της γεωργίας. Γεωργικές εκτάσεις, όταν δεν βρίσκονται στην παραγωγική περίοδο, παραχωρούνται στην κτηνοτροφία, η οποία λειτουργεί ως φυσικό λίπασμα που με τη σειρά του αυξάνει στη συνέχεια, τη γεωργική παραγωγή. Όλη η έκταση του ορεινού κοινοτικού χώρου οργανώνεται σε μια βάση λειτουργικής και ισόρροπης αλληλεπίδρασης (Pretty, 1990).

Ζώντας στην ύπαιθρο, οι νομάδες ήταν οργανωμένοι σε οικογενειακές δομές πατριαρχικού χαρακτήρα, όπου ο πατέρας είχε απεριόριστη εξουσία σε όλα τα ζητήματα, σε κοινωνίες κλειστές και με έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα. Οι κτηνοτρόφοι, όπως και άλλες επαγγελματικές και κοινωνικές τάξεις, ήταν πολύτεκνοι, έκαναν πολλά παιδιά διότι γνώριζαν ότι θα ζήσουν λίγα, λόγω ανύπαρκτης ιατρικής περίθαλψης, εξαιτίας του θανάτου γυναικών και παιδιών στην γέννα, λόγω κακής διατροφής, επιδημιών και άλλων παραγόντων. Τα αγόρια ήταν παιδιά, ενώ τα κορίτσια ήταν το αδύνατο σημείο κάθε οικογένειας. Οι μικρότεροι υπάκουαν στους άγραφους νόμους και τους μεγαλύτερους, μεγάλωναν με προκαθορισμένους ρόλους σύμφωνα με τη παράδοση και τα έθιμα του χωριού. Οι γυναίκες ήταν υποταγμένες στους άντρες, δεν εκδηλωνόταν καμία αμφισβήτηση για οτιδήποτε απασχολούσε την οικογένεια, ήταν υποχωρητικές, με αποτέλεσμα να χάνουν την ταυτότητα τους. Έτσι λοιπόν, διαμορφώθηκε μια νοοτροπία συντηρητική, πιστή στο παλιό, δύσπιστη απέναντι σε κάθε τι νέο, που οφειλόταν στον απομονωμένο τρόπο ζωής και στην έλλειψη επαφής με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι κτηνοτρόφοι συνήθιζαν να κρατούν ενωμένα τα πρόβατα τους ακόμα και μετά το πάντρεμα των αγοριών της οικογένειας και την ευθύνη για τα λιβάδια την είχε ο πατέρας μέχρι να τον διαδεχτεί ο μεγαλύτερος γιός. Μέχρι τη δεκαετία του 60 δεν υπήρχε ραδιόφωνο στα κονάκια των κτηνοτρόφων και οι κοινωνικοί αγώνες δεν έφταναν ως εκεί ή αν έφταναν, ήταν «αλλοιωμένοι». Για τα πολιτικά πράγματα είχαν θολή εικόνα, οι γυναίκες «απαγορευόταν» να κουβεντιάσουν και ο ρόλος τους περιοριζόταν σε αυτόν του απλού ακροατή. Η κρατική αδιαφορία για την

οργάνωση της κτηνοτροφίας, την καθήλωσαν στο στάδιο της υπανάπτυξης και τους νομάδες στην οικονομική καχεξία (Καρατζένης, 1991).

Ο διαχωρισμός των κατοίκων μέχρι τα προπολεμικά χρόνια, γινόταν με βάση τη διαμονή τους, αν ζούσαν δηλαδή στο χωριό καλοκαίρι ή χειμώνα. Με αυτόν τον τρόπο χωρίστηκαν σε Βλάχους και Χειμωνιάτες. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι έμποροι, οι κτίστες, οι τυροκόμοι, οι αγωγιάτες και οι μορφωμένοι ή αλλιώς οι γραμματιζούμενοι. Οι κτηνοτρόφοι ονόμαζαν τους μόνιμους κατοίκους χωριάτες και οι χωριάτες με τη σειρά τους, τους αποκαλούσαν Βλάχους. Οι νομάδες θεωρούσαν τη ζωή των ντόπιων άχαρη και μίζερη, αφού καταπιέζονταν περισσότερο από τους κατακτητές και από τους επιδρομείς. Οι χωριάτες πάλι έβλεπαν τη ζωή των κτηνοτρόφων σκληρή και στερημένη, αφού έπρεπε να μετακινούνται συνεχώς. Ο πρόεδρος του χωριού ανήκε στους Χειμωνιάτες, αφού έπρεπε να είναι μόνιμος κάτοικος. Λόγω της ιδιαιτερότητας του κτηνοτροφικού επαγγέλματος, της διαρκής μετακίνησης, της αδυναμίας μόνιμης παραμονής στο χωριό, συνέβαλαν στο να μην μορφώνονταν οι κτηνοτρόφοι, κάτι που εκμεταλλεύτηκαν οι χειμωνιάτες εις βάρος τους. Για τους παραπάνω λόγους, δημιουργήθηκε η αντίληψη ότι οι κτηνοτρόφοι ήταν «κατώτεροι», ενώ οι οικογένειες των Χειμωνιωτών ήταν «ανώτερες», παρόλο που οι Χειμωνιάτες δεν ήταν πλουσιότεροι από τους κτηνοτρόφους. Μάλιστα, κάποιοι βρίσκονταν σε χειρότερη οικονομική κατάσταση. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, άρχισαν οι κτηνοτρόφοι να γίνονται ισχυροί και να τους επιτρέπεται πλέον να γιορτάζουν το γάμο τους στη πλατεία του χωριού, κάτι που πριν δεν επιτρεπόταν. Υπήρχαν ακόμα και διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε οικογένειες της ίδιας κοινωνικής τάξης, για παράδειγμα στους κτηνοτρόφους συγκαταλέγονταν και ο τσέλιγκας με τα 1.000 πρόβατα αλλά και ο τσομπάνης με τα 70 πρόβατα (Καρατζένης, 1991).

Η ζωή με τα πρόβατα, κρατάει ακόμα και σήμερα τους κτηνοτρόφους μακριά από τον κόσμο, ξεκομμένοι από τη κοινωνική ζωή και από τις εξελίξεις. Μέχρι τα πρώτα προπολεμικά χρόνια, οι τσελιγκάδες έρχονταν σε επαφή με τους εμπόρους, τους προέδρους των κοινοτήτων, με τους υπαλλήλους της δασικής υπηρεσίας, τους αγροφύλακες και άλλους. Λίγα ήταν τα παιδιά κτηνοτρόφων που μέχρι το 1960 είχαν τελειώσει το δημοτικό, ενώ για τα περισσότερα σχολείο θεωρούνταν ο στρατός. Τα παιδιά των κτηνοτρόφων ήταν ζωηρά, ατίθασα, δεν έμπαιναν εύκολα σε σειρά, σε αντίθεση με τα παιδιά των μόνιμων κατοίκων. Διαμόρφωσαν έναν τρόπο ζωής,

βασισμένο στα δικά τους γνωρίσματα, τα οποία για τους υπόλοιπους ήταν παράξενα και ιδιόμορφα, δεν είχαν απαιτήσεις πολλές και αρκούσαν σε πρόχειρες και προσωρινές λύσεις, ίσως και για αυτό έμειναν προσκολλημένοι στα παλιά και πολύ δύσκολα υιοθετούσαν νέες πρακτικές και αντιλήψεις. Απόρροια των παραπάνω ήταν να εμφανιστούν κάποιες ονομασίες με μειωτική σημασία για τους κτηνοτρόφους, όπως «Πρεντζόβλαχοι», από τη λέξη «πρέντζα» που είναι το τελευταίο υποπροϊόν του ξινόγαλου από το αγελαδινό γάλα. Επίσης, «Γιδάρης» είναι αυτός που δεν έχει καμία άλλη ικανότητα από το να φυλάει τα γίδια, «Καράβλαχοι» και «Σκατόβλαχοι» εξαιτίας της μυρωδιάς από τις κοπριές. Υπήρξαν και ονομασίες οι οποίες έθιγαν την ηθική ποιότητα του βλάχου, όπως πονηρός, άξεστος, ακατέργαστος. Ο βλάχος άνθρωπος θεωρούνταν καθυστερημένος και χοντροκομμένος. Αναμφισβήτητα, η βαριά προφορά των κτηνοτρόφων, ο τρόπος βαδίσματος, τα μάλλινα ρούχα, η δυνατή φωνή, η ισχυρογνωμοσύνη που τους διακρίνει ακόμα και σήμερα, αποτελούσαν αφορμή για αρνητικά σχόλια (Καρατζένης, 1991).

Η σχέση κτηνοτρόφου-γεωργού ήταν σχέση ανταλλαγής και ταυτόχρονα ανταγωνιστική. Η εντατική καλλιέργεια «έσπρωχνε» στο περιθώριο τη κτηνοτροφία, η οποία με τη χρήση της μηχανής περιορίστηκε, αφού επεκτάθηκε η γεωργία. Ο κτηνοτρόφος προσπαθούσε να κρατήσει τη γη ακομμάτιαστη για τα κοπάδια του και ο γεωργός ήθελε να σπείρει, να φυτέψει, να φράξει και να κομματιάσει (Λαμνάτος, 1973).

9.6. Τα τσελικάτα

Τα τσελικάτα ήταν δημιούργημα της φεουδαρχίας, με έντονη παρουσία στα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με την ένωση συγγενικών οικογενειών προκειμένου να ισχυροποιηθούν και να εκμεταλλευτούν τις ακομμάτιαστες εκτάσεις κατάλληλες για τη βοσκή των κοπαδιών και την αγροτική καλλιέργεια. Αυτή η συνεταιρική μορφή, αποτέλεσε ένα γενικό φαινόμενο στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, λόγω στενότητας του κεφαλαίου αλλά και ανάγκης για πρόσθετη εργασία , η οποία όμως δεν προσφερόταν κάτω από τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί. Σε αυτή τη συνένωση οδήγησε η ανασφάλεια που επικρατούσε στη ύπαιθρο, η αδυναμία του Βυζαντινού κράτους να προστατέψει τον Έλληνα αγρότη αλλά και η έλλειψη

εξυπηρέτησης του. Τα μεγαλύτερα τσελιγκάτα σε αριθμό ζώων και κτηνοτρόφων δημιουργήθηκαν από τους νομάδες της Πίνδου. Το σύστημα αυτό στηριζόταν στη «καλή πίστη» και κυρίως στη τιμιότητα του τσέλιγκα, αυτός έκανε όλες τις διαπραγματεύσεις, τις αγορές, τις πωλήσεις και τις συμφωνίες. Οι τσομπάνηδες με τα λίγα πρόβατα, προστατεύονταν μέσα στην ομάδα γιατί εξασφάλιζαν λιβάδι για το κοπάδι τους, πουλούσαν τα προϊόντα τους πιο εύκολα και πάνω από όλα δεν ένιωθαν απομονωμένοι. Το τσελιγκάτο δεν ήταν απλώς ένας συνεταιρισμός που φρόντιζε για τη παραγωγή, ήταν τρόπος ζωής που επηρέαζε τις προσωπικές σχέσεις, μια κοινότητα, ένας οργανωμένος πυρήνας ζωής. Συμβόλαια και χαρτιά δεν υπήρχαν, τα θεωρούσαν υποτιμητικά και όλες οι συμφωνίες γινόντουσαν με το λόγο. Η αξιοπιστία και η ακεραιότητα ήταν χαρακτηριστικά αυτών των παρακατιανών ανθρώπων, που ξεπερνούσαν τα συνηθισμένα όρια των συναλλαγών (Μακρής, 1990).

Το τσελιγκάτο αποτελούνταν από τον τσέλιγκα, τους τσοπαναραίους, τους σμίχτες (οι κτηνοτρόφοι με τα λιγότερα πρόβατα), τα γίδια, τα άλογα και τα μουλάρια. Το κάθε οργανωμένο τσελιγκάτο είχε για κάθε 1000 πρόβατα προσωπικό 5 τσοπαναραίους, έναν αρμεχτή, ένα γιδάρη, έναν βουκόλο για τα βόδια και έναν υπεύθυνο για τα άλογα και τα μουλάρια. Την οργάνωση ενός Πραμαντιώτικου τσελιγκάτου το 1870, δείχνει ένα δημοτικό τραγούδι, που αναφέρεται σε τσελιγκάτο Μολωναίων νομάδων, που κατοικούσαν σε έναν βλαχομαχαλά του χωριού, γνωστός σήμερα ως «σκυλομαχαλάς»: “Τοιμάζονται, συντάζονται οι σκυλομαχαλιώτες, θέλουν να βγάλουν τσέλιγκα τη στάνη να φροντίζει, βγάζουν τον Ζάχο τσέλιγκα, τον Νάκο τυροκόμο, τον Σιώζο βγάζουν γραφίτη να γράφει τα καρδάρια. (Μακρής, 1990).

Οι κτηνοτρόφοι κανόνιζαν τις εσωτερικές δουλειές του τσελιγκάτου, τη βοσκή των ζώων, το άρμεγμα, ενώ οι τσοπαναραίοι ήταν περισσότερο δεμένοι με τα κοπάδια. Ο τσέλιγκας έμενε μαζί με τους κτηνοτρόφους σε καλύβι και φυλούσε περιστασιακά τα κοπάδια, ενώ απολάμβανε αγαθά μιας άλλης ζωής που οι κτηνοτρόφοι και οι τσομπάνηδες δεν είχαν. Τις περισσότερες χρονιές, έβγαιναν χρεωμένοι από τον τσέλιγκα, αλλά ήταν πολύ δύσκολο για κάθε κτηνοτρόφο μεμονωμένα να «φτιάξει» λιβάδι για τα πρόβατα του και ακόμα πιο δύσκολο να τα αυξήσει .

Ονομαστοί Πραμαντιώτες τσελιγκάδες ήταν οι Ζαχαρής Μολώνης και Χρήστος Γιώτη Τσιλιγιάννης. Στα χρόνια του Αλή Πασά, ο μεγαλύτερος τσέλιγκας των Πραμάντων ήταν ο Σιαπλαούρας με 6.000 γιδοπρόβατα. (Αδελφότητα Πραμαντιωτών Αττικής, 1987).

Το χωριό είναι ριζωμένο στην πιο απότομη πλευρά των Τζουμέρκων, δεν ευνοήθηκε να έχει ξεκαλοκαιριά για τα κοπάδια και αυτό οδήγησε τους Πραμαντιώτες σε σύγκρουση με τους κατοίκους των διπλανών χωριών, Ματσούκι και Μελισουργοί, για τα σύνορα. Μάλιστα, ιστορίες των παλιών λένε ότι οι Ματσουκιώτες για να διώξουν τους Πραμαντιώτες από το λιβάδι «Λόγγο», έριξαν από τον γκρεμό "Κόντρα" γυναίκες Πραμαντιώτισσες και μικρά παιδιά, ενώ Πραμαντιώτες κτηνοτρόφοι έσφαξαν 1.060 πρόβατα Μελλισουργιωτών το 1810 και από τότε η τοποθεσία εκείνη ονομάστηκε 1060 (Αδελφότητα Πραμαντιωτών Αττικής, 1987).

Προπολεμικά, το χωριό είχε 40.000 γιδοπρόβατα και 1.000 άλογα και μουλάρια (Εφημερίδα: Πραμαντιώτικα Νέα, Χρόνος 4^{ος}, Αριθμός Φύλλου 1, Ιούλιος 1986, Πέτρου Κωστούλα). Δύο ήταν οι μεγάλες στάνες μέχρι το 1923 στη Πράμαντα, η Νταλά και το Στουρνάρι, όπου είχαν και από ένα παράρτημα, η Νταλά την Κάτω Νταλά και το Στουρνάρι την Περεντέσια. Τα Πραμαντιώτικα βοσκοτόπια ήταν σε απόσταση έξι ωρών με τα πόδια από το χωριό, ενώ στη κορυφή Στρογγούλα φύλαγαν 300 πρόβατα. Μετά το 1923, όπου τα τσιφλίκια ξεχρεώθηκαν από τον τσιφλικά Καραπάνο, οι Πραμαντιώτες κτηνοτρόφοι πήγαιναν όπου ήθελαν και έτσι δημιουργήθηκαν μικρότερες στάνες που χάλασαν τον τόπο (Αδελφότητα Πραμαντιωτών Αττικής, 1987).

Κεφάλαιο 10^ο. Τα οικοσυστήματα των Τζουμέρκων.

Τα Τζουμέρκα αποτελούν έναν από τους μεγαλύτερους ορεινούς όγκους της Ελλάδας. Οροσειρά ποικιλόμορφη και δύσβατη, με πυκνή βλάστηση στα χαμηλότερα υψόμετρα. Ανήκει στη Νότια Πίνδο και εκτείνεται στα όρια των νομών Ιωαννίνων - Τρικάλων και Ιωαννίνων - Άρτας. Το μήκος της ξεπερνά τα 28χλμ με ψηλότερη κορυφή τη Κακαρδίτσα με υψόμετρο τα 2.429 μέτρα. Ακολουθούν οι κορυφές Καταφίδι (2.393 μ.), Καταραχιάς (2.280 μ.), το Γερακοβούνι (2.211 μ.), η Στρογγούλα (2.107 μ.) και η Τρυγόνα (2.068 μ.).

Τα Τζουμέρκα, ψηλότερα από τα 1.300 μέτρα είναι άδενδρα με γυμνές κορφές που διαμορφώνουν μία εντυπωσιακή αλπική εικόνα. Στην ανατολική πλευρά των βουνών υπάρχουν καταπράσινα οροπέδια που χρησιμοποιούνται ως βοσκοτόπια. Σε χαμηλότερα υψόμετρα, στα δάση συναντάμε έλατα, οξιές, μαυρόπευκα, βελανιδιές, πλατύφυλλα, κ.α. Η χλωρίδα της περιοχής περιλαμβάνει σπάνια και χαρακτηριστικά είδη της ορεινής και αλπικής ζώνης (βιόλες, κρόκοι, ορχιδέες, κ.α.) Η πανίδα αποτελείται από αρκούδες, λύκους, αλεπούδες, λαγούς, αγριογούρουνα, πέρδικες, αρπακτικά και άλλα μικρότερα πουλιά. Ηπειρωτικό ορεινό κλίμα με πολύ βαρύ χειμώνα, βροχερή άνοιξη, δροσερό καλοκαίρι και βροχερό φθινόπωρο. Τα χιόνια παραμένουν έως και 9 μήνες το χρόνο. Κυριαρχούν οι απόκρημνες ασβεστολιθικές βραχώδεις πλαγιές, χαλικώνες στη βάση των γκρεμών και χαρακτηριστικά αμιγή δάση ελάτης (Hadjigeorgiou, κ.α. 1998).

10.1. Η φύση της περιοχής.

Η ποικιλομορφία του κλίματος της περιοχής, σε συνδυασμό με τις μεγάλες υψομετρικές διαφορές και την έντονη εναλλαγή γεωμορφολογίας και ανάγλυφου ευνοούν την ανάπτυξη αξιόλογης, πλούσιας και σε ορισμένες περιπτώσεις σπάνιας χλωρίδας και πανίδας. Μεγάλες εκτάσεις με ποώδη και θαμνώδη βλάστηση που έχουν δεχθεί την επίδραση της βόσκησης, τα αποκαλούμενα "στεπόμορφα λιβάδια" παρουσιάζουν μεγάλη αντιπροσωπευτικότητα ως προς την ορνιθοπανίδα. Πολλά ενδημικά, σπάνια και απειλούμενα είδη ορνιθοπανίδας φιλοξενούνται στις βραχύφιλες φυτοκοινωνίες, όπου τέτοιες φυτικές διαπλάσεις μπορούμε να συναντήσουμε στις απόκρημνες πλαγιές της χαράδρας του Αράχθου. Τα δάση δημιουργούν τοπία εξαιρετικής ομορφιάς με την εναλλαγή των

χρωμάτων που παρουσιάζουν κατά το φθινόπωρο. Χαρακτηριστικά είδη αυτών των δασών είναι η κουμαριά, η δάφνη, ο φράξος, η κουτσουπιά, η κοκορεβιθιά και οι βελανιδιές.

Η φυσιογνωμία των παρόχθιων οικοσυστημάτων χαρακτηρίζεται από ένα μωσαϊκό ειδών που συντίθεται κυρίως από ιτιές, σκλήθρα, πλατάνια κ.ά., και δημιουργεί σε πολλά σημεία, περιοχές ιδιαίτερης αισθητικής ομορφιάς και περιβαλλοντικής σπουδαιότητας. Η πανίδα της περιοχής παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς φιλοξενεί σπάνια και προστατευόμενα είδη ασπόνδυλων και σπονδυλωτών ζώων. Η ποικιλία αυτή, σε συνδυασμό με την παρουσία αρκετών σπάνιων ειδών πουλιών, είχε ως αποτέλεσμα την ένταξη τμημάτων της ευρύτερης περιοχής στο δίκτυο προστατευόμενων περιοχών Natura 2000 (www.dei.gr).

10.2. Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και κλίμα.

Η περιοχή του Άραχθου δομείται από γεωλογικούς σχηματισμούς που ανήκουν σε δυο διαφορετικές γεωτεκτονικές Ζώνες : τη Ζώνη της Πίνδου (ανατολικό τμήμα) και την Ιόνιο Ζώνη (κεντρικό- δυτικό τμήμα). Η ζώνη της Πίνδου εμφανίζεται στις ανατολικές περιοχές της Ηπείρου (Αθαμανικά όρη, Λάκμος) και χαρακτηρίζεται ως βαθιά αύλακα που αναπτύσσεται μεταξύ των ζωνών Πελαγονικής και Γαβρόβου. Παρουσιάζει μεγάλες εναλλαγές στην ιζηματογένεση (ανθρακική, πυριτική, κλαστική) και διακρίνεται παλαιογεωγραφικά σε τρεις υποζώνες: την υπερπινδική (ανατολική), την αξονική (ενδιάμεση) και την εξωτερική (δυτική). Η Ιόνιος ζώνη χαρακτηρίζεται ως ηπειρωτική λεκάνη με ημιπελαγική και πελαγική ιζηματογένεση και παλαιογεωγραφικά διακρίνεται σε τρεις υποζώνες: την εσωτερική (ανατολική), την αξονική (ενδιάμεση) και την εξωτερική (δυτική). Οι όχθες του Άραχθου προσφέρουν ένα "πανόραμα" της δομής της Ιονίου Ζώνης από το χωριό Κέδρος (Δήμος Τζουμέρκων) μέχρι το Καλέντζι (Δήμος Κατσανοχωρίων) (www.viopikilotita.uoi.gr).

Το κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται ως μεταβατικό από μεσογειακό σε εύκρατο, διατηρώντας τα χαρακτηριστικά του μεσογειακού τύπου, περισσότερο στα χαμηλά υψόμετρα και λιγότερο στις ορεινές περιοχές. Χαρακτηρίζεται από ψυχρό έως δριμύ χειμώνα, πλούσιο σε βροχές και από ζεστό καλοκαίρι με αρκετές τοπικές βροχές.

Ο νομός Ιωαννίνων (στον οποίον ανήκει και το χωριό) καταλαμβάνει το 54% της έκτασης της περιφέρειας Ηπείρου, είναι ο περισσότερο ορεινός νομός (85 % της έκτασης του είναι ορεινή και 3% πεδινή) (Αναπτυξιακή Εταιρία «Ηπειρος Α. Ε.» , 2006).

10.3. Βουνά

Αθαμανικά Όρη ή Τζουμέρκα: ένας συμπαγής ορεινός σχηματισμός που βρίσκεται στα βορειοανατολικά της Άρτας και αποτελεί το φυσικό σύνορο με τη Θεσσαλία. Μορφολογικά όρια του σχηματισμού είναι στα βόρεια, το Καλαρρύτικο ρέμα, που χύνεται στον ποταμό Άραχθο και στα δυτικά βρίσκεται ο Άραχθος. Νότια, οι πλαγιές πλησιάζουν τα όρη του Βάλτου, ενώ στα ανατολικά βρίσκεται ο ποταμός Αχελώος.

Στους πρόποδες της κορυφής Στρογγούλα βρίσκεται το χωριό Πράμαντα, που είναι η περιοχή μελέτης.

Εικόνα 27. Κορυφή Στρογγούλας, Τζουμέρκα (Πηγή: www.epirus.org.)

10.4. Ποτάμια.

Ο Άραχθος είναι ο όγδοος μεγαλύτερος ποταμός της Ελλάδας και έχει μήκος 110 χιλιόμετρα. Πηγάζει από την βόρεια Πίνδο και εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο. Διαρρέει ένα τμήμα του νομού Ιωαννίνων και ολόκληρο τον νομό Άρτας. Στον Άραχθο συμβάλλουν οι παραπόταμοι Καλαρρύτικος, Ραφτανίτης, Μετσοβίτικος και Ζαγορίτικος. Ο Καλαρρυτινός ή Καλαρρύτικος ποταμός είναι ο κύριος παραπόταμος του Άραχθου. Συλλέγει τα νερά των πηγών από μία ευρύτερη περιοχή των Τζουμέρκων, από τον αυχένα των Μελισσουργών, την Κακαρδίτσα ως και το Περιστέρι τροφοδοτώντας τον Άραχθο. Ο Άραχθος πηγάζει από τα δυτικά του Λάκμου στη θέση Οξυά του Δεσπότη σε υψόμετρο 1.700 μ. και δέχεται τα νερά του Βάρδα, του Ζαγορίτικου και του Μετσοβίτικου στη γέφυρα της Μπαλντούμας και συνεχίζει νότια ώσπου να εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο (www.kalarrytes.com).

Εικόνα 28. Ο ποταμός Άραχθος (Πηγή: www.epirus.org.)

Η λεκάνη απορροής καλύπτει επιφάνεια 1.900 τ. μ., το ύψος της μέσης ετήσιας βροχόπτωσης είναι 1.655 χιλιοστά, ο μέσος ετήσιος όγκος νερού ανέρχεται σε 3.130 εκ. κυβικά μέτρα, η μέση συνολική ετήσια απορροή εκτιμάται σε 1.920 εκ. κυβικά μέτρα νερού ενώ η μέση ετήσια παροχή στο γεφύρι της Άρτας είναι 96,8 κυβικά μέτρα το δευτερόλεπτο. (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_en.html).

Μετά τη σμίξη με τον Καλαρρύτεκο ποταμό ο Άραχθος εισέρχεται ορμητικός στο εντυπωσιακό φαράγγι του, το οποίο έχει βάθος 700 έως 800 μέτρα και μήκος σχεδόν 20 χλμ., ενώ στο στενότερο σημείο του το πλάτος είναι μόλις 6 μέτρα.

Ο Άραχθος μαζί με τον Καλαρρύτεκο αποτέλεσαν στην Ήπειρο το σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από το 1881 έως το 1912. Σε όλο το μήκος του Αράχθου και στους παραπόταμούς του καταμετρήθηκαν 55 πέτρινα γεφύρια, με πιο γνωστά, τα γεφύρια της Άρτας και της Πλάκας.

Αρκετά χιλιόμετρα νότια μετά το γεφύρι της Πλάκας και στο ύψος της Ροδαυγής, ο Άραχθος καταλήγει στην τεχνητή λίμνη του Πουρναριού. Το φράγμα της ΔΕΗ μετατρέπει την υδάτινη ενέργειά του σε 250 εκατομμύρια κιλοβατώρες το χρόνο σε έναν από τους μεγαλύτερους υδροηλεκτρικούς σταθμούς της χώρας. Ο ποταμός έχει υποστεί αλλοιώσεις από την κατασκευή φραγμάτων, αμμοληψίες, διευθετήσεις καθώς και από την ρύπανση από αστικά και βιοτεχνικά απόβλητα (www.dei.gr).

10.5. Γεφύρια

Η γέφυρα του Γκόγκου βρίσκεται στον Καλαρρύτεκο ποταμό, στο δρόμο που ενώνει τους Ραφταναίους με το Μιχαλίτσι. Πρόκειται για μία κρεμαστή σιδηρογέφυρα του Γερμανού μηχανικού Καρόλου Βάυκμαν η οποία κατασκευάστηκε το 1932. Η γέφυρα του Γκόγκου αποτελεί σημείο εκκίνησης για τους αθλητές των ποτάμιων σπορ στον Καλαρρύτεκο.

Το γεφύρι της Πολιτσάς ενώνει το Αμπελογώρι με το Φορτόσι ή αλλιώς το δήμο Πραμάντων με το δήμο Κατσανοχωρίων. Πρόκειται για πέτρινο γεφύρι με μία καμάρα για το οποίο δεν υπάρχουν στοιχεία για το πότε και από ποιον χτίστηκε. Δίπλα του σε κοντινή απόσταση και πάνω στους ίδιους ογκόλιθους, έχει χτιστεί μία σύγχρονη γέφυρα από μπετόν για την εξυπηρέτηση των αυτοκινήτων, η οποία στέκει αταίριαστη μπροστά από το πέτρινο γεφύρι.

Η ονομαστή "Γέφυρα της Πλάκας" στέκει περήφανη από το 1866, έχει μήκος 61 μέτρα και ύψος 19, 70 μέτρα. Η κάμαρα είναι λεπτή και αέρινη με άνοιγμα 39 μέτρα. Τη σχεδίασε και έχτισε ο μάστορ- Μπέκας στις αρχές του Ιουλίου του 1866, όπου εργάστηκε εντατικά το πολυπληθές συνεργείο και το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου έλαβαν τέλος οι εργασίες. Είναι αρχιτεκτονικό μεγαλούργημα, που αποσπά τον θαυμασμό απ' όποιον τη διαβαίνει ή την αντικρίζει. Η γέφυρα λειτούργησε ευεργετικά για τους Τζουμερκιώτες από το χρόνο της κατασκευής της μέχρι το 1881 (15 χρόνια συνολικά), που τα περισσότερα χωριά της περιοχής απέκτησαν τη Λευτεριά τους, ύστερα από την προσάρτησή τους στο Ελληνικό Κράτος, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου. Από τη στιγμή, που τα σύνορα της Ελλάδας ορίστηκαν στον ποταμό Άραχθο, η επικοινωνία στις μεθοριακές περιοχές και η χρησιμοποίηση της γέφυρας έγινε προβληματική και σχεδόν αδύνατη. Οι Τούρκοι έκλεισαν ερμητικά τα σύνορα και η διακίνηση των ανθρώπων, των ζώων, η μεταφορά τροφίμων και υλικών μέσω της γέφυρας ουσιαστικά σταμάτησε (www.epirus.org).

Εικόνα 29. Γεφύρι της Πλάκας (Πηγή: www.epirus.org.)

10.6. Λίμνες.

Η Ελλάδα διαθέτει περίπου 60 φυσικές λίμνες, από τις οποίες μόνο οι 30 είναι μεγαλύτερες από ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο. Ανάμεσα σε αυτές κυριαρχούν, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, οι ορεινές αλπικές λίμνες. Οι λίμνες αυτές διατηρούν σχεδόν σταθερή τη στάθμη του νερού σε όλες τις εποχές του χρόνου και αυτό αποδίδεται είτε στην ύπαρξη φαινομένων, είτε υπόγειων πηγών ή στο λιώσιμο των χιονιών, που σε μερικά σημεία διατηρείται μέχρι τον Ιούλιο. Οι αλπικές λίμνες, τροφοδοτούνται από τα χιόνια που σκεπάζουν τις γύρω εκτάσεις τον χειμώνα και λιώνουν την άνοιξη, βρίσκονται σε απομονωμένες περιοχές, είναι μικρές σε μέγεθος με λιγότερο πολύπλοκες τροφικές αλυσίδες, σε σχέση με τις πεδινές. Αυτό οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους όπως υψηλές θερμοκρασίες, λίγα θρεπτικά συστατικά, έντονη ηλιακή ακτινοβολία και έλλειψη ηλιακής ακτινοβολίας επί αρκετούς μήνες.

Τα χαρακτηριστικά αυτά καθιστούν τις ορεινές λίμνες μοναδικά οικοσυστήματα, με πολύτιμο υλικό για την κατανόηση των οικολογικών διεργασιών ενώ εξαιτίας της μεγάλης ευαισθησίας που παρουσιάζουν στις αλλαγές του φυσικού περιβάλλοντος μπορούν να χρησιμεύσουν ως «οικολογικοί δείκτες» της υγείας του οικοσυστήματος (www.viopikilotita.uoi.gr).

Οι **Δρακολίμνες των Ιωαννίνων**, κοντά στα σύνορα με τη Δυτική Μακεδονία, σχηματίζουν μια νοητή γραμμή, που ξεκινά από το Γράμμο και καταλήγει στο Μαυροβούνι του Μετσόβου. Βρίσκονται στο Γράμμο, στο Σμόλικά, στην Τύμφη και στη Φλέγκα. Οι περιοχές που βρίσκονται οι Δρακολίμνες αποτελούν σημαντικούς βοσκότοπους όπου τα καλοκαίρια στήνουν τις στάνες τους οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι. Θεωρούνται, με βάση την επιστήμη, απομεινάρια παγετώνων ενώ η παράδοση τις θέλει κατοικίες δράκων που τσακώνονται μεταξύ τους, πετώντας ο καθένας βράχους εναντίον του αντιπάλου του στο απέναντι βουνό.(Αράπογλου & Νιτσιάκος, 2000). Πολλοί θρύλοι αλλά και δημοτικά τραγούδια αναφέρονται στην παρουσία δράκων στην περιοχή γύρω από τα Ζαγοροχώρια από τα πολύ παλιά χρόνια. Ο πιο γνωστός θρύλος είναι αυτός που αναφέρεται στις δύο μικρές λίμνες, που ονομάζονται χαρακτηριστικά "Δρακολίμνες" και βρίσκονται η μία στο Σμόλικά και η άλλη στη Γκαμήλα. Ο θρύλος μιλάει για την πάλη των δύο δράκων που κατοικούσαν στα βαθιά νερά των λιμνών και ο ένας πετούσε δέντρα από το Σμόλικά και ο άλλος βράχια από την άγρια Γκαμήλα. Ο μύθος αυτός πρέπει να προέρχεται από την παρουσία του σπάνιου αμφιβίου *Triturus alpestris* (Αλπικός Τρίτωνας) που ζει στα νερά των λιμνών και μοιάζει αρκετά με μικρό δράκο (www.viopikilotita.uoi.gr).

Εικόνα 30. Η Δρακολίμνη των Ιωαννίνων (Πηγή: www.viopikilotita.uoi.gr)

Δρακολίμνη της Τύμφης: Στον ορεινό όγκο της Τύμφης και σε υψόμετρο μεταξύ 1500-2050 μ. υπάρχουν 11 μικρές ορεινές λίμνες, των οποίων η διάμετρος δεν ξεπερνά τα 100 με 200 μέτρα. Η μεγαλύτερη από αυτές είναι η Δρακολίμνη της Τύμφης ή Γκαμήλα, η οποία βρίσκεται σε ένα οροπέδιο ύψους 1800 μ., με επιφάνεια 8 στρέμματα και σχήμα ελλειψοειδές. Αν και έχουν ειπωθεί πολλές υπερβολές για το βάθος της, μετά από μετρήσεις βρέθηκε ότι αυτό δεν ξεπερνά τα 3μ. Η Δρακολίμνη της Τύμφης οφείλει την δημιουργία της στους τελευταίους παγετώνες (πριν από 10000 χρόνια) που διαμόρφωσαν το τοπίο αυτό (www.viopikilotita.uoi.gr).

Εικόνα 31. Η Δρακολίμνη της Γκαμήλας (Πηγή: www.viopikilotita.uoi.gr)

Δρακολίμνη του Σμόλικα ή Λύγκα γνωστή στα βλάχικα και ως Ντιβιρλίγκα: Βρίσκεται σε υψόμετρο 2200μ. κάτω από τον κώνο της κορυφής του Σμόλικα, έχει επιφάνεια 3-4 στρέμματα, μεγάλο βάθος, έχει σχήμα καρδιάς και στις όχθες της ο πυθμένας κοκκινίζει.

Εικόνα 32. Κορυφή Σμόλικα με τη Δρακολίμνη (Πηγή: www.viopikilotita.uoi.gr)

Δίδυμες λίμνες της Φλέγκας: Βρίσκονται σε υψόμετρο 1960 και 1940 μ., στον Εθνικό δρυμό της Πίνδου (Βάλια Κάλντα). Ο μύθος λέει ότι ο γιος του Μακεδόνα, Πίνδος, αφού τον έδιωξαν τα αδέρφια του πήγε στις λίμνες με το ελάφι του και το δράκοντα Λύγκο από του οποίου τα δάκρυα, μετά το θάνατο του Πίνδου, δημιουργήθηκαν οι δύο λίμνες. (Χαΐνη, 2003).

Εικόνα 33. Δίδυμες Λίμνες της Φλέγκας (Πηγή: www.viopikilotita.uoi.gr)

Οι κολυμπήθρες του Πάπιγκου: Ανάμεσα στο Μεγάλο και το Μικρό Πάπιγκο, υπάρχει ένα μικρό φαράγγι που διασχίζει το ρέμα Ποτίστρες σχηματίζοντας λιμνούλες, τις «Κολυμπήθρες» που περιβάλλονται από επίπεδες πλάκες σχιστόλιθου. Η στάθμη των λιμνών ελέγχεται από τεχνητά φράγματα τα οποία διαθέτουν και "πόρτα", δηλαδή άνοιγμα που μπορεί να κλείνει ή να ανοίγει έτσι ώστε να δημιουργούνται μεγαλύτερες λίμνες, κατάλληλες για κολύμπι τους καλοκαιρινούς μήνες (Χαΐνη, 2003).

Εικόνα 34. Οι κολυμπήθρες του Πάπιγκου (Πηγή: www.epirus.org)

Τα βάραθρα: Η σύνθεση των πετρωμάτων της Τύμφης, ασβεστολιθικοί βράχοι σε συνδυασμό με την δράση του νερού και του πάγου, έχουν οδηγήσει στη δημιουργία μερικών από τα μεγαλύτερα και εντυπωσιακότερα βάραθρα στην Ελλάδα. Τα βάραθρα είναι σπήλαια που αναπτύσσονται κατακόρυφα και ουσιαστικά μοιάζουν με τεράστια πηγάδια. Δύο από τα γνωστότερα βάραθρα της περιοχής είναι το «Βάραθρο της Προβατίνας» και το «Χάσμα του Έπους» που βρίσκονται στο οροπέδιο της Αστράκας, πάνω από τους Πύργους του Πάπιγκου. Το «Βάραθρο της Προβατίνας» έχει βάθος 405 μ., και δημιουργήθηκε από την συνδυασμένη δράση νερού και πάγου και είναι ένα από τα μεγαλύτερα κατακόρυφα σπήλαια του κόσμου. Χαρακτηριστικό του είναι, ότι σε βάθος 180 μ. υπάρχει ένα μικρό πατάρι με πάγους, που δε λιώνουν ποτέ. Υπάρχει, επίσης, μια και μοναδική αίθουσα με μια μικρή λιμνούλα και αναμνηστικές πλακέτες από ελληνικές και ξένες αποστολές, που κρέμονται στα τοιχώματα. Το «Χάσμα του Έπους» είναι κλιμακωτό με βάθος 465μ και δημιουργήθηκε από το νερό καθώς

λειτουργεί σαν καταβόθρα και αποστραγγίζει τα νερά του οροπεδίου. Χωρίζεται σε δύο διαφορετικές διαδρομές, το Έπος Ι με βάθος 451μ και το Έπος ΙΙ με βάθος 340μ. Άλλα βάραθρα της περιοχής είναι η «Τρύπα της Νύφης» με βάθος 340μ., το σπήλαιο αυτό λειτουργεί σαν καταβόθρα όπως και το Έπος, αφού συλλέγει τα νερά της περιοχής, η «Γκαϊλότρυπα» με βάθος 200μ, η «Τρύπα του Όρνιου» με βάθος 610μ, η εξερεύνηση του οποίου συνεχίζεται μέχρι σήμερα, η «Σπέρα του Τσεπέλοβου» με βάθος 228μ, και πολλά άλλα μικρά ή μεγάλα (Χαΐνη, 2003).

Εικόνα 35. Τα Βάραθρα (Πηγή: www.epirus.org)

10.7. Χλωρίδα και Πανίδα

Υπάρχουν δύο οικότοποι: η κορυφή Στρογγούλα Τζουμέρκων (2.107 μ.), όπου διακρίνονται απόκρημνες ασβεστολιθικές βραχώδεις πλαγιές, χαλικώνες στη βάση των γκρεμών και χαρακτηριστικά αμιγή δάση ελάτης και νεαρό ελατοδάσος στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας (1.100 μ.) ανάμεσα από τη χαράδρα του Άραχθου και τον κυρίως ορεινό όγκο των Τζουμέρκων, όπου κυριαρχεί η κορυφή Στρογγούλα. Διακρίνονται επίσης ώριμα ελατοδάση στην περιοχή των Πραμάντων καθώς επίσης και βραχώδεις ασβεστολιθικοί σχηματισμοί και χαλικώνες σε μεγάλα υψόμετρα.

Το έντονο γεωγραφικό ανάγλυφο και η μεγάλη βιοποικιλότητα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της περιοχής των Τζουμέρκων. Ο ορεινός όγκος τους περιλαμβάνει αρκετές κορυφές πάνω από 2.000 μέτρα και οι μεγάλες υψομετρικές διαφορές καθώς και η ποικιλία του κλίματος ευνοούν την ανάπτυξη πλούσιας χλωρίδας και πανίδας (Λιάλιος, 2006).

Υψηλότερα από τα 1.200–1.300 μέτρα τα Τζουμέρκα είναι άδενδρα, με γυμνές κορυφές που διαμορφώνουν μια εντυπωσιακή αλπική εικόνα. Στην ανατολική πλευρά των βουνών υπάρχουν τα χαρακτηριστικά «στεπόμορφα λιβάδια», μεγάλα βοσκοτόπια με θαμνώδη και ποώδη βλάστηση. Στα χαμηλότερα υψόμετρα συναντούμε δάση με κουμαριές, βελανιδιές, έλατα, μαυρόπευκα και οξιές. Στις όχθες των ποταμών τα οικοσυστήματα χαρακτηρίζονται από ιτιές, σκλήθρα και πλατάνια, που δημιουργούν σύνολα μοναδικής φυσικής ομορφιάς. Η πανίδα των Τζουμέρκων αποτελείται από λύκους, αλεπούδες, αρκούδες, αγριογούρουνα, λαγούς, πέρδικες, αρπακτικά και άλλα μικρότερα πουλιά. Πολλά από τα είδη αυτά είναι σπάνια ή απειλούμενα. (Λιάλιος, 2006)

10.8. Βιοποικιλότητα

Προβλήματα στην διατήρηση της βιοποικιλότητας μπορούν να δημιουργήσουν η ερημοποίηση, οι πυρκαγιές των δασών, ο ευτροφισμός, η εντατικοποίηση της γεωργό-κτηνοτροφίας, η υπερβόσκηση, η εγκατάλειψη της γεωργικής δραστηριότητα, οι κλιματικές μεταβολές, κλπ

Εικόνα 36. Η κοιλάδα του Καλαρρύτικου (από Παλιοχώρι Συρράκου με θέα προς περιοχή Δήμου Πραμάντων), όπου διακρίνονται εκτεταμένοι πρινώνες και λιγοστή παραποτάμια βλάστηση με πλατάνια, δρυοδάσος στα αριστερά του ποταμού και στα δεξιά σχηματισμοί γάβρου- οστρυάς- δρυός ενώ στη μέση υπάρχει ελατοδάσος. Ψηλότερα έχουμε χαλικώνες και ασβεστολιθικούς βραχώδεις σχηματισμούς προς τις μεγάλες κορυφές που φτάνουν τα 2000μ (Στρογγούλα). (Πηγή: www.kalarrytes.com)

Στον Καλαρρύτικο ποταμό, τα δάση και οι δασικές εκτάσεις αποτελούνται κατά 60% από πλατύφυλλα φυλλοβόλα δάση, μικτά δάση και αυτοφυή κωνοφόρα. Τα λιβάδια, υποαλπικά και αλπικά είναι σε ποσοστό 10% της περιοχής και η έκταση των θαμνώνων είναι σκληρόφυλλοι και μακία.

Εικόνα 37. Η παραποτάμια βλάστηση του ποταμού Αράχθου χαρακτηρίζεται από πλατάνια και πλαγιές με θαμνώνες γάβρου. Η βλάστηση αυτή έχει προκαλέσει διάβρωση στη κοιλάδα του Αραχθού. Τοποθεσία: Χουλιαράδες (Νοέμβριος 2005). Το υδροηλεκτρικό φράγμα της ΔΕΗ επιδρά στη μορφή της βλάστησης και τον αριθμό των ειδών της περιοχής (Πηγή: www.dei.gr).

Εικόνα 38. Θαμνώνες με ρείκι και κουμαριά στην κοιλάδα του Άραχθου ενώ στο βάθος διακρίνονται βραχώδεις ασβεστολιθικοί σχηματισμοί στο Ξηροβούνι. Τοποθεσία : Δαφνωτή (Νοέμβριος, 2005). Τους ασβεστολιθικούς σχηματισμούς οι ντόπιοι τους ονομάζουν «Ρύπα» και εννοούν το γκρι χρώμα που προέρχεται από τα βουνά, όταν προκαλείται κατολίσθηση ή τριβή με κάποιο τρόπο (Πηγή: www.dei.gr)

Εικόνα 39. Νεαρό ελατοδάσος στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας (1100μ), όπου κυριαρχεί η κορυφή Στρογγούλα. Διακρίνονται ώριμα ελατοδάση στην περιοχή των Πραμάντων και βραχώδεις ασβεστολιθικοί σχηματισμοί και χαλικώνες σε μεγάλα υψόμετρα. Τοποθεσία : Πράμαντα, (Απρίλιος, 2006) (Πηγή: www.pramanta.gr)

Εικόνα 40. Πανοραμική άποψη από περιοχή Ραφταναίων. Διακρίνονται οι κορυφές Καταφίδι (2093μ) και Στρογγούλα (2200μ). Όριο αναδάσωσης με μαυρόπευκο με φυσικό νεαρό

δάσος ελάτης (εμπρός). Στο βάθος, στις πλαγιές του ορεινού όγκου των Τζουμέρκων, θαμνώνες ρεικιού- κουμαριάς (έως 1000 μ. ανώτερο υψόμετρο), δάση ελάτης (1000- 1400μ), χαλικώνες και βραχώδεις σχηματισμοί προς την κορυφή. Τοποθεσία: Καλέντζι, (Απρίλιος 2006) (Πηγή: www.syrrako.gr)

Εικόνα 41. Η κορυφή Στρογγούλα Τζουμέρκων (2021μ). Διακρίνονται απόκρημνες ασβεστολιθικές βραχώδεις πλαγιές, χαλικώνες στη βάση των γκρεμών και χαρακτηριστικά αμιγή δάση ελάτης. Τοποθεσία: Πράμαντα, (Απρίλιος 2006) (Πηγή: www.pramanta.gr)

Εικόνα 42. Ορεινά και υποαλπικά λιβάδια στη ζώνη σύνδεσης των βουνών Περιστερί και Τζουμέρκα της Κεντρικής Πίνδου (Κακαρδίτσα, περιοχή Ματσουκίου). Διακρίνονται χαλικώνες στα ανώτερα υψόμετρα της κοιλάδας του χειμάρρου Κόκκινο ποτάμι και συστάδες ελάτης. Τοποθεσία: Ματσούκι, (Απρίλιος 2006). Από την Καρκαδίτσα η ανατολή του ηλίου φαίνεται στα 2.429 μέτρα σαν κατακόκκινο φεγγάρι (Πηγή: www.pramanta.gr)

Εικόνα 43. Ο οικισμός των Χριστών στα Τζουμέρκα. Καλλιέργειες με αναβαθμίδες μέσα στον οικισμό. Πρινώνες στο μέσον, δρυς στα δεξιά, σχηματισμοί γάβρου- οστρυάς- δρυός στο μέσον, ελατοδάσος ψηλότερα και τέλος χαλικώνες και ασβεστολιθικοί βραχώδεις σχηματισμοί προς την κορυφή (κορυφή Στρογγούλα, 2000μ). Τοποθεσία: Χριστοί, (Απρίλιος 2006) (Πηγή: www.dei.gr).

Εικόνα 44. Υποαλπικά λιβάδια και χαλικώνες. Τοποθεσία: Βραδέτο, (Οκτώβριος 2005).

Από το 1616 το Βραδέτο είναι κτηνοτροφικός οικισμός. Οι χρήσεις γης πλέον έχουν μεταβληθεί και η γεωργική γη καταλαμβάνει μόλις το 1% της συνολικής έκτασης του οικισμού (Πηγή: www.epirus.org).

Β' Μέρος: Επιτόπια Έρευνα

Κεφάλαιο 11^ο. Αποτελέσματα.

11.1 Μεθοδολογική Προσέγγιση

Μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν: σε συνεντεύξεις με 100 άτομα στα χωριά Πράμαντα και Τσόπελα, καθώς και στη πόλη της Άρτας. Τα άτομα, εκτός των κτηνοτρόφων, είναι άτομα που είτε ζουν στο χωριό αλλά επαγγέλλονται κάτι άλλο, όπως π.χ. δάσκαλος του χωριού, αστυνομικός, υπάλληλοι του δήμου, ιδιοκτήτες καφετέριας, εργαζόμενοι στο καταφύγιο του χωριού, ιδιοκτήτης βενζινάδικου, ιδιοκτήτης καταστήματος λαϊκής τέχνης, μαθητές.. Επίσης, άνθρωποι που δεν μένουν μόνιμα στη περιοχή μελέτης αλλά την επισκέπτονται συχνά λόγω καταγωγής, οπότε γνωρίζουν και κομμάτια από την ιστορία του χωριού αλλά και από τον τωρινό τρόπο ζωής. Αυτοί είναι είτε εργαζόμενοι, σε δημόσια υπηρεσία ή στον ιδιωτικό τομέα, είτε συνταξιούχοι. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν συνομιλίες με τους κτηνοτρόφους, πέραν της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων. Μοιράστηκαν δομημένα ερωτηματολόγια στους κτηνοτρόφους. Το σύνολο των κτηνοτρόφων στη περιοχή μελέτης είναι 87 και έγινε προσπάθεια να βρεθούν όλοι. Βρέθηκαν οι 65, εκ των οποίων 41 είναι μετακινούμενοι και 24 μόνιμοι. Ο αριθμός των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκε είναι 65.

Πραγματοποιήθηκε στατιστική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τα δομημένα ερωτηματολόγια με το Στατιστικό Πακέτο SPSS 19.

Για να ελεγχθεί εάν υπάρχει διαφορά στον αριθμό των εκτρεφόμενων ειδών μεταξύ μετακινούμενων και μόνιμων κατοίκων του χωριού χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος των Mann-

Whitney. Πρόκειται για μια διαδικασία που ελέγχει τη μηδενική υπόθεση, ότι δύο δειγματικές κατανομές που αφορούν μια ποσοτική μεταβλητή προέρχονται από τον ίδιο πληθυσμό. Το Mann- Whitney τεστ είναι μια μη παραμετρική μέθοδος για να εκτιμηθεί αν ένα από τα δύο δείγματα των ανεξάρτητων παρατηρήσεων τείνει να έχει μεγαλύτερες τιμές από το άλλο. Για τη πραγματοποίηση των ελέγχων απαιτείται η επιλογή δύο ανεξάρτητων δειγμάτων. Οι τιμές των παρατηρήσεων και των δύο δειγμάτων συνδυάζονται σε ένα ενιαίο σύνολο τιμών και διατάσσονται από τις μικρότερες προς τις μεγαλύτερες. Στη συνέχεια προσδιορίζεται για κάθε μια από αυτές τις τιμές η σχετική θέση που καταλαμβάνει στη ενιαία διάταξη. Τέλος, υπολογίζονται τα αθροίσματα των σχετικών θέσεων των παρατηρήσεων χωριστά για κάθε δείγμα.

Προκειμένου να ελεγχθούν οι παραδοχές παραμετρικών στατιστικών μεθόδων χρησιμοποιήθηκαν, όσον αφορά τον αριθμό των προβάτων ανά μόνιμο ή μετακινούμενο κτηνοτρόφο, το Kolmogorov- Smirnov test και Levene test. Το Kolmogorov- Smirnov test είναι από τις πιο χρήσιμες ,μη παραμετρικές μεθόδους για τη σύγκριση δύο δειγμάτων που είναι ευαίσθητα σε διαφορά τόσο στη τοποθεσία όσο και στην αθροιστική κατανομή. Το τεστ αυτό βασίζεται στη μέγιστη απόλυτη διαφορά μεταξύ των δύο δειγματικών αθροιστικών κατανομών. Το Kolmogorov- Smirnov test μπορεί να τροποποιηθεί και να χρησιμεύσει ως ένα τεστ καλής προσαρμογής. Στη περίπτωση αυτή χρησιμοποιήθηκε για να ελεγχθεί κατά πόσο οι τιμές ακολουθούν τη κανονική κατανομή. Το Levene test είναι ένα ισχυρό και κοινώς χρησιμοποιούμενο τεστ για τον έλεγχο εάν οι διακυμάνσεις σε διαφορετικές ομάδες είναι ομοιογενείς. Στο τεστ Levene για κάθε ανεξάρτητη μεταβλητή, η ανάλυση της διακύμανσης γίνεται στις απόλυτες αποκλίσεις των τιμών από τις αντίστοιχες διαμέσους των ομάδων. Εάν η δοκιμή Levene είναι στατιστικά σημαντική, τότε η υπόθεση πρέπει να απορριφθεί.

Το t τεστ χρησιμοποιήθηκε, μετά από τους ελέγχους των παραδοχών του που παρουσιάστηκαν παραπάνω, για τον έλεγχο της μηδενικής υπόθεσης ότι οι μόνιμοι και οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι έχουν κατά μέσο όρο τον ίδιο αριθμό προβάτων. Εφόσον το επίπεδο σημαντικότητας είναι μικρότερο του 0,05 η υπόθεση απορρίπτεται.

Πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι ανεξαρτησίας χ^2 ή Fisher, όπου τα δεδομένα δεν επέτρεπαν την πραγματοποίηση του πρώτου προκειμένου να ελεγχθεί εάν μια σειρά ποιοτικών χαρακτηριστικών εξαρτώνται από το εάν ένας κτηνοτρόφος είναι μετακινούμενος ή μόνιμος

κάτοικος του χωριού. Κατά τον ίδιο τρόπο ελέχθησαν επιμέρους εξαρτήσεις, όπως η εξάρτηση της καλλιέργειας αραβόσιτου από την εκτροφή βοοειδών και η εξάρτηση της εκτροφής βοοειδών από τη διατήρηση ταβέρνας από τον ίδιο τον κτηνοτρόφο.

11.2. Ποιοτικά Στοιχεία

Μια σειρά από στοιχεία προέκυψαν από τις συνεντεύξεις. Μια ορεινή περιοχή, συνήθως, θεωρείται μειονεκτική λόγω περιορισμού των δυνατοτήτων χρησιμοποίησης της γης αλλά και λόγω του αυξημένου κόστους. Παρόλα αυτά όμως, τα βασικά προϊόντα που παράγει το χωριό είναι: τσίπουρο, κρέας, χυλοπίτες και γάλα.

Η πρόσβαση στο δάσος είναι εύκολη και αποτελείται από έλατα, βελανιδιές και πεύκο. Όσον αφορά το καθεστώς του δάσους, ορισμένοι υποστηρίζουν πως είναι δημόσιο και άλλοι που λένε πως όπου υπάρχει πεύκο είναι δημόσιο ενώ όπου υπάρχουν βελανιδιές και έλατα είναι ιδιόκτητο. Κάποια δέντρα χρησιμοποιούνται για Χριστουγεννιάτικα, αλλά είναι πολύ λίγα, απλά υποδεικνύει ότι υπάρχει εξοπλισμός για τη κοπή δέντρων.

Δεν έχει προκληθεί ποτέ δασική πυρκαγιά, παρόλο που δεν υπάρχει δασική διαχείριση. Το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης του χωριού αποτελείται από βοσκοτόπια και δασικές εκτάσεις, όπου χρησιμοποιούνται εκτενώς για τη παραγωγή καυσόξυλου ενώ η παραγωγή ριζών ερεϊκίου έχει σταματήσει εδώ και χρόνια. Το νερό από τη πηγή της Στρογγούλας χρησιμοποιείται για την ύδρευση του χωριού και από τα ποτάμια του Λούρου και του Άραχθου για την εμφιάλωση του νερού «Τζουμέρκα».

Άνθιση πέρα από τη κτηνοτροφία, έχει η οικοδομή και μικρές τουριστικές μονάδες (υπάρχουν σε διπλανά χωριά λίγες μονάδες, έντονα όμως αναπτύσσεται ο αγροτουρισμός στο χωριό Συρράκο). Η οικονομική τους συμβολή στο χωριό είναι μέσω των εκδρομέων που πηγαίνουν τον χειμώνα. Οι πιο παλιοί υποστηρίζουν ότι η οικοδομή υπήρχε ως επάγγελμα που τους έφερνε εισόδημα, πριν τη ζωή των κτηνοτρόφων.

Ο ανθρώπινος πληθυσμός δεν είναι μια στερεή μάζα αλλά μετασχηματίζεται και ανανεώνεται μέσα στα πλαίσια αλλαγών και ανακατατάξεων. Από το 1940 και έπειτα, ο πληθυσμός των Τζουμέρκων δέχθηκε τις συνέπειες του πολέμου, όπως κάθε περιοχή άλλωστε. Εκτός όμως από τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, η γεωγραφική θέση, το ανάγλυφο και οι κλιματολογικές συνθήκες επηρέασαν σημαντικά.

Δύο σημαντικά γεγονότα επηρέασαν τον πληθυσμό του χωριού: 1) ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κατά τα έτη 1940-1945 και 2) ο Εμφύλιος Πόλεμος, 1946- 1949. Τότε προέκυψε η εξωτερική μετανάστευση σε χώρες όπως η Γερμανία, ο Καναδάς, η Αυστραλία καθώς και η αστικοποίηση κυρίως τη δεκαετία 1950- 1960 και η είσοδος των αλλοδαπών κυρίως από το 1991 και μετά.

Με τον πόλεμο του 1940 και τον Εμφύλιο, οι ανθρώπινες απώλειες ήταν πολλές, κάτι που οδήγησε σε μείωση του πληθυσμού. Την ακολουθεί μια δεύτερη τη δεκαετία 1961- 1971, όπου οι περισσότεροι έφυγαν για το εξωτερικό και για καλύτερες συνθήκες ζωής. Τα χρόνια 1971- 1981 ακολουθεί η παλιννόστηση, λίγοι όμως είναι εκείνοι που επιστρέφουν στο χωριό, αφού η απομόνωση και η νέα νοοτροπία που είχαν αποκτήσει στο εξωτερικό τους οδηγούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ο σεισμός του 1967 αποτέλεσε αφορμή για τη κατασκευή οδικών έργων, δίνοντας έτσι εργασία σε αυτούς που είχαν μείνει πίσω, συγκρατώντας τους ουσιαστικά στο χωριό (Ο.Ο.Σ.Α Έκθεση για τις αγροτικές περιοχές, αξιολόγηση και προτάσεις: Τα Τζουμέρκα, 13- 15 Δεκεμβρίου 2000).

Η αστικοποίηση άλλαξε τα δεδομένα, οι μικρές ηλικίες και σε πολλές περιπτώσεις οι ηλικιωμένοι έφυγαν από το χωριό, με αποτέλεσμα να ερημωθεί ένα μεγάλο μέρος των κατοικιών, σχολεία να κλείσουν και να χαθεί ένα σημαντικό κομμάτι της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και των τοπικών παραδόσεων. Η παραγωγική δραστηριότητα εγκαταλείφθηκε από τους τοπικούς πληθυσμούς και οι ορεινοί έγιναν αστοί (Παπακώστας Νικόλαος, 1967).

Συμπερασματικά έχουμε την υψηλή έξοδο και γήρανση του πληθυσμού, όπου η επιστροφή πολλών απόδημων κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, δημιουργεί μια εποχιακή περιοδική μεταβολή του πληθυσμού, ο οποίος είναι ιδιαίτερα χαμηλός τον χειμώνα με πολλά χωριά να είναι ουσιαστικά ερημωμένα και πολλαπλασιάζεται τους καλοκαιρινούς μήνες. Αυτή η διακύμανση προκαλεί προβλήματα στην επαρκή παροχή υπηρεσιών αλλά δημιουργεί και

ευκαιρίες στην περιοχή καθώς οι απόδημοι που την επισκέπτονται είναι συνήθως πιο εύποροι από τους μόνιμους κατοίκους. Η απομόνωση, η ελλιπής επικοινωνιακή υποδομή και η ανεπαρκής παροχή δημοσίων υπηρεσιών και κοινωνικής πρόνοιας, ιδιαίτερα όσον αφορά την υγεία, την ύδρευση και την αποκομιδή των απορριμμάτων είναι χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών.

Η βασική οικονομική δραστηριότητα της περιοχής είναι η κτηνοτροφία, η οποία όπως και στις περισσότερες παρόμοιες περιοχές, χαρακτηρίζεται από μικρή παραγωγικότητα. Οι παραγωγικές μονάδες είναι μικρές ενώ ο ρυθμός αύξησης της επιχειρηματικότητας και των ευκαιριών εργασίας είναι χαμηλός. Τέλος, τα χαμηλά εισοδήματα, χαμηλότερα από αυτά της περιφέρειας και από τον εθνικό μέσο όρο, ενισχύονται από επιδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που στο μέλλον ενδέχεται να μειωθούν.

Τις τελευταίες δεκαετίες, η Ελλάδα μετατράπηκε από χώρα εξόδου σε χώρα εισόδου μεταναστών. Το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει κάνει την εμφάνιση του και στη περιοχή μελέτης, όπου υπάρχουν μετανάστες, γύρω στους δέκα, αλβανικής καταγωγής, μαζί με τα παιδιά τους. Αυτοί εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο χωριό, τα τελευταία χρόνια, αλλάζοντας έτσι τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα. Πήγαν στο χωριό για δουλειά και κάνουν κυρίως εργατικές δουλειές, όπως π. χ. κουβαλάνε τα άχυρα ή φυλάνε τα κοπάδια όταν λείπουν οι κτηνοτρόφοι. Οι δραστηριότητες αυτές είναι κατά βάση χειρωνακτικές, είναι δουλειές σκληρές και ανθυγιεινές. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις των κτηνοτρόφων, η συμβολή τους εντοπίζεται κυρίως στη κατασκευαστική δραστηριότητα αλλά και στην διατήρηση της κτηνοτροφίας. Η φύλαξη των ζώων στην κτηνοτροφία και το κουβάλημα του άχυρου είναι βασικές δουλειές για τους αλλοδαπούς, ενώ, η οικοδομική δραστηριότητα, όπως η κατασκευή νέων κτισμάτων, αποκατάσταση παλιών, συντήρηση οδικών δικτύων, είναι ιδιαίτερα έντονη. Η παρουσία των αλλοδαπών έδωσε μια πνοή στην αναπτυξιακή διαδικασία και τα απαραίτητα εργατικά χέρια.

Συχνά, οι άνθρωποι αυτοί δεν κατέχουν δεξιότητες που να μπορούν να στηρίξουν την ανάπτυξη της χώρας εγκατάστασης. Και τα μέτρα που προτείνονται για να βοηθηθούν είναι δύσκολο να εφαρμοστούν γιατί στην ουσία διευκολύνονται μόνο στο να επιστρέψουν.

Σήμερα, τα χρήματα που στέλνονται αλλά και έρχονται από τις χώρες αυτές, θεωρείται ότι συγκροτούν μια σημαντική πηγή κεφαλαίου και επιπλέον έχει διπλασιαστεί από το 1990.

Είναι πολύ πιο σταθερή πηγή εισοδήματος από τις ιδιωτικές επενδύσεις. Υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτά τα συναλλάγματα χρησιμοποιούνται και σαν δικλίδες ασφαλείας ενάντια στα οικονομικά «σοκ». Έτσι, η οικονομία που πηγάει από τους μετανάστες, φαντάζει σαν μια πιθανή στρατηγική για οικονομική ανάπτυξη παρά την αρνητική εικόνα που υπήρχε μέχρι τώρα.

Ποιος είναι όμως ο ρόλος της μετανάστευσης στην οικονομική ανάπτυξη; Πρώτα από όλα πρέπει και οι δύο χώρες και αυτή που δέχεται τους μετανάστες αλλά και αυτή που τους στέλνει, να αναθεωρήσουν τη προσέγγιση τους σε αυτούς τους ανθρώπους. Για αυτό, η χώρα που τους φιλοξενεί, οφείλει να προσπαθήσει να τους ενώσει. Έτσι ώστε να έχουν μεγαλύτερα εισοδήματα και καλύτερες ευκαιρίες να γνωρίσουν τη χώρα εγκατάστασης. Από την άλλη, οι αναπτυγμένες χώρες, έχουν την υποχρέωση να βλέπουν τους αλλοδαπούς με αληθινή γνώση, να αναγνωρίζουν τη κουλτούρα και τους νόμους τους και να θεωρούνται ικανοί να στηρίζουν την οικονομία της χώρας (Ζωγράφου, 2003)

Κάτω από ποιες συνθήκες είναι δυνατό η μετανάστευση να αποτελέσει κομμάτι της ανάπτυξης; Το πιο σημαντικό ζήτημα είναι να διευκολυνθεί ένα κύμα μετανάστευσης, το οποίο θα στηρίζεται σε τρία σημεία: στην προσαρμογή (να βοηθηθούν να βρουν δουλειά, να καταταγούν στον στρατό, να γίνουν εθελοντές σε κάποιον οργανισμό), στα συναλλάγματα τα οποία φέρουν και στην επιστροφή (Segall, κ.α. 1996).

Μέχρι στιγμής, οι περιβαλλοντικές προοπτικές δεν είναι μέσα στα πλαίσια του δικτύου: μετανάστευση- ανάπτυξη και αυτό οφείλεται σε κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά προβλήματα. Παρόλα αυτά, τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν αναγνωριστεί σαν μια από τις αιτίες μετανάστευσης. Συμπληρωματικά, η μετανάστευση δημιουργεί επιπλέον περιβαλλοντικά προβλήματα, συγκεντρώνοντας περισσότερους ανθρώπους στα αστικά κέντρα στις αναπτυγμένες χώρες και «δημιουργώντας» έναν μη φίλο- περιβαλλοντικό τρόπο ζωής. Με μια πρώτη ματιά, το δίκτυο αυτό προσφέρει καινούργιες προοπτικές στη βελτίωση του περιβάλλοντος. Βέβαια, όταν οι άνθρωποι αναγκάζονται να μείνουν κάπου που δεν θέλουν εμφανίζονται ακόμα περισσότερα προβλήματα, όπως η ανεξέλεγκτη χρήση των φυσικών πόρων και μείωση αυτών. Δεν υπάρχει εναλλακτική στην αποδοχή της μετανάστευσης σαν μια πρακτική και αντιμετωπίζοντας τις συνέπειες της. Κάνοντας αυτό, θα μετρούσε καλύτερα για τις οικονομικές και κοινωνικές απόψεις σχετικά με τη βιωσιμότητα.

Η αμοιβαία ανάγκη και η αλληλεξάρτηση μεταξύ των ντόπιων κατοίκων και των μεταναστών, δημιούργησαν νέες συνθήκες, σχέσεις αλληλοσυμπλήρωσης όχι μόνο σε επίπεδο οικονομικό και κοινωνικό αλλά και σε πολιτισμικό.

11.3. Ποσοτικά Στοιχεία

11.3.1. Γενικά στοιχεία πληθυσμού και χρήσεων γης.

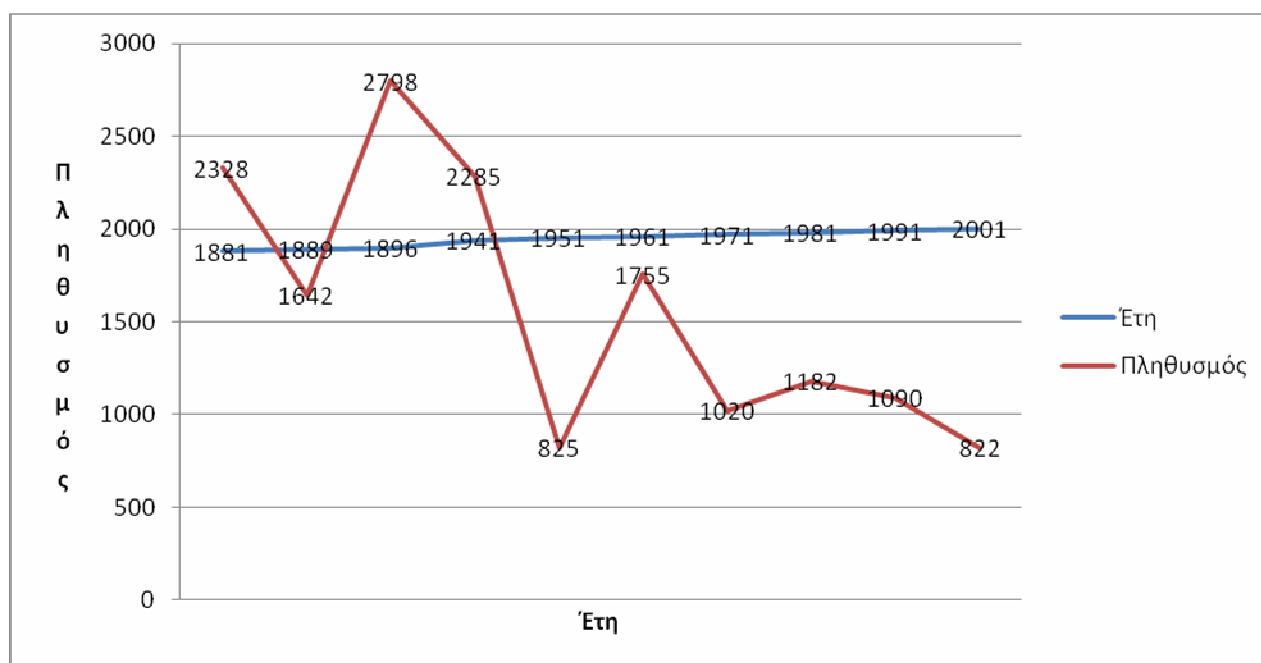
Τα Τζουμέρκα αποτελούν μια ορεινή περιοχή, όπου η γεωγραφική τους θέση, το ανάγλυφο και οι κλιματολογικές συνθήκες επηρέασαν την κατανομή και τη σύνθεση του πληθυσμού. Υπάρχει μια συνεχής και διαχρονική αλληλεπίδραση του ανθρώπινου πληθυσμού με τον χώρο. Ο χώρος στον οποίο κατοίκησε και κατοικεί, προέκυψε είτε από την ανάγκη για επιβίωση, είτε από τις επιθυμίες του. Καθορίστηκε δε από τις εκάστοτε περιβαλλοντικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Τα στοιχεία που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις είναι συμβατά και αλληλοσυμπληρώνονται με τα δεδομένα των απογραφών ώστε να προκύπτει μια πιο συνολική εικόνα της εξέλιξης της κοινωνίας του χωριού, η οποία παρουσιάζεται παρακάτω.

Τα αναλυτικά δημογραφικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, (ΕΛ. ΣΤΑΤ.), για τα έτη 1881, 1889, 1896, 1941, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991 και 2001, σχετικά με τον πραγματικό πληθυσμό της περιοχής έρευνας, αναγράφονται στον πίνακα 9.

Πίνακας 9. Πραγματικός πληθυσμός στη περιοχή μελέτης για τη χρονική περίοδο 1881-2001 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

Έτη	1881	1889	1896	1941	1951	1961	1971	1981	1991	2001
Πράμματα	2.328	1.642	2.798	2.285	825	1.755	1.020	1.182	1.090	822
Άρρενες	1.223	840	1.283	985	-	719	-	-	-	-

Θήλεις	1.105	802	1.515	1.300	-	1.036	-	-	-	-
--------	-------	-----	-------	-------	---	-------	---	---	---	---

Διάγραμμα 2. Εξέλιξη του πληθυσμού για τη περιοχή μελέτης κατά τη περίοδο 1881-2001, (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

Ξεκινώντας, τα έτη 1881, 1896 και 1941 η περιοχή μελέτης συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα μεγέθη σε πληθυσμό έως σήμερα. Ακολουθεί ο πόλεμος του 1940 και ο Εμφύλιος με πολλές ανθρώπινες απώλειες, οι οποίες οδηγούν σε μείωση του πληθυσμού κατά 64%. Από το 1951 έως το 1961 ο πληθυσμός παρουσιάζει αύξηση, λίγο παραπάνω από 50%, ποσοστό που φανερώνει ότι γίνεται μια προσπάθεια ο πληθυσμός να συγκρατηθεί στη περιοχή παρά τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που οδήγησαν στην μετανάστευση και την αστικοποίηση. Τα χρόνια που ακολούθησαν, 1971- 1981, ακολουθεί η παλιννόστηση από το εξωτερικό. Αυτοί όμως που επιστρέφουν στο χωριό είναι λιγότεροι, αφού οι συνθήκες εργασίας αλλά και η νοοτροπία δεν το επιτρέπουν. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σεισμός που συνέβη το 1967, οδήγησε ένα μέρος του πληθυσμού στη φυγή αλλά αποτέλεσε και την αρχή για την ανάπτυξη της οικοδομής. Στη

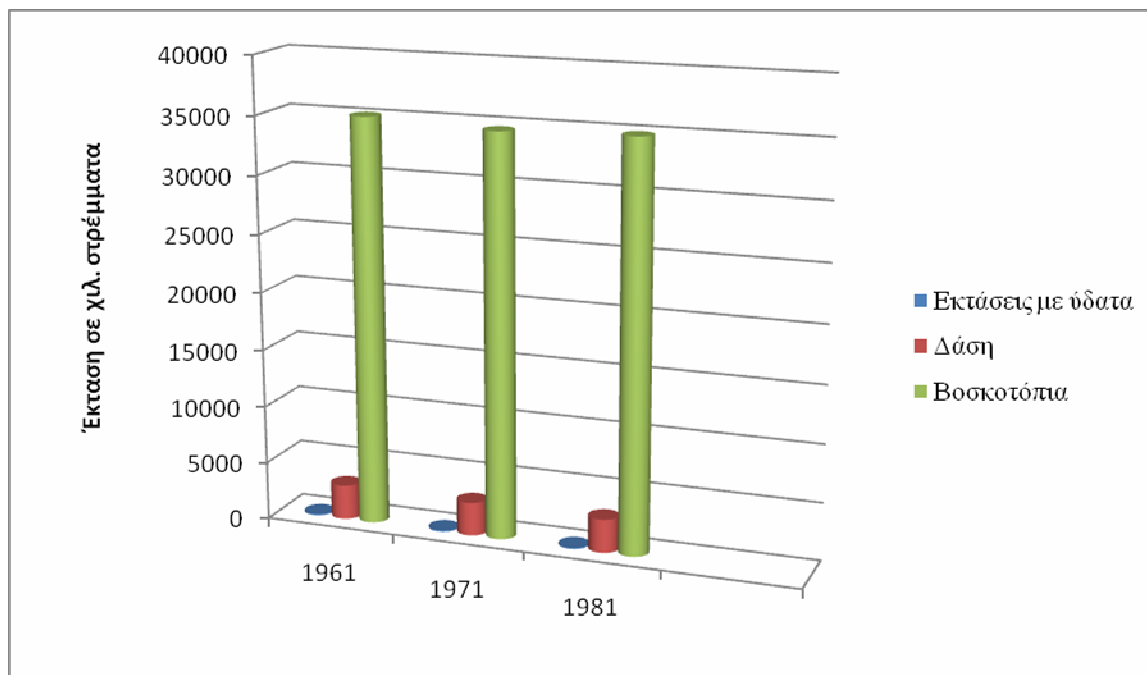
δεκαετία 1981- 1991, πραγματοποιείται η αστικοποίηση, έχοντας σαν αποτέλεσμα όχι μόνο τη μείωση του πληθυσμού αλλά και την αλλαγή στα δημογραφικά χαρακτηριστικά του χωριού. Οι περασμένης ηλικίας κτηνοτρόφοι, μη μπορώντας να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τους επαγγέλματος, πουλάνε τα κοπάδια τους. Λίγοι είναι οι κτηνοτρόφοι που έχουν ηλικία γύρω στα τριάντα αλλά και αυτοί προσανατολίζονται σε αλλαγή επαγγέλματος. Έτσι, οι μικρότερες ηλικίες αλλά και οι ηλικιωμένοι εγκατέλειψαν το χωριό, με άμεση συνέπεια ένα μεγάλο κομμάτι των κατοικιών να ερημωθεί και ορισμένες παραγωγικές δραστηριότητες να σταματήσουν να υπάρχουν. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, η περιοχή μελέτης το έτος 2001 αριθμεί τον ίδιο πληθυσμό με το έτος 1951. Παράγοντες που συνέβαλαν στη διατήρηση της νομαδικής κτηνοτροφίας, παρά τις αντίξοες συνθήκες, ήταν οι επιδοτήσεις της Ε. Ο. Κ. μετά το 1980, διότι τα λιβάδια ήταν πανάκριβα και οι ζωοτροφές απλησίαστες. Η πληρωμή των εξόδων μεταφοράς των προβάτων γινόταν από το κράτος και η σχετική άνοδος της τιμής των κτηνοτροφικών προϊόντων.

Από το 1940 έως σήμερα, η περιοχή πέρασε σταδιακά από τις εξής περιόδους: την περίοδο των πολεμικών συγκρούσεων από το 1940 έως το 1950, την περίοδο από το 1950 έως το 1980 και τη περίοδο από το 1980 έως σήμερα. Κατά τη πρώτη περίοδο συνέβησαν δύο σημαντικά ιστορικά γεγονότα: ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, 1940- 1945 και ο Εμφύλιος Πόλεμος, 1946- 1949. Ο πληθυσμός των Τζουμέρκων συμμετείχε ενεργά και υπέστη σημαντικές απώλειες. Η δεύτερη περίοδος χαρακτηρίζεται από τα εξής σημαντικά γεγονότα: την εξωτερική μετανάστευση, την παλιννόστηση των μεταναστών της προηγούμενης περιόδου και από την αστικοποίηση κατά τη δεκαετία 1950- 1960. Η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται από την είσοδο αλλοδαπών στην χώρα, από μια προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης (μέσω των κοινοτικών προγραμμάτων στήριξης και των προγραμμάτων Leader) και τέλος, σήμερα, από οικονομική και κοινωνική κρίση.

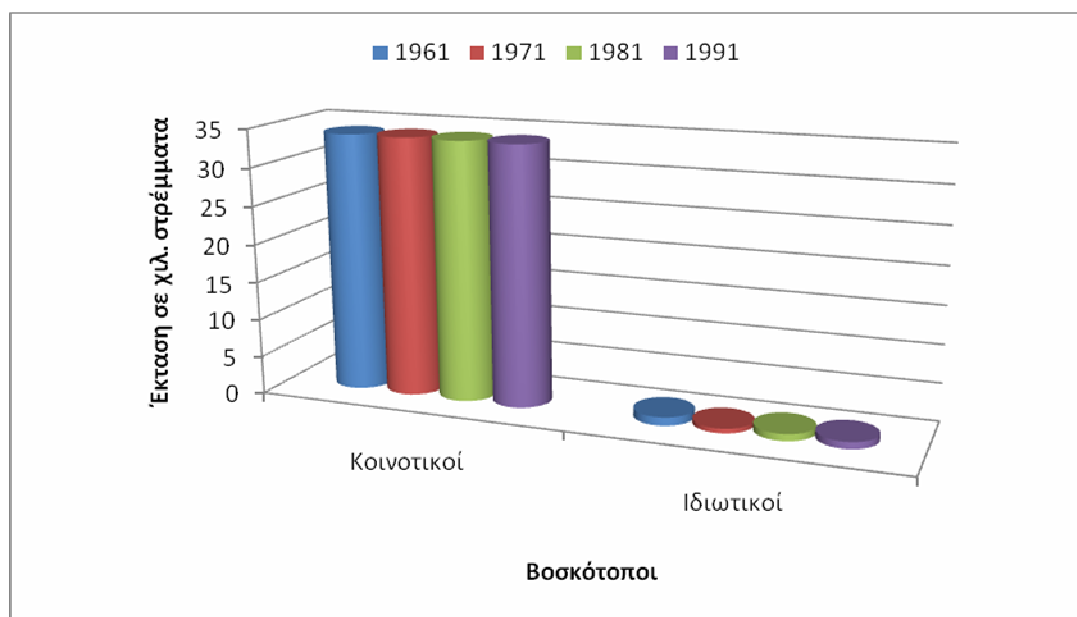
Από την ανάλυση των στοιχείων, ο πληθυσμός της περιοχής στο σύνολο του για τα έτη 1941- 1951 παρουσίασε μείωση κατά 64%. Το υψηλό αυτό ποσοστό φανερώνει τις αρνητικές συνέπειες που δέχθηκε ο πληθυσμός του χωριού τη χρονική αυτή περίοδο.

Ενδεικτικό των συνολικών μεταβολών κατά την επόμενη περίοδο είναι ότι η ευρύτερη περιοχή, ο νομός Ιωαννίνων το 1961, είχε 155.326 κατοίκους, εκ των οποίων οι 95.250

ασχολούνταν με την γεωργία και τη κτηνοτροφία. Στην απογραφή του 1971, είχαν ως κύρια απασχόληση τη γεωργία 18.824 άτομα και τη κτηνοτροφία 7.780 κάτοικοι (Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 1971).

Διάγραμμα 3. Διαχρονική χρήση γης στο νομό Ιωαννίνων καθώς και η έκταση που καταλαμβάνει η εκάστοτε για τα έτη 1961, 1971 και 1981 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

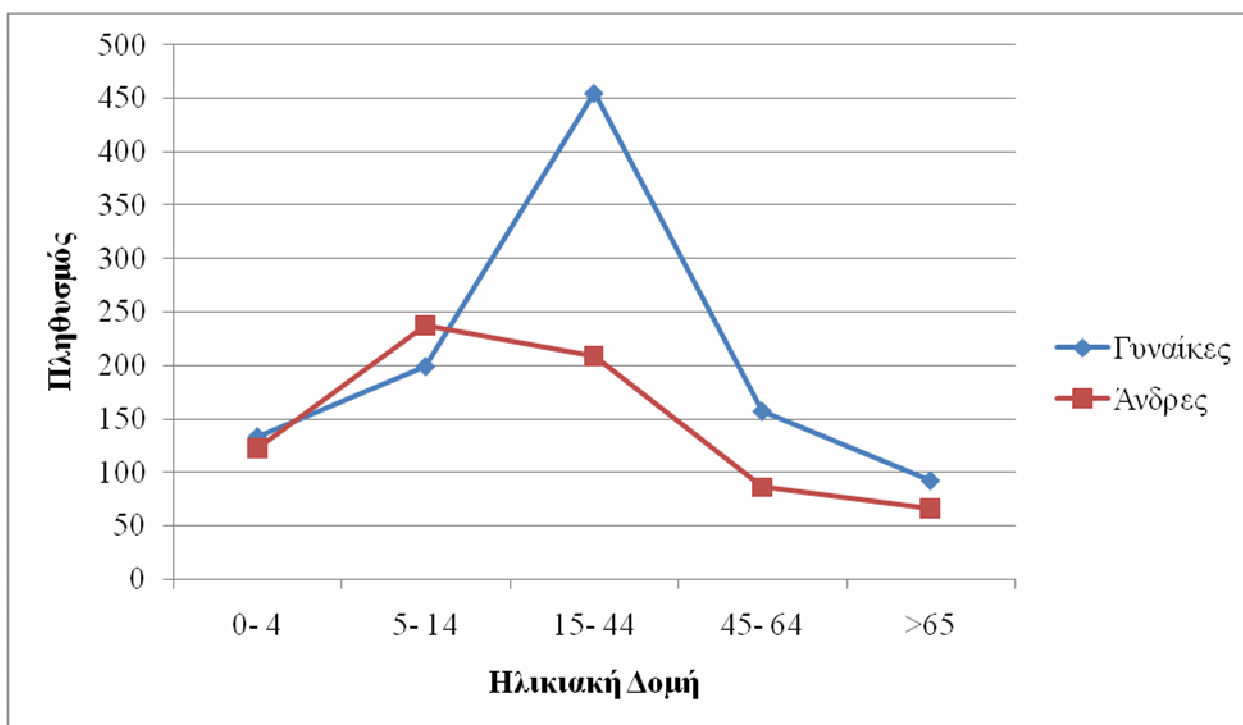

Διάγραμμα 4. Ιδιοκτησιακό καθεστώς βοσκοτόπων τη χρονική περίοδο 1961- 1991 για τη περιοχή μελέτης (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

Η ηλικιακή και κατά φύλο σύνθεση της περιοχής μελέτης σύμφωνα με την απογραφή του έτους 1961, παρατίθεται στον πίνακα 10 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

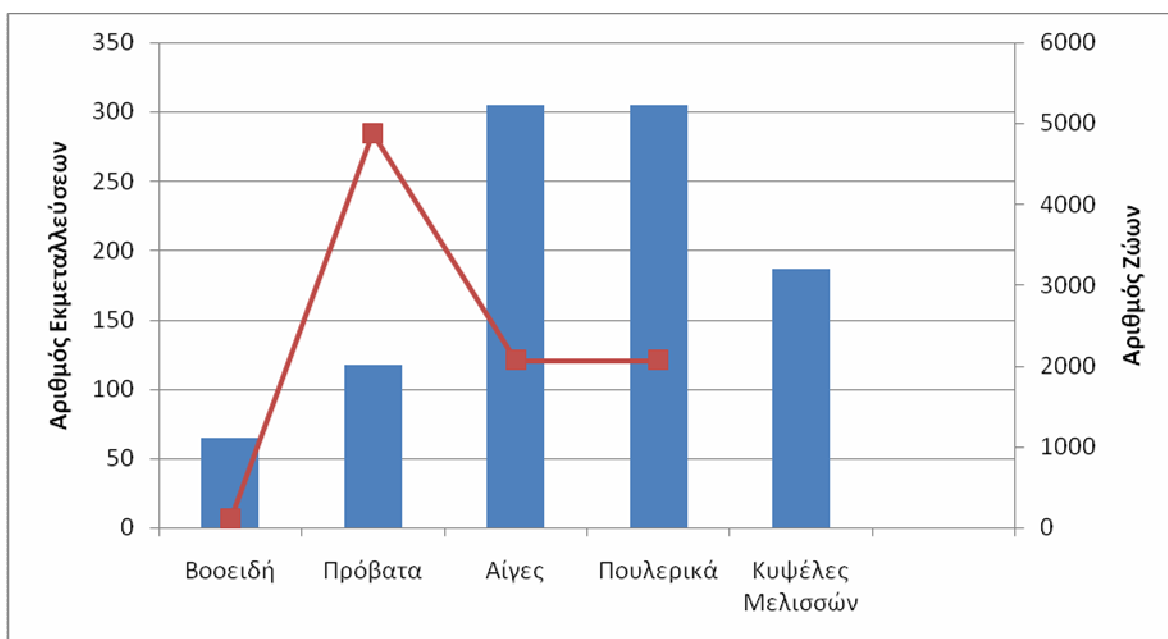
Πίνακας 10. Η ηλικιακή και κατά φύλο σύνθεση.

	0-4	5-14	15-44	45-64	>65
Γυναίκες	133	199	455	157	92
Άνδρες	122	237	208	86	66
Σύνολο	255	436	663	243	158

Διάγραμμα 5. Σχηματική μεταβολή των κλάσεων ηλικίας και η κατά φύλλο σύνθεση για τη περιοχή μελέτης κατά την απογραφή του 1961 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

Από τα παραπάνω στοιχεία που παρατίθενται από τον πίνακα και το διάγραμμα, συμπεραίνεται ότι οι γυναίκες αποτελούν πλεονασματική ομάδα σε όλες τις ηλικιακές κλάσεις με έντονη διαφορά στην ηλικία 15-44. Επίσης, Οι ομάδες 45-64 και >65 είναι αυτές που βρίσκονται στα χαμηλότερα επίπεδα, απόρροια του πολέμου, της αστικοποίησης αλλά και της μετανάστευσης.

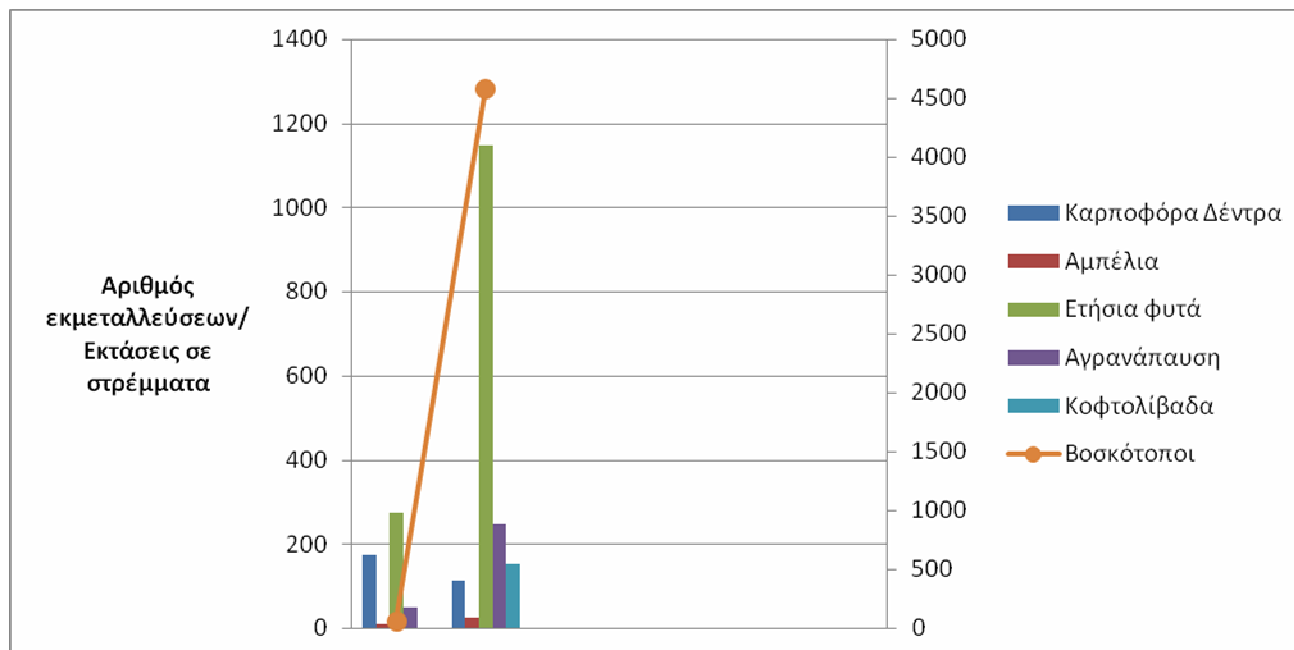
Διάγραμμα 6. Αριθμός εκμεταλλεύσεων και ζώων κατά κατηγορία, σύμφωνα με την απογραφή του 1961, για τον νομό Ιωαννίνων (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.)

Σύμφωνα με τη καταγραφή της γεωργικής δραστηριότητας κατά το έτος 1961, στη περιοχή μελέτης η έκταση της ιδιόκτητης γεωργικής γης ήταν 1.629 στρέμματα και η έκταση της αρδευόμενης ήταν 407 στρέμματα. Οι εκμεταλλεύσεις με ελαιόδεντρα δεν ξεπερνούσαν τις 6 ενώ με εσπεριδοειδή ήταν μόλις 13.

Για τη περιοχή μελέτης καταγράφησαν κατά την απογραφή του 1961 οι χρήσεις γης που παρουσιάζονται στον πίνακα 11.

Πίνακας 11. Χρήση Γης για τη περιοχή μελέτης για το έτος 1961 (Οι εκτάσεις είναι σε στρέμματα) (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.)

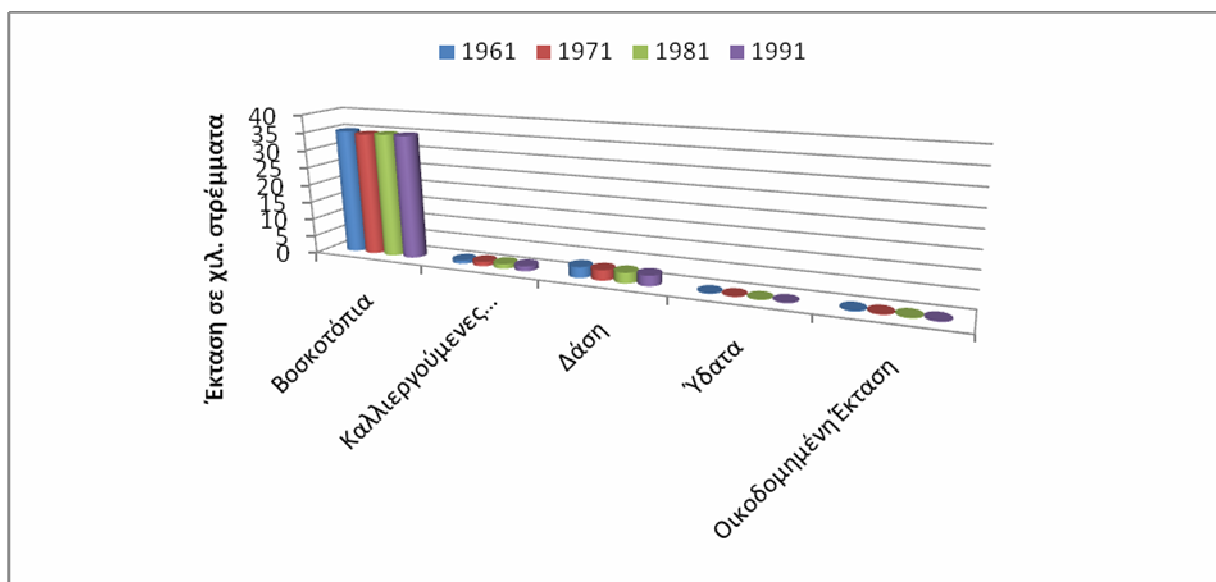
	Καρποφόρα Δένδρα (στρέμ.)	Αμπέλια (στρέμ.)	Ετήσια Φυτά (στρέμ.)	Αγρανάπαυση (στρέμ.)	Κοφτολίβαδα (στρέμ.)	Βοσκότοποι (στρέμ.)
Αρ.Εκμεταλλεύσεων	172	10	274	49	-	53
Εκτάσεις	113	25	1.146	247	153	4.575

Διάγραμμα 7. Απεικονίζονται τα δεδομένα του πίνακα 11 σχετικά με τη χρήση γης στη περιοχή μελέτης για το έτος 1961 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 12. Χρήση γης για τη περιοχή μελέτης τη χρονική περίοδο 1961- 1991 (Οι εκτάσεις είναι σε χιλ. στρέμματα) (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

	Σύνολο Εκτάσεων (χιλ. στρ.)	Βοσκοτόπια (χιλ. στρ.)	Καλλιεργούμενες Εκτάσεις (χιλ. στρ.)	Δάση (χιλ.στρ.)	Υδατα (χιλ. στρ.)	Οικοδομημένη Έκταση (χιλ.στρ.)
1961	39,3	35,1	0,9	3,0	0,1	0,2
1971	39,0	34,6	1,2	2,9	0,1	0,2
1981	39,4	34,9	1,3	2,9	0,1	0,2
1991	39,4	34,9	1,4	2,9	0,1	0,2

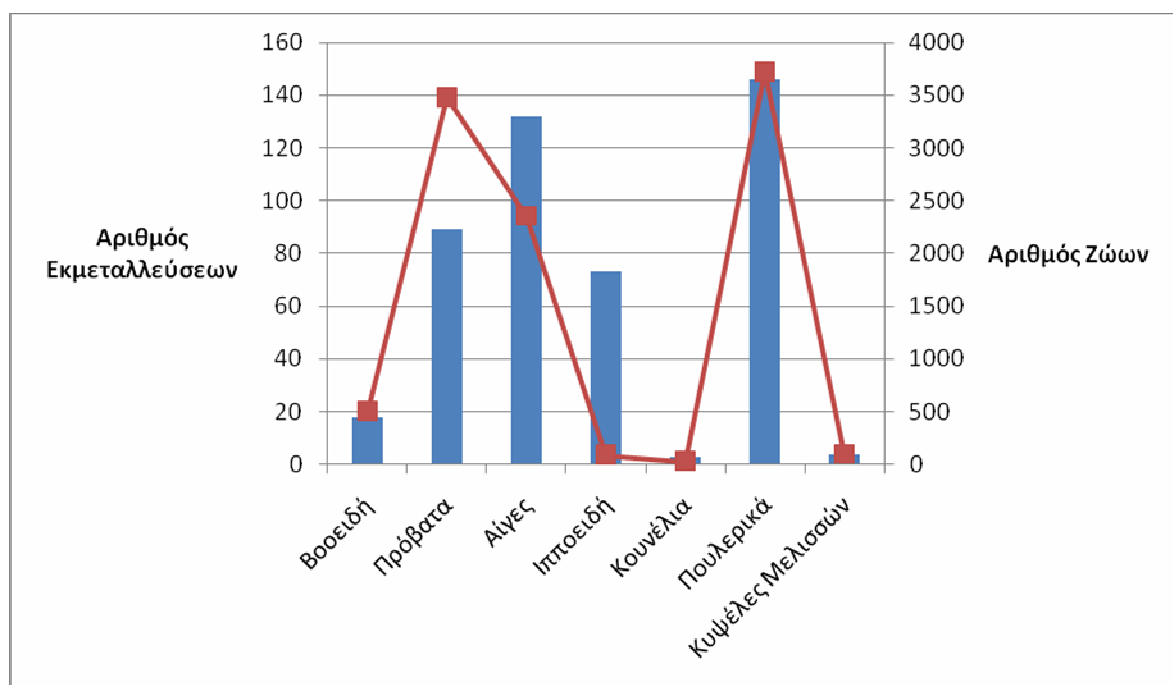

Διάγραμμα 8. Σχηματική απεικόνιση της χρήσης γης στη περιοχή μελέτης κατά τη χρονική περίοδο 1961- 1991 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Στον πίνακα 13 παρουσιάζεται ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων και ο πληθυσμός των ζώων ανά κατηγορία εκμετάλλευσης για τη περιοχή μελέτης, σύμφωνα με την απογραφή του 1991, ενώ στο διάγραμμα απεικονίζεται η επεξεργασία των στοιχείων του πίνακα.

Πίνακας 13. Αριθμός εκμεταλλεύσεων και πληθυσμός ζώων ανά κατηγορία εκμετάλλευσης στη περιοχή μελέτης κατά το έτος 1991 (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.)

	Αριθμός Εκμεταλλεύσεων	Αριθμός Ζώων
Βοοειδή	18	504
Πρόβατα	89	3477
Αίγες	132	2353
Ιπποειδή	73	87
Κουνέλια	3	25
Πουλερικά	146	372
Κυψέλες Μελισσών	4	94
Χοίροι	1	10

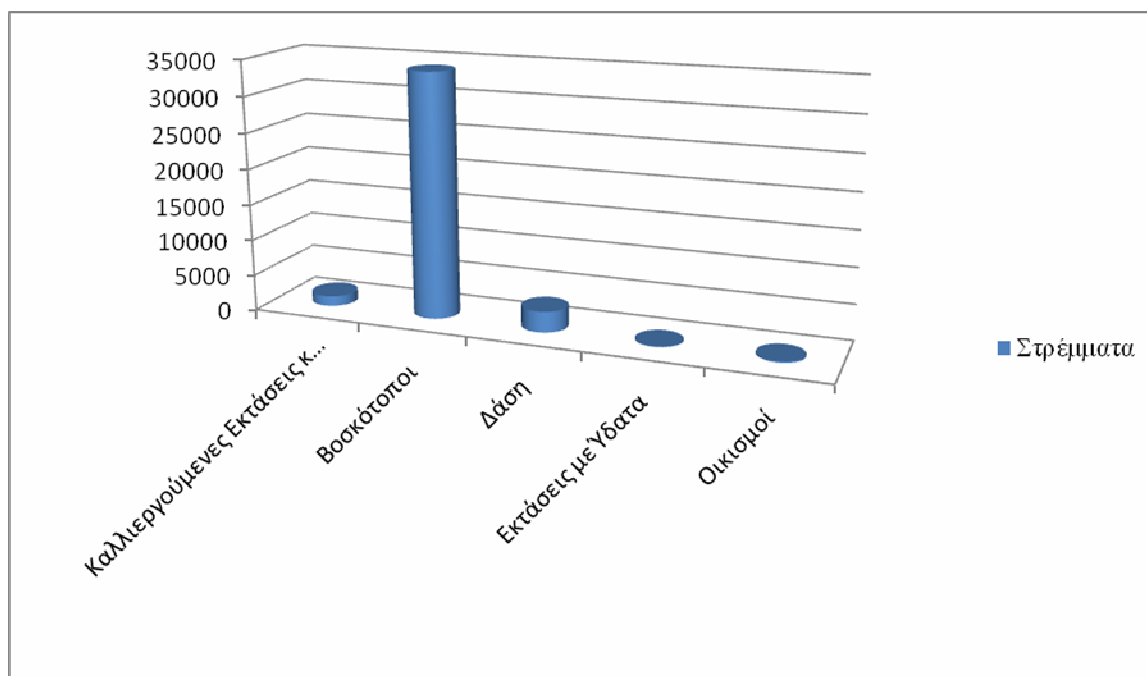
Διάγραμμα 9. Σχηματική απεικόνιση εκμεταλλεύσεων και αριθμού ζώων στη περιοχή μελέτης για το έτος 1991. Οι ράβδοι αντιστοιχούν στον αριθμό των εκμεταλλεύσεων και τα τετράγωνα στον αριθμό των ζώων.

Συμπληρωματικά, εμφανίζονται στον πίνακα 13 δύο είδη εκμεταλλεύσεων, τα μελίσσια και οι χοίροι καθώς και η κατανομή των ζώων για κάθε εκμετάλλευση.

Η απογραφή του 1991, κατέγραψε την κατανομή της χρήσης γης ως εξής για τη περιοχή έρευνας όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 14:

Πίνακας 14. Κατανομή χρήσεων γης για τη περιοχή μελέτης κατά το έτος 1991 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

	Στρέμματα (σε χιλιάδες)
Καλλιέργειες	1.400
Βοσκότοποι	34.000
Δάση	2.900
Εκτάσεις με ύδατα	100
Οικισμοί	200

Διάγραμμα 10. Σχηματική απεικόνιση των κατηγοριών αξιοποίησης της γης και των εκτάσεων που καταλαμβάνουν κατά το 1991.

Η απογραφή του 2001 καταμέτρησε στον Δήμο Πραμάντων (πριν την εφαρμογή του Καλλικράτη) 3.131 νόμιμους κατοίκους, εκ των οποίων διαμένοντες στο δήμο που είναι δημότες: 1.216, διαμένοντες σε άλλους δήμους: 1.893 και στο εξωτερικό: 22 άτομα. Οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού ήταν 822, από τους οποίους οι 767 είναι ομοδημότες, οι 45 ετεροδημότες και οι 10 αλλοδαποί. Η Ήπειρος είχε αύξηση του πληθυσμού, σε σύγκριση με τη τελευταία απογραφή, 2,8% ενώ είχε και τη μικρότερη πυκνότητα πληθυσμού στη χώρα που ήταν 36,6 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

Συγκεκριμένα για την περιοχή μελέτης κατεγράφησαν τα στοιχεία που παρουσιάζονται στους πίνακες 15- 17:

Πίνακας 15. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001.

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Μη αμειβόμενα μέλη	Νέοι

Δ. Δ. Πραμάτων	310	48	66	161	18	17
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία.	79	9	50	4	16	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες (Εμφιάλωση νερού).	16	3	1	12	0	0
Κατασκευές.	54	1	8	44	1	0
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων, οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης.	28	18	1	9	0	0

Πίνακας 15. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001 (συνέχεια).

Ξενοδοχεία και εστιατόρια.	26	10	0	15	0	0
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες.	21	2	3	16	0	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες.	5	0	1	4	0	0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση.	16	0	0	16	0	0
Εκπαίδευση.	15	0	0	15	0	0
Υγεία και κοινωνική	12	0	0	12	0	0

μέριμνα.						
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα.	3	1	0	2	0	0
Νέοι.	17	0	0	0	0	17
Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.	18	4	2	12	0	0

Πίνακας 16. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001.

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Μη αμειβόμενα μέλη	Νέοι
Άρρενες	230	40	53	124	5	8
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία.	49	5	37	4	3	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες (Εμφιάλωση νερού).	14	3	1	10	0	0
Κατασκευές.	53	1	8	43	1	0
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων, οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης.	23	17	1	5	0	0
Ξενοδοχεία και εστιατόρια.	22	8	0	13	1	0
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες.	20	2	3	15	0	0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες.	5	0	1	4	0	0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση.	10	0	0	10	0	0

Εκπαίδευση.	6	0	0	6	0	0
-------------	---	---	---	---	---	---

Πίνακας 16. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001 (συνέχεια).

Υγεία και κοινωνική μέριμνα.	3	0	0	3	0	0
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα.	2	1	0	1	0	0
Νέοι	8	0	0	0	0	8
Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	15	3	2	10	0	0

Πίνακας 17. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001.

	Σύνολο	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Μη αμειβόμενα μέλη	Νέοι
Θήλεις	80	8	13	37	13	9
Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία.	30	4	13	0	13	0
Μεταποιητικές βιομηχανίες (Εμφιάλωση νερού).	2	0	0	2	0	0
Κατασκευές.	1	0	0	1	0	0
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο ,επισκευή αυτοκινήτων ,οχημάτων, μοτοσυκλετών και ειδών ατομικής και	5	1	0	4	0	0

οικιακής χρήσης.						
---------------------	--	--	--	--	--	--

Πίνακας 17. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Απογραφή 2001 (συνέχεια).

Ξενοδοχεία και εστιατόρια.	4	2	0	2	0	0
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες.	1	0	0	1	0	0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση.	6	0	0	6	0	0
Εκπαίδευση.	9	0	0	9	0	0
Υγεία και κοινωνική μέριμνα.	9	0	0	9	0	0
Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα.	1	0	0	1	0	0
Νέοι	9	0	0	0	0	9
Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	3	1	0	2	0	0

11.3.2. Κτηνοτροφικά Συστήματα.

Με βάση την απογραφή πληθυσμού του 2001, προκύπτει ο παρακάτω πίνακας 18:

Πίνακας 18. Πληθυσμός της περιοχής μελέτης (Πηγή: ΕΛ. ΣΤΑΤ.).

	Μόνιμος Πληθυσμός	Σύνολο Ανδρών& Γυναικών που ασχολούνται με γεωργία& κτηνοτροφία
Πληθυσμός	822	79 (9,60%)

Οι γυναίκες είναι 30 στο σύνολο των 79 των απασχολούμενων στη γεωργία και την κτηνοτροφία και οι άνδρες είναι 49, δηλαδή εκφρασμένο σε ποσοστά: Οι γυναίκες αποτελούν το 37,97% και οι άνδρες το 62%.

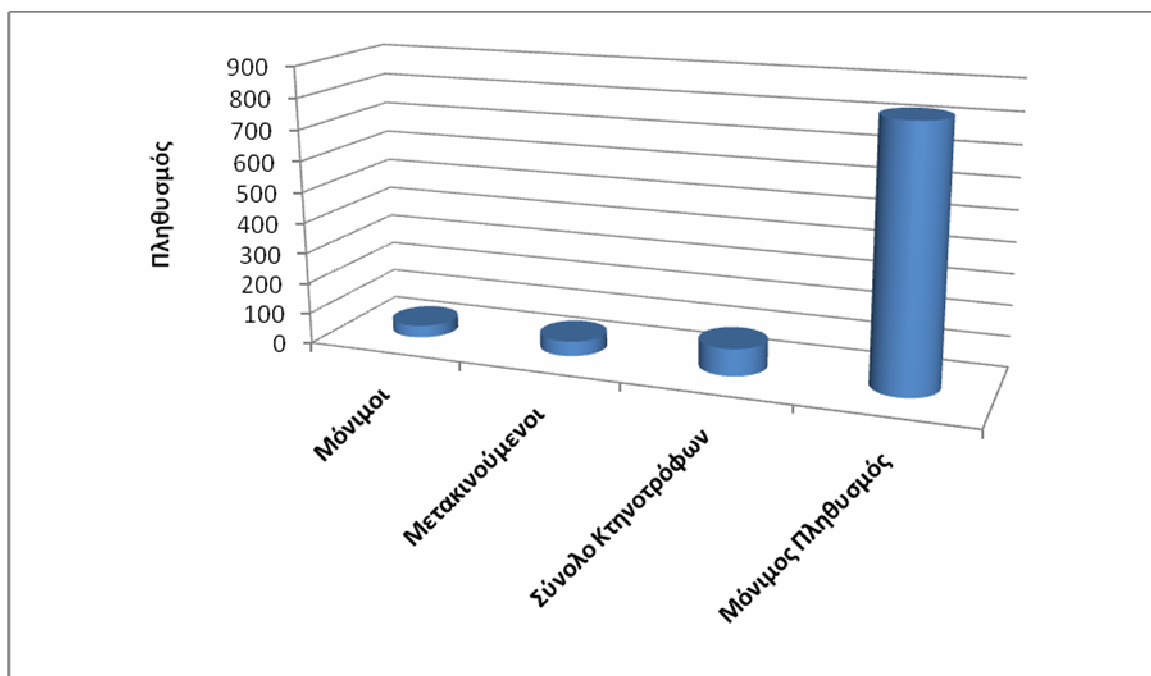
Οι κτηνοτρόφοι του χωριού είναι σχεδόν μοιρασμένοι, οι μετακινούμενοι είναι 48 και οι μόνιμοι είναι 39, στο σύνολο είναι 87.

Αν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο πληθυσμός δεν έχει μεταβληθεί πολύ, τότε προκύπτει ο παρακάτω πίνακας 19:

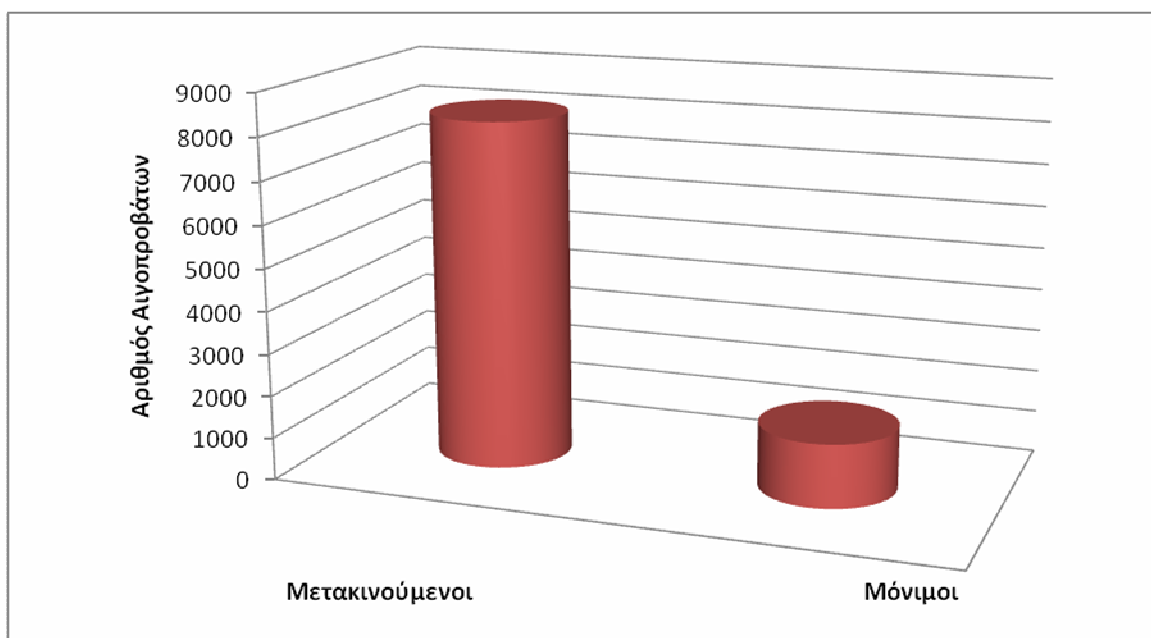
Πίνακας 19.

	Μόνιμος Πληθυσμός	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Πληθυσμός	822	48 (5,85%)	39 (4,75%)

Στις παρακάτω ενότητες παρατίθενται τα χαρακτηριστικά των κτηνοτρόφων της περιοχής έρευνας, όπως προέκυψαν από τα δικαιώματα βοσκής (διαγράμματα 12, 13 και πίνακας 20) στα δημοτικά βοσκοτόπια και από τις απαντήσεις των ίδιων των κτηνοτρόφων στο ερωτηματολόγιο.

Διάγραμμα 11. Σχηματική απεικόνιση των στοιχείων του πίνακα 19.

Διάγραμμα 12. Σχηματική απεικόνιση κατανομής δικαιώματος βοσκής αιγοπροβάτων για το έτος 2011, σε μετακινούμενους και μόνιμους κτηνοτρόφους.

Πίνακας 20. Δικαίωμα βοσκής αιγοπροβάτων και βοοειδών έτους 2011 για τους κτηνοτρόφους.

	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Αιγοπρόβατα	8206	1505
Βοοειδή	4	321

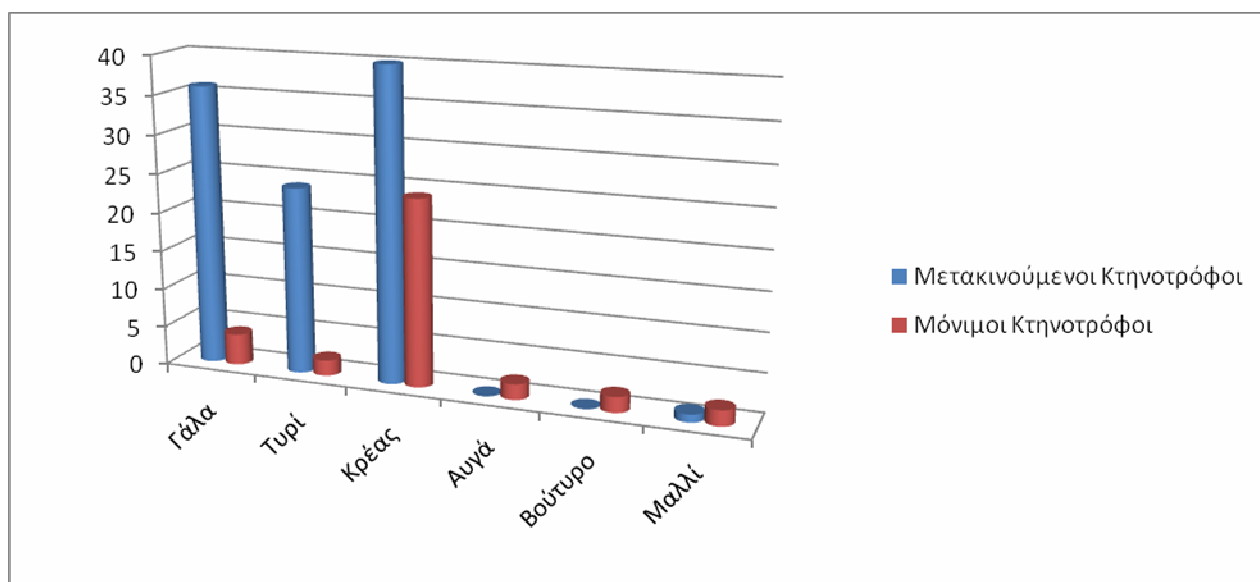

Διάγραμμα 13. Σχηματική απεικόνιση δικαιώματος βοσκής έτους 2011 αιγοπροβάτων και βοοειδών για τους κτηνοτρόφους

Το είδος των παραγόμενων από τους ερωτηθέντες κτηνοτρόφους προϊόντων παρουσιάζονται στον πίνακα 21 και το διάγραμμα 14.

Πίνακας 21. Απαντήσεις ερωτηθέντων κτηνοτρόφων, μετακινούμενων και μόνιμων, για τα προϊόντα ζωικής παραγωγής (αριθμός θετικών απαντήσεων).

	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Γάλα	36	4
Τυρί	24	2
Κρέας	40	24
Αυγά	0	2
Βούτυρο	0	2
Μαλλί	1	2

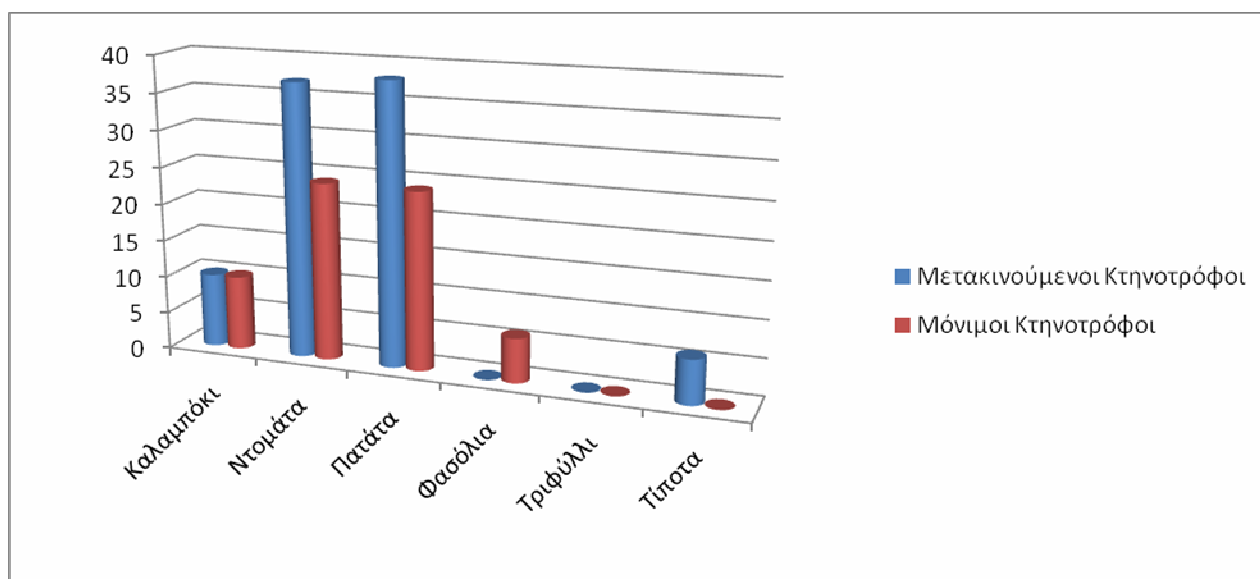

Διάγραμμα 14. Απεικονίζεται η παραγωγή ζωικών προϊόντων από τους ερωτηθέντες κτηνοτρόφους της περιοχής μελέτης.

Τα είδη των καλλιεργειών με τις οποίες ασχολούνται οι ερωτηθέντες κτηνοτρόφοι παρουσιάζονται στον πίνακα 22 και το διάγραμμα 15.

Πίνακας 22. Απαντήσεις ερωτηθέντων κτηνοτρόφων, συνολικά, σχετικά με τη γεωργική παραγωγή (αριθμός θετικών απαντήσεων).

	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Καλαμπόκι	10	10
Ντομάτα	37	24
Πατάτα	38	24
Φασόλια	0	6
Τριφύλλι	0	0
Τίποτα	6	0

Διάγραμμα 15. Σχηματική απεικόνιση καλλιεργειών των ερωτηθέντων κτηνοτρόφων, μόνιμων και μετακινούμενων.

Παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων. Οι αναλυτικοί πίνακες που προέκυψαν από την στατιστική ανάλυση, παρατίθενται στο παράρτημα Ι και παρακάτω αναφέρονται μόνο τα επίπεδα σημαντικότητας κάθε ελέγχου.

Οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι εκτρέφουν περισσότερα είδη ζώων από τους μετακινούμενους. Η διαφορά μεταξύ των μόνιμων και μετακινούμενων κτηνοτρόφων είναι στατιστικά σημαντική

αφού ο έλεγχος Mann- Whitney για τη διαφορά των διαμέσων έδωσε $p < 0,001$. Οι αντίστοιχες τιμές είναι 2, 2 και 1,02 μέσος όρος, διάμεσος και τυπική απόκλιση αριθμού εκτρεφόμενων ειδών για τους μόνιμους και 1,02, 1 και 0,16 μέσος όρος, διάμεσος και τυπική απόκλιση αριθμού εκτρεφόμενων ειδών για τους μετακινούμενους (πίνακες 23, 26).

Για τους μόνιμους ο μέσος όρος του αριθμού των προβάτων είναι 82,22 και η τυπική απόκλιση 84,38 και για τους μετακινούμενους είναι 217,61 και 106, 83 αντίστοιχα. Ο έλεγχος Kolmogorov Smirnov για καλή προσαρμογή στην κανονική κατανομή έδωσε για τους μόνιμους $p = 0,433$ και για τους μετακινούμενους $p = 0,469$. Με βάση αυτό, ο αριθμός των προβάτων ανά κτηνοτρόφο ακολουθεί την κανονική κατανομή. Το επίπεδο σημαντικότητας είναι $p > 0,05$, οπότε μπορούμε να συγκρίνουμε τις μέσες τιμές χρησιμοποιώντας το T- test.

Το τεστ Levene για την ετεροσκεδαστικότητα δίνει $p = 0,08$, όπου είναι μεγαλύτερο από το 0,05, οπότε δεν θεωρούμε ότι υπάρχει ετεροσκεδαστικότητα και χρησιμοποιούμε την αντίστοιχη εκδοχή του T- test που δίνει $p < 0,001$ οπότε υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των μέσων τιμών του αριθμού προβάτων μόνιμων και μετακινούμενων. Επομένως θεωρούμε ότι οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι έχουν μεγαλύτερο αριθμό προβάτων ανά εκμετάλλευση από τους μόνιμους.

Από τους ερωτηθέντες κτηνοτρόφους, όλοι, μετακινούμενοι και μόνιμοι, έχουν στη κατοχή τους πρόβατα. Με αυτό το δεδομένο ήταν αναμενόμενο ο έλεγχος χ^2 να δώσει στατιστικά μη σημαντικό αποτέλεσμα για την εξάρτηση της κατοχής των προβάτων από το είδος του κτηνοτροφικού συστήματος. Από τους ερωτηθέντες μόνιμους κτηνοτρόφους, οι μισοί έχουν στη κατοχή τους αίγες, σε αντίθεση με τους μετακινούμενους, όπου δεν έχει κανένας. Από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων σχετικά με τη κατοχή αιγών, γίνεται κατανοητό ότι αυτή εξαρτάται από τον τρόπο ζωής δηλαδή αν ο κτηνοτρόφος είναι μετακινούμενος ή μόνιμος. Το αποτέλεσμα του ελέγχου δίνει $p < 0,001$ που σημαίνει ότι υπάρχει εξάρτηση της εκτροφής αιγών από το είδος του κτηνοτροφικού συστήματος.

Συνεχίζοντας την ανάλυση για το ζωικό κεφάλαιο, για τα βοοειδή, από την επεξεργασία των δεδομένων, συμπεραίνεται επίσης, ότι η εκτροφή τους εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας, αφού το $p = 0,011 < 0,05$. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των κτηνοτρόφων, από τους μόνιμους οι έξι εκτρέφουν βοοειδή, ενώ από τους μετακινούμενους μόνο ένας (πίνακες 23, 26).

Προχωρώντας, σχετικά με τους χοίρους και τα ιπποειδή, λαμβάνοντας υπ' όψιν το οριακά στατιστικά μη σημαντικό αποτέλεσμα, συμπεραίνεται ότι δεν εξαρτάται από τον τύπο της κτηνοτροφίας. Φαίνεται ωστόσο, ότι αυτό σχετίζεται με το μικρό ποσοστό του δείγματος που εκτρέφει αυτά τα είδη. Ιπποειδή έχουν μόνο τρεις από τους μόνιμους και κανέναν από τους μετακινούμενους, ενώ χοίρους εκτρέφουν 3 μόνιμοι και κανέναν μετακινούμενος. Έτσι, ενώ λογικά φαίνεται να υπάρχει εξάρτηση, ιδίως στη περίπτωση των χοίρων, το αποτέλεσμα είναι οριακά μη σημαντικό στατιστικά (πίνακες 23, 26).

Συνεχίζοντας την στατιστική επεξεργασία, προχωράμε στα προϊόντα ζωικής παραγωγής. Σχετικά με τη παραγωγή γάλακτος, σχεδόν όλοι οι μετακινούμενοι παράγουν γάλα, σε αντίθεση με τους μόνιμους, όπου παράγουν μόνο οι τέσσερις από τους εικοσιτέσσερις. Από τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων προκύπτει $p < 0,001$ που σημαίνει ότι η παραγωγή γάλακτος εξαρτάται από το τύπο της κτηνοτροφίας. Βέβαια, πρέπει να ειπωθεί ότι σε αυτό συμβάλει και το γεγονός ότι οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι έχουν περισσότερα είδη ζώων που εκτρέφουν και ορισμένοι από αυτούς είναι και ιδιοκτήτες ταβέρνας. Έτσι, κατ' επέκταση επηρεάζεται ή προκαθορίζεται και η παραγωγή τυριού, όπου το αποτέλεσμα είναι $p < 0,001$ και από τους ερωτηθέντες μόνιμους κτηνοτρόφους μόνο δύο το παράγουν, ενώ από τους μετακινούμενους είναι οι μισοί (πίνακες 21, 24, 27).

Πρώτο και κύριο προϊόν που παράγουν οι κτηνοτρόφοι είναι το κρέας. Γίνεται αντιληπτό, φυσικά και σύμφωνα με το αποτέλεσμα της επεξεργασίας η οποία δίνει στατιστικά μη σημαντικό αποτέλεσμα ότι η παραγωγή κρέατος δεν εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Όλοι οι ερωτηθέντες κτηνοτρόφοι παράγουν κρέας και στην ουσία από αυτό συντηρούνται (πίνακες 21, 24, 27).

Εκτός από τα παραπάνω, μικρότερης σημασίας βέβαια, είναι η παραγωγή βουτύρου και η παραγωγή μαλλιού. Με βάση το επίπεδο σημαντικότητας που προέκυψε, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική εξάρτηση από τον τύπο του κτηνοτροφικού συστήματος σε καμία από τις δύο περιπτώσεις (πίνακες 21, 24, 27). Επιπρόσθετα για τη παραγωγή μαλλιού πρέπει να πούμε ότι οι κτηνοτρόφοι υποστηρίζουν ότι δεν τους συμφέρει οικονομικά να το εμπορεύονται αφού τους το αγοράζουν 0,10 ευρώ/ κιλό.

Προχωρώντας τη στατιστική επεξεργασία για τους κτηνοτρόφους, έχουμε τη φυτική παραγωγή. Στη περιοχή μελέτης απαντώνται οι παρακάτω καλλιέργειες: καλαμπόκι, πατάτα, ντομάτα και φασόλι. Για τις καλλιέργειες καλαμποκιού, πατάτας και ντομάτας, με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την στατιστική επεξεργασία, συμπεραίνεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική εξάρτηση. Τέλος, για τη καλλιέργεια φασολιού, λαμβάνοντας υπ' όψιν το σύμφωνα με το αποτέλεσμα της επεξεργασίας που είναι $p=0,002 < 0,05$ φαίνεται ότι οι μόνιμα εγκατεστημένοι την ασκούν σε αντίθεση με τους μετακινούμενους (πίνακες 22, 25, 28).

Έχει ενδιαφέρον να δούμε και κάποιους συνδυασμούς, όπως κτηνοτρόφους που έχουν βοοειδή και ταυτόχρονα καλλιεργούν καλαμπόκι ανεξάρτητα από το εάν είναι μόνιμοι ή μετακινούμενοι. Από τους ερωτηθέντες κτηνοτρόφους, οι εφτά έχουν στη κατοχή τους βοοειδή, ενώ από αυτούς οι έξι ταυτόχρονα καλλιεργούν και καλαμπόκι και είναι όλοι τους μόνιμοι. Από το αποτέλεσμα της στατιστικής ανάλυσης, που είναι $p=0,003$, γίνεται αντιληπτό ότι εξαρτάται η συγκεκριμένη γεωργική δραστηριότητα από την ύπαρξη βοοειδών, αφού είναι γνωστό πως το καλαμπόκι χρησιμοποιείται συμπληρωματικά ως ζωοτροφή. Αντίθετα, ο συνδυασμός εκτροφή χοίρων και καλλιέργεια καλαμποκιού, δεν εμφανίζει στατιστικά σημαντική εξάρτηση.

11.3.3. Σύνοψη: Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι

Με βάση τις συνεντεύξεις και τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων προκύπτουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την ομάδα των μετακινούμενων κτηνοτρόφων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η μετακινούμενη κτηνοτροφία ήταν η μοναδική μορφή που υπήρχε παλιότερα στο χωριό, ενώ η μόνιμη εγκατάσταση είναι φαινόμενο των τελευταίων ετών. Οι μετακινούμενοι είναι νεότεροι σε ηλικία σε σύγκριση με τους μόνιμους και όλοι εκτρέφουν πρόβατα εδώ και πολλά χρόνια. Η βόσκηση είναι ελεύθερη και το σύστημα εκτατικό ενώ τα προϊόντα που παράγουν κατά βάση είναι: γάλα, τυρί και κρέας. Το μαλλί όπως χαρακτηριστικά είπαν είναι για πέταμα, γιατί τους το αγοράζουν 0,10 ευρώ το κιλό. Όλοι οι μετακινούμενοι τα

προϊόντα τους τα έχουν για εμπορική χρήση, για πώληση. Τα νέα αρνιά τα κρατάνε για να μεγαλώσουν λίγο και να τα πουλήσουν αργότερα. Όσον αφορά τα βοσκοτόπια, τα καλοκαιρινά είναι είτε ιδιόκτητα είτε κοινοτικά, τα χειμωνιάτικα όμως είναι ενοικιαζόμενα. Κάποτε το κριτήριο για τα βοσκοτόπια ήταν η τοποθεσία, πλέον είναι το ενοίκιο, δηλαδή τα χρήματα που μπορεί να δώσει κάποιος και όπως γνωρίζουν τα βοσκοτόπια αυτά προϋπήρχαν από τη Τουρκοκρατία.

Κανένας μετακινούμενος δεν κάνει συνδυασμό εκτροφής ζώων και εμπορικής καλλιέργειας, δεν συμφέρει οικονομικά και δεν τους ενδιαφέρει να καλλιεργήσουν γη λόγω του κλίματος του χωριού και του απότομου ανάγλυφου. Αρκούνται στα κηπάκια που έχουν στα σπίτια τους για να καλύπτουν τις οικογενειακές τους ανάγκες.

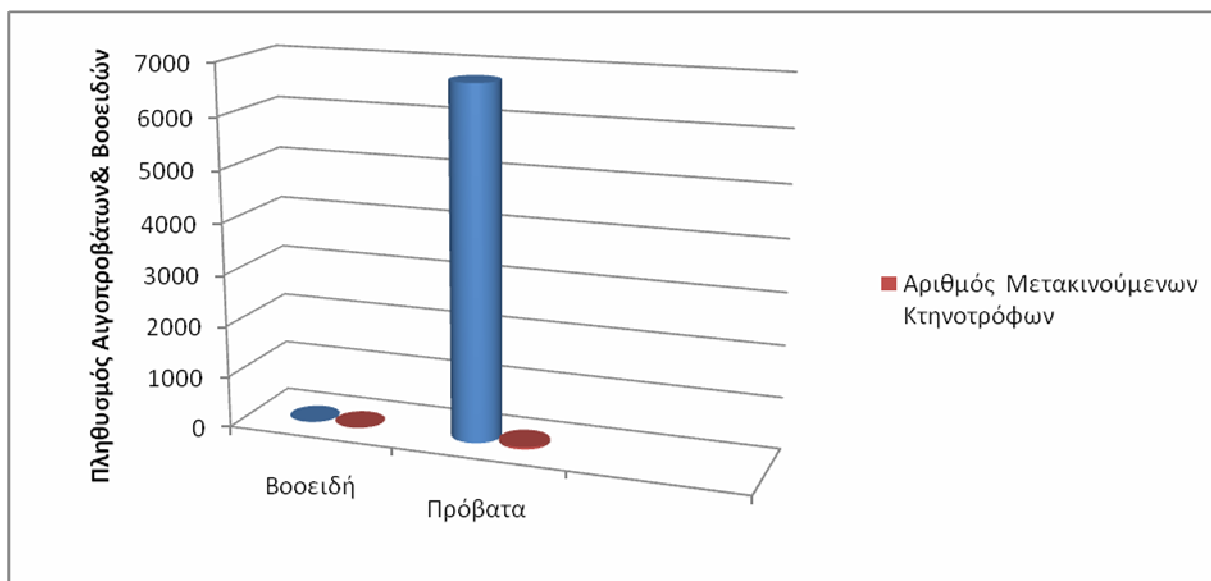
Τα τελευταία χρόνια καλλιεργούν ντομάτα και πατάτα και δεν τους ενδιαφέρει κάποια επιδότηση ή να αυξήσουν τη παραγωγή τους, καλλιεργούν για να καλύπτουν τις δικές τους οικογενειακές ανάγκες. Χαρακτηριστικά είπαν ότι δεν ευνοεί το υψόμετρο, ο καθένας για το σπίτι του. Το υψόμετρο δεν ευνοεί για αξιοποίηση της γης για μαζική παραγωγή και δεν διευκολύνεται και η χρήση γεωργικών μηχανημάτων. Δεν υπάρχουν χωράφια με καλλιέργειες παρά μόνο αυλές σπιτιών. Δεν υπάρχουν καλλιεργητές που ταυτόχρονα να είναι και κτηνοτρόφοι.

Η ζωή των μετακινούμενων ήταν και παραμένει δύσκολη. Αυτό που υποστηρίζουν συγκεκριμένα οι μετακινούμενοι είναι ότι δεν υπάρχει εισόδημα από τα πρόβατα, απλά διατηρείται το κεφάλαιο τους. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων μετακινούμενων, ο αριθμός των ζώων τους κατανέμεται ως εξής (πίνακας 23, διάγραμμα 16):

Πίνακας 23. Ερωτηθέντες μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι και η αντιστοιχία σε συνολικό αριθμό ζώων.

	Αριθμός Ζώων	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι
--	--------------	----------------------------

Βοοειδή	2	1 (2,43%)
Πρόβατα	6.759	41 (100%)

Διάγραμμα 16. Απεικονίζεται η αντιστοιχία του πληθυσμού προβάτων και βοοειδών στους ερωτηθέντες μετακινούμενους κτηνοτρόφους.

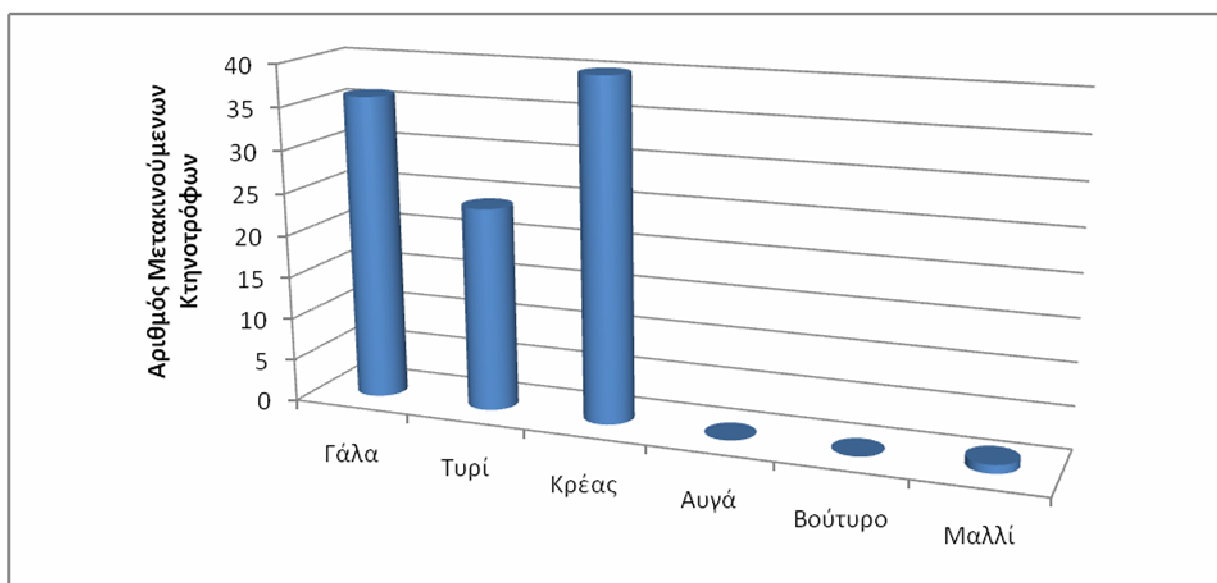
Όπως φαίνεται, τα πρόβατα είναι περισσότερο κερδοφόρα σε σύγκριση με τις αίγες και πιο εύκολα μετακινήσιμα σε σύγκριση με τα βοοειδή για αυτό έχουν και οι τόσο μεγάλες διαφορές στον αριθμό.

Τα προϊόντα ζωικής παραγωγής που παράγουν είναι τα ακόλουθα (πίνακας 24, διάγραμμα 17):

Πίνακας 24.

Προϊόντα Ζωικής Παραγωγής	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι
Γάλα	36 (87,80%)
Τυρί	24 (58,53%)
Κρέας	40 (97,56%)

Αυγά	0
Βούτυρο	0
Μαλλί	1 (2,43%)

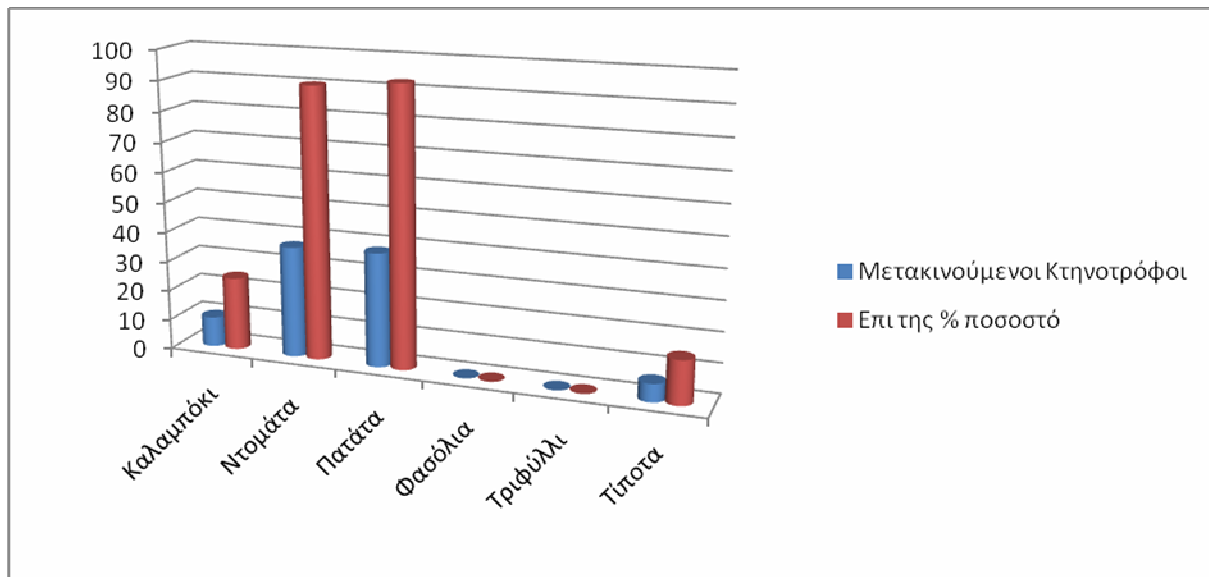

Διάγραμμα 17. Εικονική απεικόνιση των προϊόντων αλλά και του αριθμού των μετακινούμενων κτηνοτρόφων που τα παράγουν.

Στον παρακάτω πίνακα εμφανίζονται τα είδη των καλλιεργειών τα οποία έχουν οι ερωτηθέντες μετακινούμενοι στα σπίτια τους και σε τι ποσοστό (πίνακας 25, διάγραμμα 18):

Πίνακας 25.

Καλλιέργειες	Μετακινούμενοι Κτηνοτρόφοι
Καλαμπόκι	10 (24,39%)
Ντομάτα	37 (90,24%)
Πατάτα	38 (92,68%)
Φασόλια	0
Τριφύλλι	0
Τίποτα	6 (14,63%)

Διάγραμμα 18. Σχηματική απεικόνιση των καλλιεργειών αλλά και του αριθμού των μετακινούμενων κτηνοτρόφων που καλλιεργούν τα είδη αυτά.

Ας δούμε ξεχωριστά κάποια στοιχεία που προέκυψαν για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους από την στατιστική επεξεργασία:

Με βάση τα στοιχεία που συλλέχθηκαν, παρατηρείται ότι από τους ερωτηθέντες κτηνοτρόφους δεν έχει κάποιος αίγες. Από τη στατιστική επεξεργασία προέκυψε ότι η μη εκτροφή αιγών εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Όμοια συμβαίνει και με τα βοοειδή, όπου από τους ερωτηθέντες μετακινούμενους κτηνοτρόφους, μόνο ένας έχει στη κατοχή του βοοειδή. Προχωρώντας, από την ανάλυση για τους χοίρους προέκυψε ότι είναι προτιμότερο να συνδυάζεται η μόνιμη κτηνοτροφία με την εκτροφή τους και όχι η μετακινούμενη. Όσον αφορά τα ιπποειδή, είχαμε ακριβώς τα ίδια αποτελέσματα, δηλαδή οι μετακινούμενοι δεν τα εκτρέφουν.

Στη συνέχεια, βλέποντας τα προϊόντα ζωικής παραγωγής, παρατηρείται ότι σχεδόν όλοι οι μετακινούμενοι, παράγουν γάλα σε αντίθεση με τους μόνιμους. Λαμβάνοντας και υπ όψιν τη στατιστική επεξεργασία καταλαβαίνουμε ότι η εμπορική παραγωγή γάλακτος εξαρτάται από το

αν ο κτηνοτρόφος είναι μετακινούμενος ή μόνιμος. Η παραγωγή τυριού μας δείχνει ακριβώς το ίδιο, οπότε η παραγωγή του εξαρτάται από την μετακινούμενη κτηνοτροφία. Όσο για το κρέας, όλοι οι κτηνοτρόφοι, μόνιμοι και μετακινούμενοι, για αυτόν τον λόγο εκτρέφουν ζώα. Οπότε, είναι αντιληπτό ότι η παραγωγή κρέατος είναι τελείως ανεξάρτητη από το είδος της κτηνοτροφίας. Οι ερωτηθέντες μετακινούμενοι, δεν ασχολούνται με τη παραγωγή ούτε του βουτύρου αλλά ούτε και του μαλλιού και μάλιστα το δεύτερο, δεν συμφέρει οικονομικά κανέναν.

Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι ασχολούνται με τις βασικές καλλιέργειες πατάτας και ντομάτας. Το αποτέλεσμα της στατιστικής επεξεργασίας για τη καλλιέργεια της πατάτας δείχνει ότι είναι ανεξάρτητη η καλλιέργεια της από το αν οι κτηνοτρόφοι είναι μόνιμοι ή μετακινούμενοι. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν και για τη καλλιέργεια της ντομάτας. Οι επόμενες καλλιέργειες που εξετάστηκαν ήταν του καλαμποκιού και του φασολιού. Για την καλλιέργεια του καλαμποκιού, όπως προκύπτει από την επεξεργασία δεν εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Τέλος, ακριβώς το αντίθετο προκύπτει για τη καλλιέργεια φασολιού, όπου λαμβάνοντας υπ όψιν το αποτέλεσμα συμπεραίνουμε ότι εξαρτάται από το αν η κτηνοτροφία είναι μόνιμη ή μετακινούμενη, με τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους να μην ασχολούνται με αυτή τη καλλιέργεια.

Κάποια στοιχεία τα οποία πρέπει να σημειωθούν είναι η καλλιέργεια καλαμποκιού και ταυτόχρονα με βοοειδή ή χοίρους. Από τους ερωτηθέντες μετακινούμενους κτηνοτρόφους, σχετικά με τη καλλιέργεια καλαμποκιού και ταυτόχρονη ύπαρξη βοοειδών προκύπτει ότι εξαρτάται η μια δραστηριότητα από την άλλη, ενώ για τον άλλον συνδυασμό, καλλιέργεια καλαμποκιού και εκτροφή χοίρων, προκύπτει ότι δεν εξαρτάται το ένα από το άλλο.

11.3.4. Σύνοψη: Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι

Με βάση τις συνεντεύξεις και τα αποτελέσματα της ανάλυσης των ερωτηματολογίων προκύπτει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την ομάδα των κτηνοτρόφων που

είναι μόνιμοι κάτοικοι. Όπως σημειώθηκε παραπάνω η εμφάνιση αυτού του τύπου κτηνοτροφίας είναι σχετικά πρόσφατη. Από τις συνεντεύξεις με τους ίδιους διερευνήθηκε για ποιους λόγους και με ποιο τρόπο εγκατέλειψαν την παραδοσιακή πρακτική της μετακίνησης. Κάποιοι λοιπόν αναγκάστηκαν να γίνουν μόνιμοι για να μπορούν τα παιδιά τους να πηγαίνουν σχολείο κανονικά όπως τα περισσότερα παιδιά, άλλοι μεγάλωσαν και κουράστηκαν να κάνουν τη ζωή αυτή, με αποτέλεσμα, είτε να φύγουν από το χωριό και να μετακομίσουν σε κάποια μεγάλη πόλη, είτε να πουλήσουν τα κοπάδια τους. Άλλοι πάλι αποφάσισαν να αξιοποιήσουν τους μέχρι τότε παρατημένους στάβλους στο χωριό και να περνάνε εκεί όλο τον χρόνο. Πλέον με την ανάπτυξη και του οδικού δικτύου, η μεταφορά των ζωοτροφών (που είναι προϋπόθεση για τη δυνατότητα μόνιμης εγκατάστασης σε μεγάλο υψόμετρο) ήταν ευκολότερη και η αγορά του τριφυλλιού και του καλαμποκιού δεν απαιτούσαν την καλλιέργεια τους.

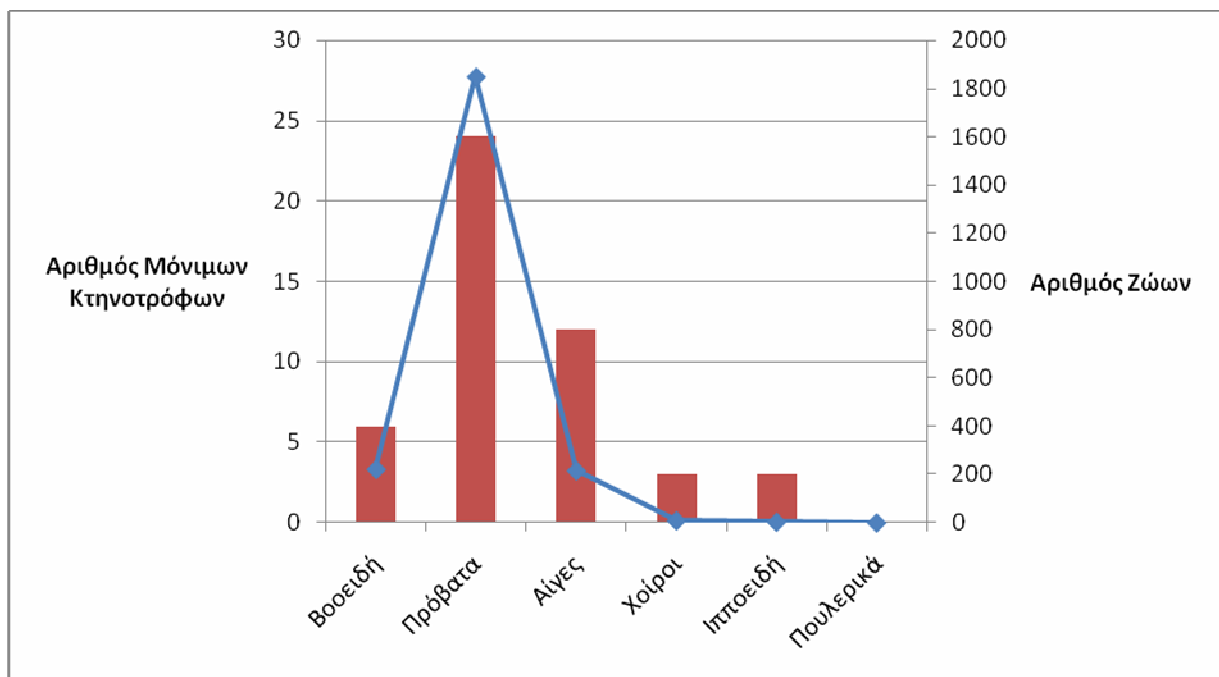
Οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι στο χωριό είναι στο σύνολο τους 39. Οι περισσότεροι εκτρέφουν πρόβατα, αίγες, κάποιοι εκτρέφουν και βοοειδή, ενώ μόνο ένας έχει 2 άλογα. Το είδος των ζώων παραμένει εδώ και χρόνια το ίδιο και η βόσκηση είναι ελεύθερη. Μόνο όταν υπάρχει ο κίνδυνος για αρκούδα και λύκο (εμφανίστηκε μετά το τέλος του εμφυλίου), η βόσκηση γίνεται ελεγχόμενη. Όλοι τα εκτρέφουν για το κρέας, είτε για προσωπική κατανάλωση, είτε για εμπορική. Μόνο ένας κτηνοτρόφος, το γάλα και το τυρί που παράγει, τα δίνει στη «Δωδώνη».

Τα βοσκοτόπια που χρησιμοποιούν οι μόνιμοι είναι κοινοτικά, τα οποία προϋπήρχαν. Κανένας τους δεν συνδυάζει καλλιέργεια γης και κτηνοτροφία. Χρήση κτηνιατρικών φαρμάκων γίνεται μόνο όταν κρίνεται απαραίτητη, ποτέ προληπτικά και χωρίς να επηρεάζεται η ποιότητα των γεωργικών προϊόντων. Από το ερωτηματολόγιο προέκυψαν τα εξής στοιχεία:

Οι μόνιμοι, εκ των πραγμάτων, από τη στιγμή που έχουν μόνιμη βάση ζωής, θα διαθέτουν και περισσότερα είδη ζώων σε σύγκριση με τους μετακινούμενους:

Πίνακας 26. Ερωτηθέντες Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι και η αντιστοιχία σε ζώα.

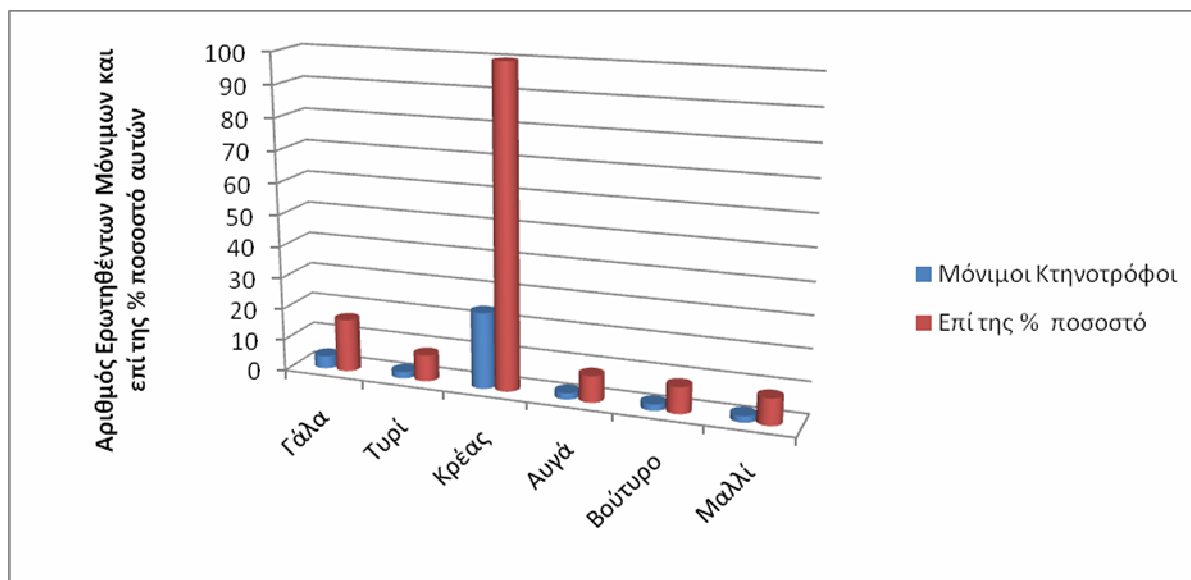
	Αριθμός Ζώων	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Βοοειδή	222	6 (25%)
Πρόβατα	1850	24 (100%)
Αίγες	216	12 (50%)
Χοίροι	9	3 (12,5%)
Ιπποειδή	3	3 (12,5%)
Πουλερικά	0	0

Διάγραμμα 19. Απεικόνιση των στοιχείων του πίνακα 26.

Πίνακας 27. Απαντήσεις μόνιμων κτηνοτρόφων σχετικά με τα προϊόντα που παράγουν.

Προϊόντα Ζωικής Παραγωγής	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Γάλα	4 (16,66%)
Τυρί	2 (8,33%)
Κρέας	24 (100%)
Αυγά	2 (8,33%)
Βούτυρο	2 (8,33%)
Μαλλί	2 (8,33%)

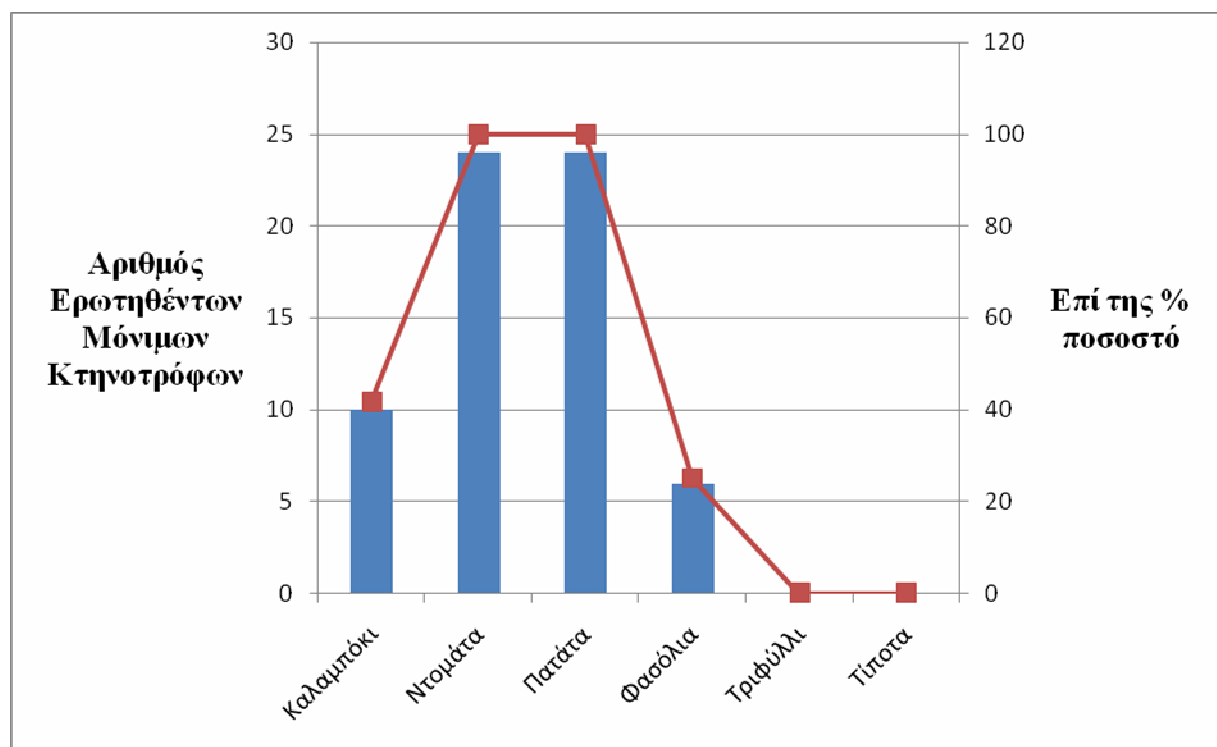

Διάγραμμα 20. Απεικονίζονται τα προϊόντα που παράγουν οι ερωτηθέντες μόνιμοι κτηνοτρόφοι, ο αριθμός που τα παράγει και το επί της % ποσοστό αυτών.

Παρόλο που οι μόνιμοι βρίσκονται χειμώνα- καλοκαίρι στο χωριό, ούτε ένας δεν συνδυάζει επαγγελματικά τη κτηνοτροφία με την καλλιέργεια κηπευτικών, παρά μόνο στην αυλή του σπιτιού του:

Πίνακας 28.

Καλλιέργειες	Μόνιμοι Κτηνοτρόφοι
Καλαμπόκι	10 (41,66%)
Ντομάτα	24 (100%)
Πατάτα	24 (100%)
Φασόλια	6 (25%)
Τριφύλλι	0
Τίποτα	0

Διάγραμμα 21. Σχηματική απεικόνιση φυτικής παραγωγής μόνιμων κτηνοτρόφων.

Αυτά που καλλιεργούνται στο χωριό από τους μόνιμους, στις αυλές τους, είναι πατάτα, ντομάτα, καλαμπόκι, φασόλια και πάντα οι καλλιέργειες ήταν οι ίδιες. Τα προϊόντα είναι για προσωπική κατανάλωση κατά βάση και όσοι έχουν ταβέρνα τα χρησιμοποιούν και εκεί.

Ας δούμε κάποια χαρακτηριστικά των μόνιμων κτηνοτρόφων που προέκυψαν από τη στατιστική επεξεργασία:

Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις, αρκετοί μόνιμοι εκτρέφουν και αίγες, παράλληλα με τα πρόβατα, οπότε η εκτροφή των αιγών εξαρτάται από το αν η κτηνοτροφία είναι μετακινούμενη ή μόνιμη. Όμοια και για τα βοοειδή, μπορούμε να πούμε, ότι από την στατιστική επεξεργασία των δεδομένων γίνεται αντιληπτό πως εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Στη συνέχεια, βλέποντας το αποτέλεσμα σχετικά με τους χοίρους, προκύπτει ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό να υπάρχουν στη μόνιμη κτηνοτροφία χοίροι. Παρόμοια και για τα ιπποειδή, από την επεξεργασία των δεδομένων προκύπτει ότι είναι απίθανο να μην επηρεάζεται η ύπαρξη ίπων από το είδος της κτηνοτροφίας.

Στη συνέχεια, όσον αφορά τα προϊόντα ζωικής παραγωγής έχουμε τα εξής στοιχεία:

Από τους ερωτηθέντες μόνιμους κτηνοτρόφους, ελάχιστοι είναι αυτοί που παράγουν γάλα και κρίνοντας από τη στατιστική επεξεργασία, συμπεραίνουμε ότι εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Σε αυτό βέβαια συμβάλει και το γεγονός ότι οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι έχουν και άλλες πηγές εισοδήματος. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με το τυρί, όπου κρίνοντας από το αποτέλεσμα καταλήγουμε στο ότι εξαρτάται από το αν ο κτηνοτρόφος είναι μετακινούμενος ή μόνιμος. Για τη παραγωγή κρέατος, δεδομένου του αποτελέσματος από την επεξεργασία, γίνεται αντιληπτό ότι δεν εξαρτάται από τη μόνιμη ή μετακινούμενη κτηνοτροφία. Τέλος, για το βούτυρο και για το μαλλί, οι ερωτηθέντες μόνιμοι κτηνοτρόφοι δεν δίνουν σημασία τα προϊόντα αυτά από τη στιγμή που δεν τους αποφέρουν κέρδη.

Σχετικά με τη φυτική παραγωγή του χωριού, όλοι οι ερωτηθέντες υποστηρίζουν ότι ο καθένας φυτεύει και καλλιεργεί στο σπίτι του, χωρίς να ασχολούνται περισσότερο επαγγελματικά. Οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι ασχολούνται κυρίως με τις καλλιέργειες πατάτας και

ντομάτας. Λαμβάνοντας υπ όψιν τα αποτελέσματα της επεξεργασίας καταλαβαίνουμε ότι αυτές οι δύο καλλιέργειες είναι ανεξάρτητες από το αν οι κτηνοτρόφοι είναι μόνιμοι ή μετακινούμενοι. Η καλλιέργεια καλαμποκιού δεν κάνει αισθητή τη παρουσία της και στη ζωή των μόνιμων κτηνοτρόφων, αφού η στατιστική επεξεργασία έδειξε ότι δεν εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας. Και τέλος, όσον αφορά το φασόλι, το καλλιεργούν μόνο μόνιμοι κτηνοτρόφοι. Από την επεξεργασία των δεδομένων γίνεται αντιληπτό ότι εξαρτάται από το είδος της κτηνοτροφίας.

Κάποια σημεία που αφορούν τους μόνιμους κτηνοτρόφους και αξίζει να δοθεί προσοχή, είναι τα παρακάτω: η καλλιέργεια φασολιού και οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι, για τη περιοχή μελέτης, οι οποίοι ταυτόχρονα είναι και ιδιοκτήτες ταβέρνας. Μέσω της στατιστικής ανάλυσης προέκυψε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική εξάρτηση. Μετά, η ιδιοκτησία ταβέρνας και η κατοχή βοοειδών. Από τους τέσσερις κτηνοτρόφους που είναι ιδιοκτήτες ταβέρνας, οι τρεις έχουν βοοειδή στα κοπάδια τους και από το αποτέλεσμα, που είναι $p = 0,035 < 0,05$, είναι κατανοητό ότι εξαρτάται το ένα από το άλλο. Δεν μπορούμε όμως να πούμε ότι ισχύει το ίδιο και για τους χοίρους, όπου δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική εξάρτηση.

11.4. Σύνθεση

Οι μετακινούμενοι είναι νεότεροι σε ηλικία σε σύγκριση με τους μόνιμους και όλοι εκτρέφουν πρόβατα εδώ και πολλά χρόνια, μόνο οι πρόγονοι δύο κτηνοτρόφων είχαν στη βόσκηση τους γίδια αλλά πριν το σχετικό νόμο του Μεταξά (Ο νόμος του Μεταξά ήταν σχετικά με τη προστασία των δασών, με αποτέλεσμα να εξαφανιστούν μεγάλα κοπάδια από τις ορεινές περιοχές). Όσον αφορά τα βοσκοτόπια, τα καλοκαιρινά είναι είτε ιδιόκτητα είτε κοινοτικά, τα χειμωνιάτικα όμως είναι ενοικιαζόμενα. Κάποτε το κριτήριο για τα βοσκοτόπια ήταν η τοποθεσία, πλέον είναι το ενοίκιο, δηλαδή τα χρήματα που μπορεί να δώσει κάποιος και όπως γνωρίζουν τα βοσκοτόπια αυτά προϋπήρχαν από τη Τουρκοκρατία.

Κανένας μετακινούμενος δεν κάνει συνδυασμό εκτροφής ζώων και εμπορικής καλλιέργειας, δεν συμφέρει οικονομικά και δεν τους ενδιαφέρει να καλλιεργήσουν γη λόγω του κλίματος του χωριού και του απότομου ανάγλυφου. Αρκούνται στα κηπάκια που έχουν στα σπίτια τους για να καλύπτουν τις οικογενειακές τους ανάγκες. Πιο παλιά υπήρχαν καλλιέργειες, κυρίως πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, μετά όμως που έκαψαν οι Γερμανοί το χωριό και το αντάρτικο που ακολούθησε, η γη εγκαταλείφθηκε.

Οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι στο χωριό είναι στο σύνολο τους 39. Οι περισσότεροι εκτρέφουν πρόβατα, γίδια, κάποιοι εκτρέφουν χοίρους και βοοειδή, ενώ μόνο ένας έχει 2 άλογα. Το είδος των ζώων παραμένει εδώ και χρόνια το ίδιο και η βόσκηση είναι ελεύθερη. Μόνο όταν υπάρχει ο κίνδυνος για αρκούδα και λύκο (εμφανίστηκε μετά το τέλος του εμφυλίου), η βόσκηση γίνεται ελεγχόμενη.

Συγκρίνοντας τους αριθμούς των ζώων, οι μετακινούμενοι υπερτερούν κατά πολύ στα αιγοπρόβατα, έχουν σχεδόν οχτώ φορές περισσότερα από τους μόνιμους. Ενώ στα βοοειδή οι μόνιμοι έχουν πολλά περισσότερα, σχεδόν 80 φορές παραπάνω. Αυτό το οποίο παρατηρείται και ως ένα βαθμό ήταν αναμενόμενο, οι μόνιμοι κτηνοτρόφοι της περιοχής μελέτης, έχουν στη κατοχή τους περισσότερα είδη ζώων, όπως ιπποειδή και χοίρους. Είναι κατανοητό πως η ζωή

των μετακινούμενων δεν τους επιτρέπει να έχουν αυτά τα είδη. Είναι ζώα που πρέπει να έχουν μια μόνιμη βάση για την εκτροφή τους και δεν προσφέρουν προϊόντα που δίνουν οικονομικά οφέλη, έτσι ώστε να συμφέρει τους μετακινούμενους να τα αποκτήσουν.

Τα βοσκοτόπια που χρησιμοποιούν οι μόνιμοι είναι κοινοτικά, τα οποία προϋπήρχαν. Χρήση κτηνιατρικών φαρμάκων γίνεται μόνο όταν κρίνεται απαραίτητη, ποτέ προληπτικά και χωρίς να επηρεάζεται η ποιότητα των γεωργικών προϊόντων. Όλοι τα εκτρέφουν για το κρέας, είτε για προσωπική κατανάλωση, είτε για εμπορική. Μόνο ένας κτηνοτρόφος, το γάλα και το τυρί που παράγει, τα δίνει στη Δωδώνη. Αυτά που καλλιεργούνται στο χωριό από τους μόνιμους, στις αυλές τους, είναι πατάτα, ντομάτα, καλαμπόκι, φασόλια και πάντα οι καλλιέργειες ήταν οι ίδιες. Τα προϊόντα είναι για προσωπική κατανάλωση κατά βάση και όσοι έχουν ταβέρνα τα χρησιμοποιούν και εκεί.

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, πιο παλιά στα ψηλά σημεία του χωριού καλλιεργούσαν καλαμπόκι και στα χαμηλά σιτάρι. Τα τελευταία χρόνια καλλιεργούν ντομάτα και πατάτα και δεν τους ενδιαφέρει κάποια επιδότηση ή να αυξήσουν τη παραγωγή τους, καλλιεργούν για να καλύπτουν τις δικές τους οικογενειακές ανάγκες. Χαρακτηριστικά είπαν ότι δεν ευνοεί το υψόμετρο, ο καθένας για το σπίτι του. Το υψόμετρο δεν ευνοεί για αξιοποίηση της γης για μαζική παραγωγή και δεν διευκολύνεται και η χρήση γεωργικών μηχανημάτων. Δεν υπάρχουν χωράφια με καλλιέργειες παρά μόνο αυλές σπιτιών. Δεν υπάρχουν καλλιεργητές που ταυτόχρονα να είναι και κτηνοτρόφοι. Τα βασικά προϊόντα που παράγει το χωριό είναι τσίπουρο, χυλοπίτες, κρέας και γάλα.

Η πρόσβαση στο δάσος είναι εύκολη και αποτελείται από έλατα, βελανιδιές και πεύκο. Το καθεστώς είναι συνιδιόκτητο. Υπάρχουν και ορισμένοι οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το δάσος είναι δημόσιο ενώ υπάρχουν άλλοι όπου λένε πως όπου υπάρχει πεύκο είναι δημόσιο, το υπόλοιπο όχι. Κάποια δέντρα χρησιμοποιούνται για Χριστουγεννιάτικα δέντρα αλλά είναι πολύ λίγα, απλά υποδεικνύει ότι υπάρχει εξοπλισμός για την κοπή δέντρων. Δεν υπάρχει όμως δασική διαχείριση και δεν έχει προκληθεί ποτέ δασική πυρκαγιά. Το μεγαλύτερο μέρος του χωριού αποτελείται από βοσκοτόπια και δασικές εκτάσεις. Χρησιμοποιείται για τη παραγωγή καυσόξυλου ενώ η παραγωγή ριζών ερεϊκίου έχει σταματήσει εδώ και χρόνια. Το νερό από τη

πηγή της Στρογγούλας χρησιμοποιείται για την ύδρευση του χωριού και ένα μέρος του εμφιαλώνεται για τη παραγωγή του νερού Τζουμέρκα.

Στον σεισμό του 1967 δεν χάθηκαν ζώα, γιατί ήταν χαμηλά, κοντά στο ποτάμι του χωριού. Εννοείται ότι μειώθηκε ο πληθυσμός του χωριού και όσοι έμειναν πίσω έφτιαξαν καινούργια σπίτια. Έγινε καθίζηση του υδροφόρου ορίζοντα.

Ανθιση πέρα από τη κτηνοτροφία, έχει η οικοδομή και μικρές τουριστικές μονάδες (υπάρχουν σε διπλανά χωριά λίγες μονάδες, έντονα όμως αναπτύσσεται ο αγροτουρισμός στο χωριό Συρράκο). Η οικονομική τους συμβολή στο χωριό είναι μέσω των εκδρομέων που πηγαίνουν τον χειμώνα. Οι πιο παλιοί υποστηρίζουν ότι η οικοδομή υπήρχε ως επάγγελμα που τους έφερνε εισόδημα, πριν τη ζωή των κτηνοτρόφων.

Οι μόνιμοι από την άλλη υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη διαφορά ανάμεσα στη δική τους ζωή και στων μετακινούμενων, εκτός του ότι αυτοί είναι χειμώνα – καλοκαίρι στο χωριό, ενώ οι ημι- νομάδες είναι ορισμένους μήνες. Κατά τα άλλα το σύστημα διαχείρισης της βόσκησης κατά το διάστημα που βρίσκονται στο χωριό είναι ακριβώς το ίδιο.

Κεφάλαιο 12^ο. Συμπεράσματα

Όπως προκύπτει από την ανάλυση που προηγήθηκε, η περιοχή μελέτης διαμορφώθηκε σε «ζώνες» ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Το στοιχείο αυτό που προέκυψε, σε συνδυασμό με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αποτελεί τη βάση στην οποία θα πρέπει να στηρίζεται κάθε μελλοντική πρόταση για την ανάπτυξη της περιοχής.

Η χρήση γης αλλάζει επειδή είναι η έκφραση της αλληλεπίδρασης φυσικών και πολιτιστικών δυνάμεων του περιβάλλοντος. Οι ορεινές περιοχές αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες προκλήσεις σε σχέση με τις περισσότερες αγροτικές περιοχές. Τα Τζουμέρκα αντιμετωπίζουν σε μεγάλο βαθμό όλα σχεδόν τα συνήθη μειονεκτήματα των ορεινών περιοχών. Κατ' αρχήν βρίσκονται στην περιοχή της Ηπείρου, η οποία είναι η λιγότερο αναπτυγμένη περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κατατάσσεται μεταξύ των φτωχότερων περιοχών της Ευρώπης και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς βρίσκεται σε μια πολύ ορεινή περιοχή, σε μια χώρα της οποίας το 42% της επιφάνειάς της αποτελείται από βουνά.

Από το 1740 μέχρι το 1881, η κτηνοτροφία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στα Τζουμερκοχώρια. Αξιόλογος παράγοντας που έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε αυτό ήταν η φυσική διαμόρφωση του τοπίου. Η ακαταλληλότητα των κοιλάδων, το μεγάλο υψόμετρο, οι μεγάλης διάρκειας χειμώνες ήταν ανασταλτικοί παράγοντες για τη γεωργία. Το έτος 1881 που έγινε η προσάρτηση της Άρτας και της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, οι νομάδες της περιοχής μελέτης στερήθηκαν τα λιβάδια, λόγω ότι ο ποταμός Άραχθος αποτέλεσε το σύνορο ανάμεσα στο ελληνικό και τουρκικό κράτος. Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917, σχετικά με την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών για την αποκατάσταση ακτημόνων αρχικά και για την εγκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής στη συνέχεια, είχε σαν αποτέλεσμα να περιοριστεί η χέρσα έκταση για τα κοπάδια, στις περιοχές όπου ξεχειμώνιαζαν. Μετά το 1950 δόθηκε έμφαση στα δάση, με βελτίωση στα διαχειρίσιμα των δασών, περιορίζοντας τα μεγάλα κοπάδια που ζούσαν στις ορεινές περιοχές.

Η σημερινή εικόνα παρουσιάζει τα εξής: Η οικονομία της περιοχής περιορίζεται κυρίως στην κτηνοτροφία, όπου η μόνιμη κτηνοτροφία περιλαμβάνει διάφορα είδη ζώων, ενώ η μετακινούμενη σχεδόν αποκλειστικά πρόβατα. Η γεωργία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ανύπαρκτη» με εξαίρεση λίγα κηπευτικά για οικιακή κατανάλωση και καλλιέργειες πατάτας και ντομάτας κατά βάση. Η έλλειψη αυτή της γεωργίας οφείλεται και στην απουσία γεωργικής γης αλλά και στην εγκατάλειψη της λόγω οικονομικών δομών, ενώ η συρρίκνωση της έχει οδηγήσει στην αναδάσωση πρώην καλλιεργούμενων εκτάσεων. Η σημερινή εικόνα της οικονομίας συμπληρώνεται από μια υποτυπώδη μορφή τουρισμού, εξαιτίας της ύπαρξης του καταφύγιου στους πρόποδες της Στρογγούλας αλλά και λόγω της μικρής απόστασης, πλέον, από τα αστικά κέντρα. Το τελευταίο επιτρέπει στους μόνιμους κατοίκους κτηνοτρόφους τη διατήρηση ορισμένων ταβερνών αλλά και τη σχετικά απρόσκοπτη προμήθεια ζωοτροφών. Σημαντική θέση καταλαμβάνει ο κατασκευαστικός κλάδος, όπου αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τον σεισμό του 1967 και τέλος, η περιοχή διαθέτει και ορισμένες μικρές μονάδες που ασχολούνται με τη παραγωγή αντικειμένων «λαϊκής τέχνης».

Συνοψίζοντας τις διαπιστώσεις που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στα εξής συμπεράσματα:

Η παραδοσιακή οικονομική δραστηριότητα, παρόλα τα «σκαμπανεβάσματα» προσπαθεί να διατηρηθεί σε καλά επίπεδα, προσδίδοντας μια κοινωνική ταυτότητα στη περιοχή μελέτης. Η κτηνοτροφία αποτελεί πρωταρχικό μέσο βιοπορισμού για πολλές οικογένειες αλλά και υπολογίσιμο παράγοντα της εθνικής οικονομίας. Η διαχείριση των φυσικών πόρων και η βασική πηγή εισοδήματος, δεν άλλαξαν. Η κτηνοτροφική δραστηριότητα και παραγωγή προσαρμόστηκαν στις εκάστοτε συνθήκες, έτσι ώστε να επιβιώσει το κτηνοτροφικό νοικοκυριό στο πέραςμα του χρόνου.

Η πολιτεία επιβάλλεται να εφαρμόσει μελετημένη αγροτική πολιτική αφού η χώρα μας είναι κύρια γεωργική και έχει δυνατότητα αξιοποίησης των φυσικών πόρων της για ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, της γεωργίας, της μελισσοκομίας και της ιχθυοκαλλιέργειας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν κάποια δείγματα τοπικής βιοτεχνίας καθώς και η τάση τουριστικής ανάπτυξης, με δειλά βήματα, βέβαια. Το πρόβλημα που εμφανίζεται ως προς το

φυσικό περιβάλλον εστιάζεται κυρίως στη διαχείριση του δάσους, όπου πολύ πιθανόν να υπάρξουν αρνητικές συνέπειες στην ισορροπία των οικοσυστημάτων.

Τα Τζουμέρκα είναι μια περιοχή με χαρακτηριστική φυσική ομορφιά σε μια σχεδόν πρωτόγονη μορφή. Οι φυσικοί πόροι της έχουν μεγάλη περιβαλλοντική αξία και αποτελούν το βασικότερο κεφάλαιο της περιοχής. Η περιοχή διαθέτει σημαντική πολιτιστική κληρονομιά, με πλήθος μνημείων όπως Βυζαντινές εκκλησίες και μοναστήρια καθώς και μερικές αξιοθαύμαστες γέφυρες. Ο τουρισμός και κυρίως αυτός που σχετίζεται με την περιπέτεια ή ο αγροτουρισμός, θεωρείται η κυριότερη μελλοντική οικονομική δραστηριότητα και η βιώσιμη ανάπτυξή της θα αποτελέσει τον βασικό πόρο αλλά και την πρόκληση για την περιοχή, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό πολλών άλλων ορεινών περιοχών. Αποτελούν μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ορεινή περιοχή, η οποία θα πρέπει να διερευνήσει τις αναπτυξιακές τις δυνατότητες έτσι ώστε να είναι σε θέση να σταματήσει τη παρατεταμένη παρακμή της.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Αδελφότητα Πραμαντιωτών Αττικής (1987) « Πράμαντα- Τζουμέρκων- Ιωαννίνων».
2. Αναπτυξιακή Εταιρία «Ηπειρος Α. Ε.» (2006). Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη (ΕΜΠ) Ευρύτερης Περιοχής Τζουμέρκων.
3. Αράπογλου Μ. και Νιτσιάκος Β., (2000). Έκδοση «*Νομός Ιωαννίνων, Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*», Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων
4. Δημητριάδης Ε. (1999). Οικιστικός χώρος και κατοικία στην Ήπειρο κατά το 19 ο αι. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Θεσσαλονίκη 7-10 Νοεμβρίου, 1997.
5. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία (Hellenic Folklore Society) Αθήνα.
6. Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αριθμός φύλλου 118, της 28 Μαρτίου 1938, Νόμος 1627/ 1939.
7. Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αριθμός φύλλου 33, της 24 Ιανουαρίου 1915, Νόμος 602/ 1914.
8. Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αριθμός φύλλου 1451, της 6 Οκτωβρίου 2003.
9. Ζωγράφου, Α. (2003) Διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα, Εκδόσεις: Τυπωθήτω, Αθήνα.
10. Ζωιόπουλος Π. και Α. Παπαθεοδώρου, Βιολογική κτηνοτροφία, παραγωγή ζωικών προϊόντων με βιολογικό τρόπο. Εκδόσεις Αγρότυπος, Αθήνα 2000.
11. Καλπούζος Γ. (2001) : Ιμαρέτ: στη σκιά του ρολογιού. Εκδόσεις Μεταίχμιο.

12. Κανακάρη, Ν. (2004) Η παγκόσμια αλλαγή του κλίματος, οι επιπτώσεις στη περιοχή της Μεσογείου. Πτυχιακή εργασία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
13. Καρατζένης Ν. (1991) Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων (Οι άνθρωποι των αετοκορφών, της αυγής, του ήλιου και των καταιγίδων). Εκτύπωση: Ταχυδρόμος, Άρτα.
14. Κασσιός Κ., Λάμπρου Μ. και Λέκα Α., 2007. Η συμβολή των διαδικασιών περιβαλλοντικών επιπτώσεων από προγράμματα και έργα στην προστασία των ορεινών περιοχών. *Η ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου*. Πρακτικά του 4^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Ε.Μ.Π. για την προστασία και ανάπτυξη του ορεινού περιβάλλοντος και των τοπικών ευρωπαϊκών πολιτισμών, Τόμος Β΄, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου: 23-26 Σεπτεμβρίου 2004.
15. Καψωμένος Ε. (2004). Λαϊκή ποίηση και πολιτισμική παράδοση στην ορεινή Ήπειρο. Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, , Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.
16. Λαμνάτος Β. (1973) Η ζωή στα χειμαδιά,. Εκδόσεις Παπαζήση.
17. Λιάλιος Γ., 2006. Στα «σκαριά» το μεγαλύτερο εθνικό πάρκο. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 19/11/2006.
18. Λοϊζου Μ. (2004). Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Ουτοπία ή Δυνατότητα;. Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, , Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.
19. Μακρής Ευριπίδης. (1990) «Ζωή και παράδοση Σαρακατσαναίων», Ιωάννινα.
20. Μουτσόπουλος Ν. (1999). Η γένεση των ορεινών οικισμών και η αναγέννησή τους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική», Θεσσαλονίκη 7-10 Νοεμβρίου, 1997.

21. Μποζιάρης Α. (2007) Αγροτική Τράπεζα και Αγροτική Ανάπτυξη στην Ελλάδα. Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο: Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
22. Νιτσιάκος Β. (1994). Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας. Εκδόσεις Πλέθρον. Σειρά Λαϊκός πολιτισμός/ τοπικές κοινωνίες. Αθήνα.
23. Νιτσιάκος Β. (2006) «Μετανάστευση και διεθνικότητα, η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα». Εισήγηση στο επιστημονικό συμπόσιο με θέμα: Πολυπολιτισμικότητα και μετανάστευση στην Ελλάδα: Εθνοτικές ομάδες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και πρακτικές στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 28^η Οκτωβρίου.
24. Ο.Ο.Σ.Α Έκθεση για τις αγροτικές περιοχές, αξιολόγηση και προτάσεις: Τα Τζουμέρκα, 13- 15 Δεκεμβρίου 2000.
25. Παπαδημάτος, Α. , Δ. Ρόκος: Βιώσιμη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας και του κόσμου, 2004.
26. Παπακώστας Νικόλαος, Ηπειρωτικά: Ιστορία- Λαογραφία, Αθήνα, 1967.
27. Πρακτικά Ημερίδας: Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Τζουμέρκων, Συνεδριακό κέντρο Κοινότητας Συρράκου, 17 Ιουλίου 2010, Μετσόβιο κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας.
28. Ρόκος, Δ., 1989. Κτηματολόγιο και Τοπική Αυτοδιοίκηση. *Ημερίδα: "Τοπική Αυτοδιοίκηση και Κτηματολόγιο"*, Τ.Ε.Ε., Αθήνα.
29. Ρόκος Δ. (1998). Ο πολιτισμός του ορεινού κόσμου, παράδοση μεγάλης διάρκειας. Πρακτικά του 1^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας.
30. Ρόκος Δ. (2004). Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη. Πρακτικά του 3^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε) του Ε.Μ.Π. «Η

Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο 7-10 Ιουνίου, 2001.

31. Υπουργείο Γεωργίας, 1992. *Αποτελέσματα Πρώτης Εθνικής Απογραφής Δασών*. Διεύθυνση Δασικού κτηματολογίου, Δασολογίου Χαρτογράφησης, Απογραφής & Ταξινόμησης Δασών & δασικών Εκτάσεων. Αθήνα.
32. Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2007. *Συμπεράσματα Μελέτης Περιφέρειας Ηπείρου για την εφαρμογή της Νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής*.
33. Χαϊνή Α., 2003. Λίμνες κορυφής. *Γεωτρόπιο* τεύχος 182, Εβδομαδιαίο περιοδικό της «Ε», 4 Οκτωβρίου: 28-35.
34. Χατζήολου Δ., (1941) Τα προβλήματα της κτηνοτροφίας εν Ελλάδι, Αθήναι.
35. WWF Ελλάς (2009) Το αύριο της Ελλάδας: επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα και το άμεσο μέλλον. Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Alexandridis, C. (2005) The sheep farming system n the Pogoni area in Epirus-Greece, *Options Mediterranean*, Director of Research, Ministry of Agriculture, 2, Acharnon Str., Gr-101 76 Athens, Greece.
2. Antrop, M. (2005) Why landscapes of the past are important for the future, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 70 pp. 21–34.
3. Aravantinos, A. (1970) Planning Objectives in Modern Greece, *The town planning review*, Vol. 41, No. 1, p.p. 41- 62, published by Liverpool University Press.
4. Bakker, M. M., Govers G., Kosmas C., Vanacker V., Van Oost K. and M. Rousnevell (2005) Soil erosion as a driver of land-use change. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. 105, pp. 467–481.

5. Baldock D., Beaufoy, G., Brouwer, F. and Godeschalk, F. (1996). Farming at the margins; abandonment or redeployment of agricultural land in Europe. Institute for European Environmental Policy, *London and Agricultural Economics Research Institute*, The Hague.
6. Becker, A. and H. Bugmann. (1999). Global Change and Mountain Regions, *Global Change NewsLetter*.
7. Beniston M. (2003) Climatic Change In Mountain Regions: A Review Of Possible Impacts, *Climatic Change* Vol. 59, pp. 5–31.
8. Beniston M. (2000) Environmental Change in Mountains and Uplands. UK : Arnold.
9. Bonnett M. (2002) Education for Sustainability as a Frame of Mind. *Environmental Education Research*, Vol. 8, pp. 9- 20.
10. Butzer, K. W. (2005) Environmental History in the Mediterranean World: cross disciplinary investigation of cause and effect for degradation and soil erosion. *Journal of Archaeological Science*, Vol. 32 pp. 1773- 1800.
11. Campell, J. (1914) Honour, family and patronage, Oxford University.
12. Cummins, J. (1999), *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*. Αθήνα: Gutenberg.
13. Dantsis, T , Douma, C., Giourga, C. , A. Loumou and E. A. Polychronaki (2010) A methodological approach to assess and compare the sustainability level of agricultural plant production systems, *Ecological Indicator*, Vol. 10, pp. 256–263
14. Diamantini, C. and B. Zanon (2000) Planning the urban sustainable development. The case of the plan for the province of Trento, Italy. *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 20, pp. 299–310.
15. Dimitrakopoulos P. A. and K. K. Papaioannou (2001) Flammability Assessment of Mediterranean Forest Fuels. *Fire Technology*, Vol. 37. pp. 143- 152.
16. Drăgănescu, C. (2007) On the pastoral life in Balkans and South-Eastern Europe Past, present, future 3rd Joint Meeting of the Network of Universities and Research Institutions of Animal Science of the South Eastern European Countries, Thessaloniki 10-12 February.

17. Eliopoulos, D. , S. Skounakis and M. Economou- Eliopoulos (1998) Geochemical Characteristics of sulfide mineralizations from the Pindos ophiolite complex, preliminary data, Geological Society of Greece, Vol. XXXII, pp. 179- 185.
18. Garcia-Ruiz, J. M. , T. Lasanta, P. Ruiz-Flano, L. Ortigosa, S. White, C. Gonzhlez and C. Marti (1996) Land-use changes and sustainable development in mountain areas: a case study in the Spanish Pyrenees, *Landscape Ecology*, Vol. 11 No. 5, pp 267-277.
19. Green, S. F. (2005) From Hostile Backwater to Natural Wilderness, On The Relocation of Nature in Epirus, Northwestern Greece, *Conservation and Society*, Vol. 3, No.2, pp. 436- 460.
20. Grove, A. T. and Rackham, Oliver, 2001. The Nature of the Mediterranean Europe. An Ecological History. Yale University Press, New Haven and London.
21. Guidi, M. and P. Piussi (1993): The Influence of the Old Rural Land-management Practices on the Natural Regeneration of Woodland on Abandoned Farmland in the Prealps of Friuli, Italy. *Ecological Effects of Afforestation*, pp. 57-67.
22. Hadjigeorgiou, I. Vallerand, F. Tsimpoukas, K. and Zervas, G. (1998) The socio-economics of sheep and goat farming in Greece, and the implications for future rural development, Lsird Bray Conference.
23. Halstead, P. (1990): Present to Past in the Pindos: specialization and diversification in mountain economies. *Rivista di Liguri*, Vol. 56, pp. 61-80.
24. Heilmann, C. (2006) Remittances and the migration–development nexus— Challenges for the sustainable governance of migration, *Ecological Economics*, Vol. 59 pp. 231 – 236.
25. Hellegers P. (2000) The role of agricultural policy in maintaining High Nature Value farming systems in Europe, *Agricultural Economics Research Institute (LEI-DLO), The Netherlands*.
26. Howkins A. (1990) Social History and Agriculture History. *The Agriculture History Review*, Vol. 40, pp. 160- 163.
27. Joseph A. Tainter (2006) Social complexity and sustainability, *Ecological Complexity*, Vol. 3, pp. 91- 103.

28. Katsibardis, K. and S. Mavrogenis (2009) Climate Change and Climate Policy in the Mediterranean: Strengthening Cooperation in the Field of Adaptation, *Nomos kai Physi*.
29. Krauchi, N. Brang, B. and W. Schonenberger. (2000). Forests of mountainous regions: gaps in knowledge and research needs, *Forest Ecology and Management*, Vol. 132, pp. 73- 82.
30. MacGillivray, A. (2006) A Brief History of Globalization : The Untold Story of our Incredible Shrinking Planet, Εκδόσεις: Carroll & Graf.
31. McNeill J, R. The Mountains of the Mediterranean World: An Environmental History, Georgetown University, Cambridge University Press.
32. Mihailovic, D. (2007) Social aspects of the transition to farming in the Balkans, Documenta Praehistorica, Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, Belgrade, Serbia.
33. Myrick D. C. et al. (1971). How Greece developed its agriculture, 1947-67. Economic Research Service, National Technical Information Service, United States Department of Agriculture.
34. Olea, P. P. and P. Mateo-Tomás (2009) The role of traditional farming practices in ecosystem conservation: The case of transhumance and vultures, *Biological Conservation*.
35. Osswald, B. (2007) The Ethnic Composition of Medieval Epirus, University of Toulouse.
36. Oxley, T. and M. Lemon. (2003) From social-enquiry to decision support tools: towards an integrative method in the mediterranean rural environment, *Journal of Arid Environments* Vol. 54 pp. 595–617.
37. Papanastasis, P. Vasilios. (2004) Traditional vs Contemporary Management of Mediterranean Vegetation: the case of the island of Crete, *Journal of Biological Research*, pp. 39- 46.
38. Paraskevopoulos, S. (2009) Historical Changes, Socioeconomic Stresses and Environmental Impacts: The History of Desertification in Greece (The Case of Thessaly), *European Journal of Social Sciences*, Vol. 9, No. 3

39. Pretty, J. N. (1990) Sustainable Agriculture In the Middle Ages: The English Manor. *The Agriculture History Review*, Vol. 38, pp. 1- 19.
40. Rabbinge, R. and C.A. van Diepen (2000) Changes in agriculture and land use in Europe, *European Journal of Agronomy*, Vol. 13, pp. 85–100.
41. Redfield, R. (1989) The little community and peasant society and culture, Chicago & London: The University of Chicago Press- Midway Press.
42. Reidsma, P. ,Tekelenburg T. , Maurits van den Berg and Alkemade R., (2006) Impacts of land-use change on biodiversity: An assessment of agricultural biodiversity in the European Union, *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. 114, 86–102.
43. Sander E. van de Leeuw and C. Aschan- Leygonie (2000) A Long Term Perspective on Resilience In Socio- Natural Systems. *System shocks- System Resilience*.
44. Segall, M.H., Dasen, P.R., Berry, J.W., Poortinga, Y.H. (1996), *Διαπολιτισμική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
45. Tiwari, P. C. (2000) Land-use changes in Himalaya and their impact on the plains ecosystem: need for sustainable land use, *Land Use Policy* Vol. 17, pp. 101- 111.
46. Wace, A.J.B and M.S. Thompson (1914) The nomads of the Balcans, an account of life and customs among the Vlachs of Northern Epirus, University of California Libraries.
47. Wagner, A. (1999) Causality in Complex Systems. *Biology and Philosophy*, Vol. 14, pp. 83- 101.
48. Yassoglou, N. J. and C. Kosmas (1999) Desertification in the Mediterranean Europe, a case in Greece, *Rala Report* No. 200.
49. Young, J. A. Watt, P. Nowicki, D. Alard, J. Clitherow, K. Henle, R. Johnson, E. Laczko, D. McCrancken, S. Matouch, J. Niemela and C. Richards. (2005), Towards sustainable land use: identifying and managing the conflicts between human activities and biodiversity conservation in Europe, *Biodiversity and Conservation* 14: 1641–1661.
50. Zervas, G., Fegeros, K. and Papadopoulos, G. (1994). Feeding system of sheep and goats in the mountain region of Korinthos: *Proceedings of the Ihternational Symposium on the Optimal Exploitation of Marginal Mediterranean Areas by*

Extensive Ruminant Production Systems, Thessaloniki, 18-20 June 1994, Zervas, N.P. and Hatziminaoglou, J. EAAP Publication No. 83, Hellenic Society of Animal Production, Athens, pp 185-187.

Διαδικτυακοί Τόποι

1. [http:// www.atebank.gr](http://www.atebank.gr), Ιστορικό Αρχείο (Ημέρα πρόσβασης 28/4/2011)
2. <http://www.disastersinepirus.gr/> Ιστοσελίδα με στατιστικά στοιχεία φυσικών καταστροφών για τη Περιφέρεια Ηπείρου (Ημέρα πρόσβασης στις 27/6/2011)
3. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_en.htm : Ιστοσελίδα της Ε. Ε. με πληροφορίες για τις ορεινές περιοχές (Ημέρα πρόσβασης στις 26/6/2011)
4. [http:// www.syrako.gr](http://www.syrako.gr): Ιστοσελίδα της κοινότητας Συρράκου.
5. [http:// www.pramanta.gr](http://www.pramanta.gr): Ιστοσελίδα του Δήμου Πραμάντων.
6. <http://www.kalarrytes.com>. (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
7. [http:// www.hellenica.de/ KalarrytesIoanninon.html](http://www.hellenica.de/KalarrytesIoanninon.html). (Ημέρα πρόσβασης: 10/08/2011)
8. [http:// www.dasikoxorio.wordpress.com](http://www.dasikoxorio.wordpress.com), (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
9. [http:// www.sklopoutis.blogspot.com](http://www.sklopoutis.blogspot.com), (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
10. [http:// www.epirotica.blogspot.com](http://www.epirotica.blogspot.com) (Ημέρα πρόσβασης 9/08/2011)
11. [http:// www.cyberotsarka.gr](http://www.cyberotsarka.gr) (Ημέρα πρόσβασης 28/08/2011)
12. <http://www.epirus.org> Ιστοσελίδα με τουριστικές πληροφορίες για την Ήπειρο (Ημέρα πρόσβασης 18/08/2011)
13. [http:// www.itraveller.gr](http://www.itraveller.gr) (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
14. [http:// www.greekscapes.gr](http://www.greekscapes.gr) (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
15. [http:// www.platanousa.gr](http://www.platanousa.gr) (Ημέρα πρόσβασης 10/08/2011)
16. [http:// www.katafigiopramanton.gr](http://www.katafigiopramanton.gr) (Ημέρα πρόσβασης 18/08/2011)
17. [http:// www.dei.gr/ documents](http://www.dei.gr/documents) (Ημέρα πρόσβασης 2/ 09/2001)
18. [http:// www.viopikilotita.uoi.gr](http://www.viopikilotita.uoi.gr) (Ημέρα πρόσβασης 1/09/2011)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Residence Sheeps

Group Statistics

residency	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
-----------	---	------	-------------------	--------------------

sheep	1.00	23	82.2174	84.37845	17.59412
	2.00	41	217.6098	106.83255	16.68444

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances	
		F	Sig.
sheep	Equal variances assumed	3.173	.080
	Equal variances not assumed		

Independent sample tests

		t-test for Equality of Means			
		t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
sheep	Equal variances assumed	-5.226	62	.000	-135.39236

Independent sample tests

	t-test for Equality of Means			
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Equal variances assumed	-5.226	62	.000	-135.39236
Equal variances not assumed	-5.584	54.928	.000	-135.39236

Independent Samples Test

		t-test for Equality of Means		
		Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
			Lower	Upper
sheep	Equal variances assumed	25.90752	-187.18075	-83.60398
	Equal variances not assumed	24.24714	-183.98615	-86.79858

Residence goats

Crosstab

Count

		goats		Total
		No	Yes	
Residence	μόνιμοι	13	12	25
	μετακινούμενοι	40	0	40
Total		53	12	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	23.547 ^a	1	.000	.000	.000
Continuity Correction ^b	20.466	1	.000		
Likelihood Ratio	27.564	1	.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	23.185	1	.000		
N of Valid Cases	65				

a. 1 cells (25.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4.62.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence pigs

Crosstab

Count

	pigs		Total
	No	Yes	
residence μόνιμοι	22	3	25
μετακινούμενοι	40	0	40
Total	62	3	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	5.032 ^a	1	.025	.053	.053
Continuity Correction ^b	2.676	1	.102		
Likelihood Ratio	5.968	1	.015		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	4.955	1	.026		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.15.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence horses

Crosstab

Count

		horses		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	22	3	25
	μετακινούμενοι	40	0	40
Total		62	3	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	5.032 ^a	1	.025	.053	.053
Continuity Correction ^b	2.676	1	.102		
Likelihood Ratio	5.968	1	.015		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	4.955	1	.026		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.15.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence milk

Crosstab

Count

		milk		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	21	4	25
	μετακινούμενοι	4	36	40
Total		25	40	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	35.594 ^a	1	.000	.000	.000
Continuity Correction ^b	32.536	1	.000		
Likelihood Ratio	38.626	1	.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	35.046	1	.000		
N of Valid Cases	65				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9.62.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence cheese

Crosstab

Count

		cheese		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	23	2	25
	μετακινούμενοι	16	24	40
Total		39	26	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	17.333 ^a	1	.000	.000	.000
Continuity Correction ^b	15.234	1	.000		
Likelihood Ratio	19.712	1	.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	17.067	1	.000		
N of Valid Cases	65				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10.00.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence meat

Crosstab

Count

		meat		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	0	25	25
	μετακινούμενοι	1	39	40
Total		1	64	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.635 ^a	1	.426	1.000	.615
Continuity Correction ^b	.000	1	1.000		
Likelihood Ratio	.981	1	.322		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	.625	1	.429		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .38.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence butter

Crosstab

Count

		butter		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	23	2	25
	μετακινούμενοι	40	0	40
Total		63	2	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	3.302 ^a	1	.069	.144	.144
Continuity Correction ^b	1.164	1	.281		
Likelihood Ratio	3.924	1	.048		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	3.251	1	.071		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .77.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence wool

Crosstab

Count

		wool		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	23	2	25
	μετακινούμενοι	39	1	40
Total		62	3	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1.057 ^a	1	.304	.554	.327
Continuity Correction ^b	.177	1	.674		
Likelihood Ratio	1.023	1	.312		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1.041	1	.308		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.15.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence corn

Crosstab

Count

		corn		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	15	10	25
	μετακινούμενοι	30	10	40
Total		45	20	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1.625 ^a	1	.202	.271	.159
Continuity Correction ^b	.997	1	.318		
Likelihood Ratio	1.604	1	.205		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1.600	1	.206		
N of Valid Cases	65				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7.69.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence potatoes

Crosstab

Count

		potatoes		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	0	25	25
	μετακινούμενοι	3	37	40
Total		3	62	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1.966 ^a	1	.161	.279	.226
Continuity Correction ^b	.631	1	.427		
Likelihood Ratio	3.003	1	.083		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1.935	1	.164		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.15.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence tomatoes

Crosstab

Count

		tomatoes		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	0	25	25
	μετακινούμενοι	4	36	40
Total		4	61	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2.664 ^a	1	.103	.154	.135
Continuity Correction ^b	1.214	1	.271		
Likelihood Ratio	4.047	1	.044		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	2.623	1	.105		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.54.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence beans

Crosstab

Count

		beans		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	19	6	25
	μετακινούμενοι	40	0	40
Total		59	6	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	10.576 ^a	1	.001	.002	.002
Continuity Correction ^b	7.906	1	.005		
Likelihood Ratio	12.466	1	.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	10.414	1	.001		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.31.

b. Computed only for a 2x2 table

Residence wheat

Crosstab

Count

		wheat		Total
		No	Yes	
residence	μόνιμοι	25	0	25
	μετακινούμενοι	39	1	40
Total		64	1	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.635 ^a	1	.426	1.000	.615
Continuity Correction ^b	.000	1	1.000		
Likelihood Ratio	.981	1	.322		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	.625	1	.429		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .38.

b. Computed only for a 2x2 table

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
tomatoes * tavern	24	36.9%	41	63.1%	65	100.0%

tomatoes * tavern Cross tabulation

Count

	tavern		Total
	no	yes	
tomatoes Yes	20	4	24
Total	20	4	24

Chi-Square Tests

	Value
Pearson Chi-Square	a
N of Valid Cases	24

a. No statistics are computed because tomatoes is a constant.

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
potatoes * tavern	24	36.9%	41	63.1%	65	100.0%

potatoes * tavern Cross tabulation

Count

	tavern		Total
	no	yes	
potatoes Yes	20	4	24
Total	20	4	24

Chi-Square Tests

	Value
Pearson Chi-Square	. ^a
N of Valid Cases	24

Chi-Square Tests

	Value
Pearson Chi-Square	^a .
N of Valid Cases	24

a. No statistics are computed because potatoes is a constant.

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
beans * tavern	24	36.9%	41	63.1%	65	100.0%

beans * tavern Cross tabulation

Count

		tavern		Total
		no	yes	
beans	No	15	3	18
	Yes	5	1	6
Total		20	4	24

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.000 ^a	1	1.000	1.000	.749
Continuity Correction ^b	.000	1	1.000		
Likelihood Ratio	.000	1	1.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	.000	1	1.000		
N of Valid Cases	24				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.00.

b. Computed only for a 2x2 table

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
corn * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
potatoes * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
tomatoes * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
corn * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
potatoes * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
tomatoes * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
beans * residence	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%

Corn residence

Crosstab

Count

		residence		Total
		μόνιμοι	μετακινούμενοι	
corn	No	14	31	45
	Yes	10	10	20
Total		24	41	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2.121 ^a	1	.145	.172	.120
Continuity Correction ^b	1.388	1	.239		
Likelihood Ratio	2.086	1	.149		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	2.089	1	.148		
N of Valid Cases	65				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7.38.

b. Computed only for a 2x2 table

Potatoes residence

Crosstab

Count

		residence		Total
		μόνιμοι	μετακινούμενοι	
potatoes	No	0	3	3
	Yes	24	38	62
Total		24	41	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1.841 ^a	1	.175	.290	.244
Continuity Correction ^b	.554	1	.457		
Likelihood Ratio	2.849	1	.091		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1.813	1	.178		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.11.

b. Computed only for a 2x2 table

Tomatoes residence

Crosstab

Count

		residence		Total
		μόνιμοι	μετακινούμενοι	
tomatoes	No	0	4	4
	Yes	24	37	61
Total		24	41	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2.495 ^a	1	.114	.288	.150
Continuity Correction ^b	1.092	1	.296		
Likelihood Ratio	3.839	1	.050		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	2.457	1	.117		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.48.

b. Computed only for a 2x2 table

Beans residence

Crosstab

Count

		residence		Total
		μόνιμοι	μετακινούμενοι	
beans	No	18	41	59
	Yes	6	0	6
Total		24	41	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	11.292 ^a	1	.001	.002	.002
Continuity Correction ^b	8.506	1	.004		
Likelihood Ratio	13.028	1	.000		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	11.119	1	.001		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.22.

b. Computed only for a 2x2 table

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
corn * cattle	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%
corn * pigs	65	100.0%	0	.0%	65	100.0%

Corn* cattle

Crosstab

Count

		cattle		Total
		No	Yes	
corn	No	44	1	45
	Yes	14	6	20
Total		58	7	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	11.118 ^a	1	.001	.003	.003
Continuity Correction ^b	8.415	1	.004		
Likelihood Ratio	10.391	1	.001		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	10.947	1	.001		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.15.

b. Computed only for a 2x2 table

Corn*pigs**Crosstab**

Count

		pigs		Total
		No	Yes	
corn	No	42	3	45
	Yes	20	0	20
Total		62	3	65

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1.398 ^a	1	.237	.547	.325
Continuity Correction ^b	.294	1	.588		
Likelihood Ratio	2.270	1	.132		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1.376	1	.241		
N of Valid Cases	65				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .92.

b. Computed only for a 2x2 table

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
tavern * cattle	24	36.9%	41	63.1%	65	100.0%
tavern * pigs	24	36.9%	41	63.1%	65	100.0%

Tavern*cattle

Crosstab

Count

	cattle		Total
	No	Yes	
tavern no	17	3	20
yes	1	3	4
Total	18	6	24

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	6.400 ^a	1	.011	.035	.035
Continuity Correction ^b	3.600	1	.058		
Likelihood Ratio	5.585	1	.018		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	6.133	1	.013		
N of Valid Cases	24				

a. 2 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.00.

b. Computed only for a 2x2 table

Tavern*pigs

Crosstab

Count

	pigs		Total
	No	Yes	
tavern no	18	2	20
yes	3	1	4
Total	21	3	24

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.686 ^a	1	.408	.437	.437
Continuity Correction ^b	.000	1	1.000		
Likelihood Ratio	.583	1	.445		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	.657	1	.418		
N of Valid Cases	24				

a. 3 cells (75.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .50.

b. Computed only for a 2x2 table